Uppfostrans paradoxer

Uppfattningar om barn och uppfostran i *Barnaboken* (1780)

Henrietta Lindgren
Matrikelnummer: 38840
Avhandling pro gradu
Nordisk historia
Handledare: Johanna Ilmakunnas
Fakulteten för humaniora,
teologi och psykologi
Åbo Akademi

ÅBO AKADEMI – FAKULTETEN FÖR HUMANIORA, PSYKOLOGI OCH TEOLOGI
Abstrakt för avhandling pro gradu

Ämne: Nordisk historia	
Författare: Henrietta Lindgren	
Arbetets titel: Uppfostrans paradoxer: Uppfattningar om barn och uppfostran i *Barnaboken* (1780)	
Handledare: Johanna Ilmakunnas	Handledare:

Abstrakt:

1700-talet kan beskrivas som pedagogikens århundrade. I hopp om att upplysa människan ökade mängden litteratur om och för barn; människans förnuft skulle främjas genom uppfostran och utbildning. Såväl i Frankrike som i Sverige skrev, läste och diskuterade man pedagogiska idéer och uppfostringsmetoder. I England och i Frankrike verkade John Locke respektive Jean-Jacques Rousseau som pedagogiska förebilder och i Sverige arbetade bland annat det religiösa samfundet *Pro Fide et Christianismo* för att främja folkbildningen. Under senare hälften av 1700-talet var samfundet aktivt genom att bland annat grunda skolor och sprida pedagogiska skrifter.

Denna avhandling är en idéhistorik studie av *Barnaboken*. *Barnaboken* är en ABC-bok som tillägnades kronprins Gustav IV Adolf på hans tvåårsdag 1780. Boken utgavs av samfundet *Pro Fide* och innehåller bland annat ABC-verser, kristendomskunskap, kopparstick och moraliska berättelser. Genom en kombination av funktionell idéanalys och bildanalys undersöks vilka idéer och ideal om barn och uppfostran som författarna Gustaf Murray och Johan Wellander förmedlade genom *Barnaboken*. Studien ger svar på frågor såsom åt vem boken riktade sig till, hurudan inverkan religionen hade på uppfostran samt vilka uppfostringsmetoder som förespråkas i boken. Vidare ställs dessa idéer och ideal i relation till pedagogiska tankar av både Locke och Rousseau. Genom att göra detta breddas bilden av barn- och uppfostringsideal i 1700-talets Sverige.

Barnaboken uppkom i en tid av förändring och detta urskönjs i bokens text och bild. Analysen pekar på att såväl äldre, mer ingrodda föreställningar om barn samsades med mer upplysta ideal. I boken hittas flertalet ambivalenser kring barn och uppfostran: Traditionella genusroller normaliseras samtidigt som flickor uppmuntras ta del av boklig bildning, uppfostran och utbildning ska främja ett stabilt ståndssamhälle samtidigt som en god karaktär väger tyngre än börd. Vidare är tanken om barns medfödda onda arvsynd genomgående samtidigt som barnen porträtteras som oskyldiga och hjälplösa. Tydliga exempel och försök till att variera och förbättra uppfostringsmetoder skildras i *Barnaboken*. *Barnaboken* karaktäriserar en uppfostran som är både bestående och skiftande.

Nyckelord: barndomshistoria, idéhistoria, Sverige, 1700-tal, *Pro Fide et Christianismo*, uppfostran

Datum: 10.5.2021	Sidoantal: 90
Abstraktet godkänt som mognadsprov:	

Innehåll

1. Inledning 1
Syfte och frågeställning 3
Material och metodval 5
Tidigare forskning 9
2. Upplysningstidens filosofi och bokkultur 13
Två upplysningsfilosofer 13
Upplysning i Sverige 16
1700-talets bokkultur 21
3. Uppfostran och klass 24
Uppfostran som inkluderande samt upprätthållare av ståndssamhället 24
Adliga ideal och borgerlig kritik 30
Barnens kontakt över ståndsgränserna 38
Romantikens idealbarn 43
4. Belevade pojkar och modesta flickor- om pojkars respektive flickors uppfostran 46
Pojkars uppfostran och utbildning 47
Flickors uppfostran och utbildning 51
Manliga och kvinnliga laster: Alkoholiserade män och fåfänga kvinnor 56
Mot en mer inkluderande uppfostran 59
Relationen mellan föräldrar och barn 62
5. En religiös men upplyst uppfostran 67
Onda barn och en allsmäktig Gud 69
En from och förnuftig tro inom kyrkans ramar 74
Vetenskapen och religionen 77
6. Uppfostringsmetoder i *Barnaboken* 80
7. Avslutning 89
Käll- och litteraturförteckning 91

1. Inledning

1700-talet har redan av samtida tänkare kallats för upplysningens och nyttans tidevarv i Europa. Detta är ett epitet som levt vidare fram till idag. Med avstamp från 1500- och 1600-talets naturvetenskapliga revolution har mången historiker beskrivit 1700-talet som ett sekel fyllt av filosofiska strömningar. Upplysingsfilosoferna tog avstånd från tanken om ett auktoritetsbundet vetande som vilade på en religiös sanning. Istället skulle människans vetande grunda sig på empiriska och rationella metoder. Karakteriserande för 1700-talets är ett så kallat utvecklingstänk, vilket inbegrep att människan med hjälp av sitt förnuft och nyttotänk kunde bidra till en i framtiden mer fördelaktig och, såsom epitet antyder, upplyst värld. Den västerländska samhälls- och världsbilden förändrades märkbart.[1]

De filosofiska strömningarna lämnade inte pedagogiken oberörd, tvärtom kan seklet kallas för uppfostringsidealens stora århundrade. Med hjälp av empiriska forskningsmetoder publicerade upplysningsfilosofer, såsom John Locke (1632–1704) och Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), litteratur där de försökte ge svar på vitala frågor om hur och varifrån människans kunskap härrörde. Detta gjordes med förhoppningen om att kunna bidra till skapandet av bättre fostringsmetoder vilket i det långa loppet skulle resultera i bättre människor och samhällen.[2]

Det svenska samhället var i teorin indelat i fyra olika stånd: Adel, präster, borgare och bönder. Varje stånd inbegrep tillhörande rättigheter och skyldigheter. I praktiken var dock gränserna mellan ståndena svåra att urskilja. Det fanns inget hindrade att idéer och åsikter rörde sig tvärs genom ståndena. Även inom ståndena var det svårt att urskilja skarpa linjedragningar. Adelsståndet var splittrat och inbegrep bland annat allt från högadel till lantadel. Prästeståndet var lika brokigt. Där samsades landets ledande biskopar tillsammans med bypräster och lärare. Ståndsindelningen vilade på en lång tradition men under 1700-talet kom antalet människor som inte passade in i den sociala hierarkin att växa. Nya yrken och sysselsättningar gjorde att

[1] Mika Pitkonen, ”Uppfostran som grund för människans värde och samhällets väl: Jacob Tengströms uppfostringsideal”, *Historisk Tidskrift för Finland* (2000:2), 155; Anders Burman, *Pedagogikens idéhistoria: Uppfostringsidéer och bildningsideal under 2500 år.* (Lund: Studentlitteratur, 2019), 107–109.
[2] Pitkonen, ”Uppfostran som grund för människans värde och samhällets väl”, 155.

andelen ofrälse ståndspersoner växte. Förmögna borgare och en bildad elit kunde ifrågasätta adelns ensamrätt på den politiska och kulturella arenan[3]

Aktuella idéer och influenser tenderar nå samhällets högres skikt först och 1700-talet var inget undantag. Europeiska upplysningstankar lämnade inte de svenska högreståndspersonerna oberörda. Det var hos högreståndsmänniskor som diskussioner om uppfostran och utbildning primärt tog avstamp. Högreståndspersoner inbegrepp ett varierat antal människor från de högre skikten såsom präster, brukspatroner, förmögna borgare, universitetsprofessorer, handelsmän, oadliga tjänstemän, militär och även adeln. Även om högreståndspersoner hyste ett gemensamt intresse för uppfostringsfrågor kunde intentionen med uppfostran variera. För borgarna innebar ökad och förbättrad uppfostran samt utbildning chansen att rivalisera om makt och prestige medan uppfostran för adeln blev ett redskap med vars hjälp man kunde hävda sin exklusivitet och förfinade kultur. Kyrkans män drevs även de av helt andra, enligt dem moraliska, motiv än till exempel högt uppsatta adelpersoner.[4]

Med andra ord spreds och lästes upplysningsfilosofernas texter om barn och fostran i Sverige. Det var inte endast texter om barn som lästes utan som ett resultat av detta ökade även antalet läroböcker riktade till barn. Även i det perifera norr skedde en ökning i antalet publicerade läroböcker och som en direkt påföljd av detta kom läskunnigheten mot sekelskiftets slut och in på 1800-talet att sippra ner till allmogen. Genom att studera de här läroböckerna riktade till barn kan man få en bättre bild av vilka barn- och uppfostringsideal som rådde i Sverige under 1700-talet.[5]

1700-talet porträtteras ofta av historiker som en brytpunkt mellan gamla tankemönster mot ett mer upplyst och vetenskapligt sådant. Ideal motsvarar sällan verkligheten och när det kommer till fostringsideal ligger sanningen någonstans däremellan. Äldre och nyare föreställningar om barn och uppfostringsmetoder

[3] Elisabeth Mansén, *Sveriges historia 1721–1830* (Stockholm: Norstedts, 2011), 152–161; Johanna Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv: Familjen von Fersens livsstil på 1700-talet* (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2012), 13–17; Minna Ahokas, *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurisa 1700-luvulla* (Helsingfors: Suomeen tiedeseura, 2011), 115–117.
[4] Karin Hassan Johansson, ”When Sweden Harboured Idlers: Gender and Luxury in Public Debates, c. 1760–1830”, Göran Rydén (ed.), *Sweden in the Eighteenth-Century World: Provincial Cosmopolitians* (Farnham: Ashgate, 2013), 251; Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv*, 17; Mansén, *Sveriges historia 1721–1830,* 161*;* Jessica Parland-von Essen, *Behagets betydelser: Döttrars edukation i det sena 1700-talet adelskultur.* (Möklinta: Gidlunds förlag, 2005), 16, 23; Ahokas, *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurisa 1700-luvulla,* 117.
[5] Susanna Hedenborg, *Det gåtfulla folket: Barns villkor och uppfattningar av barnet i 1700-talets Sverige* (Stockholm: Almqvist & Wicksell International, 1997), 131–137, 162.

samsades med varandra och i Sverige anpassades och diskuterades europeiska upplysingstankarna i en svensk kontext.[6]

Syfte och frågeställning

Mellan 1771–1796 regerade kung Gustaf III (1746–1771) på Sveriges tron tillsammans med drottning Sofia Magdalena av Danmark (1746–1792). Gustaf III:s tid vid makten brukar beskrivas som en period som kantades av vitterhetens ideal såsom teater, konst och litteratur. Kungens rykte har dock även naggkantats på grund av hans despotiska styrelseskick som bland annat ledde in Sverige i ett krig mot Ryssland. En kung behöver en tronföljare och så var det även i Gustaf III:s fall. Den första november 1778 på Drottningholms slott föddes Gustaf III:s och Sofia Magdalenas son kronprins Gustav IV Adolf. Den blivande monarken Gustav IV Adolf skulle givetvis garanteras en minst lika gedigen utbildning som sin far en gång fått och redan vid tre års ålder präglades kronprinsen uppväxt av guvernanter som skulle socialisera och skola in prinsen i den framtida och ytterst viktiga rollen som Sveriges konung. Prinsens uppfostran var intellektuellt ambitiös och på dagordningen stod bland annat kristendomskunskap, historia, geografi, filosofi, svenska, franska, tyska och latin, musik, dans och karikatyrteckning.[7]

År 1780, när prinsen fyllde två år, skänkte två män vid namn Gustaf Murray (1747–1825) och Johan Wellander (1735–1783) en ABC-bok till honom. Boken fick titeln *Barnabok, Höghet KronPrinsen i underdånighet tilägnad af Samfundet Pro Fide et Christianismo,* från och med nu omnämnd endast som *Barnaboken,* och innehåller bland annat alfabetet och moraliska råd för ett gott leverne samt 27 bilder. [8] Murray och Wellander var verksamma i samfundet *Pro Fide et Christianismo* (För tro och kristendom), sedermera omnämnt som *Pro Fide*. Samfundet grundades 1771 och är en av Sveriges äldsta ännu verksamma sammanslutningar i den lutherska kyrkan. Vid

[6] Se t.ex.: Mansén, *Sveriges historia 1721–1830,* Parland-von Essen*, Behagets betydelser,* Elizabeth Foyster & James Marten (eds), *A Cultural History of Childhood and Family in The Age of The Enlightenment 4* (New York: Berg publishers, 2010).
[7] Sten Carlsson, ”Gustav IV Adolf”, *Svenskt biografiskt lexikon*, hämtat 21.9.2020, https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=13318&forceOrdinarySite=true; Ilkka Mäntylä, ”Gustav IV Adolf, *Biografiskt lexikon för Finland*, hämtat 21.9.2020, https://www.blf.fi/artikel.php?id=325.
[8] Gustaf Murray & Johan Wellander, *Barnaboken* Stockholm 1780, Litteraturbanken, https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/MurrayG/titlar/Barnabok/sida/VII/faksimil.

samfundets grundande verkade medlemmar i omfattande skala för att sprida läskunnigheten i riket och ännu idag arbetar medlemmar med att stöda publikationer som främjar främst kristen upplysning och uppbyggelse i Sverige. [9] Murray och Wellander var inga undantag från regeln utan även de var delaktiga i främjandet av läskunnighet, detta lät de antyda i *Barnaboken*:

> Då man, ej mindre inom än utom vårt kära fädernesland, med särdeles alfwar begynt tänka på de förbättringar, som ej allenast Läroweket i allmänhet, utan och Läroböcker i synnerhet betarfa; har Samfundet pro Fide & Christianismo funnit sig på det kraftigaste upmuntradt, at å sin sida til så angeläget och wälsignadt ändamål bidraga, i den mån des förmåga och werkningskrets medfifwa.[10]

Enligt skribenterna föreföll det såväl i Sverige som utanför riket ha varit ett skriande behov av undervisningslitteratur. Behovet lär ha varit så starkt att *Barnaboken* varit kraftigt uppmuntrad.

I den här avhandlingen studerar jag vilken syn på barn och uppfostran författarna förmedlar i *Barnaboken* och dessa föreställningar ställs vidare i relation till samtidens upplysningstankar kring barn och uppfostran. För att kunna göra detta utgår jag ifrån idéhistorisk teoribildning. Markku Hyrkkänens definierar idéhistoria som studiet av människors tankar och idéer. För att förstå människors handlingar och aktivitet i samhället är det av största vikt att först identifiera och sedan analysera människors tankesätt och deras intentioner med dem.[11] Enligt Göran Bergström och Kristina Boréus kan en idé betraktas som en tankekonstruktion som både kan vara en föreställning om verkligheten, en värdering av företeelser eller en föreställning om hur man bör handla. I regel är idéer mer beständiga och kontinuerliga än till exempel intryck och attityder som utmärks av en viss flyktighet. Vidare präglar tankekonstruktioner ofta olika sociala fenomen och normer i samhället. Analysen av *Barnaboken* kan helt i enighet med Bengtström och Boréus klassas som en funktionell

[9] Minna Ahokas, ”Pro Fide et Christianismon kristillinen valistustoiminta 1770-luvulta 1800-luvun alkuun”, Esko M. Laine & Minna Ahokas (tomi.), *Hyödyllisen tiedon piirit: Tutkimuksia papistosta, rahvasta ja tiedon rakentumisesta 1700-luvulla* (Helsingfors: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2018), 85–86.
[10] Gustaf Murray & Johan Wellander, *Barnaboken*, *Barnabokens* företal.
[11] Markku Hyrkkänen, ”Historian arvo ja viehätys”, Kirsti Lempiäinen, Olli Löytti, Merja Kinnunen (toim.), *Tutkijan kirja* (Tammerfors: Vastapaino, 2008), 187–203.

idéanalys. Inom ramarna för funktionell idéanalys fokuserar man både på idéers effekter, deras ursprung och de bakomliggande orsakerna till idéers uppkomst och genomslag. Med andra ord förekommer både förklarande och beskrivande ambitioner. Genom en idéanalys möjliggörs för mig ett analyserande av föreställningar, värderingar och tankar om uppfostran och barn som Murray och Wellander förmedlade. Vidare tillåts jag studera vilka eventuella intentioner författarna hyste med *Barnabokens* publicerande.[12]

För att kunna förstås bokens uppkomst och författarnas intentioner krävs det dock att boken kontextualiseras. Hyrkkänen skriver att en bättre förståelse för tankar och idéer uppstår när en på ett djupare plan försöker förstå omständigheterna med dem. *Barnaboken* har inte uppkommit ur tomma intet utan är en produkt av dess samtid och vid min analys tar jag i beaktande den sociala och kulturella verklighet boken är uppkommen i. Den här studien av *Barnaboken* bidrar till kunnandet om vilka ideal kring uppfostran och barn som fanns i Sverige på 1700-talet, med fokus på seklets senare hälft. Genom att se på till vilken klass och vilket kön boken riktades sig till, hurudan inverkan religionen hade på uppfostran samt vilka uppfostrings- och undervisningsmetoder som förmedlas i boken breddas kunnandet om barn och uppfostran under det här seklet.[13]

Material och metodval

Min huvudsakliga källa består av *Barnaboken*. Boken är *Pro Fides* första ABC-bok och trycktes för fösta gången 1780 på Kongliga Tryckeriet i Stockholm. Boken togs emot med entusiasm såväl bland medlemmar och icke medlemmar vilket ledde till att den kom att ompubliceras ett flertal gånger under 1800-talet.[14] Originalutgåvan finns på Kungliga biblioteket i Stockholm. I avhandlingen använder jag mig av den digitaliserade versionen av boken som finns på *Litteraturbankens* hemsida.

Barnabokens huvudförfattare Murray växte upp i Stockholm och precis som sin far studerade till präst. Detta gjorde han både i Uppsala och Göttingen i

[12] Göran Bergström & Kristina Boréus, ”Idé- och ideologianalys”, Göran Bergström & Kristina Boréus (red.), *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys* (Lund: Studentlitteratur, 2005), 149–150, 155–157.
[13] Hyrkkänen,”Historian arvo ja viehätys”, 187–203.
[14] Minna Ahokas, ”Pro Fide et Christianismon kristillinen valistustoiminta 1770-luvulta 1800-luvun alkuun”, 103–104.

sydöstra Tyskland. 1762 reste han hem från Tyskland för att installera sig i Stockholm. I Stockholm gjorde han sig ett framstående namn inom det kyrkliga och odlade en nära vänskap med överhovpredikanten Carl Magnus Wrangel (1727–1786). Deras vänskap gjorde att Murray kunde framhäva sig i hovets kretsar och han stiftade även bekantskap med Gustaf III som vidare anställde honom som hovpredikant åt sin bror hertig Karl (1748–1818). Deras vänskap varade livet ut. Under sin yrkeskarriär hann han med att arbeta som kyrkoherde och pastor i två olika församlingar innan han slutlige tillträdde biskopsämbetet i Västerås 1813 där han arbetade till sin död. Murrays levnadslopp var ett aktivt sådant. Han var bland annat verksam inom olika stockholmska ordenssällskap, som riksdagsman och i egenskap av präst blev han känd för sitt engagemang av fattigvården och undervisningen i Stockholm. Utöver detta hörde Murray till en av grundarna av samfundet *Pro Fide*.[15]

Barnabokens andra författare Wellander kom från aningen mer återhållsamma förhållanden. Han växte upp i Linköping där hans pappa arbetades som slottsvaktmästare och enligt honom själv växte han upp i brist på överflöd. Genom skolgång och vidare universitetsstudier i Uppsala lyckades han etablera en karriär som jurist och rådman i Stockholm. Hans klassresa möjliggjorde hans verksamhet i det kultiverade sällskapet *Utile Dulci*, där han blev en hyllad medlem. Utöver *Barnaboken* skrev han flertalet skaldestycken och dikter samt librettot till den första svenska operan *Thetis och Pelée*.[16]

Inspirationen till *Barnaboken* kom från Tyskland där skalden Christian Fredric Weisse (1726–1804) redan 1772 hade publicerat en ABC-bok för barn. Boken innehöll inte endast alfabetet utan var en kombinerad läse- och andaktsbok och fick stå som förebild för *Barnaboken*.[17] Under den här tiden var ABC-böcker mycket mer omfattande än dess moderna motsvarigheter.

Murray och Wellanders ABC-bok innehåller ett mångfacetterat material. Boken är indelad i tre delar. I den första delen behandlas det som mest motsvarar

---

[15] Ulla Johanson,"Gustaf Murray", *Svenskt biografiskt lexikon*, hämtat 21.9.2020, https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=8579; Mats Malm, "Gustaf Murray", *Litteraturbanken*, hämtat 21.9. 2020, https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/MurrayG.

[16] Oscar Levertin, *Johan Wellander: Litteraturhistorisk studie över skiftet mellan frihetstiden och den Gustavianska åldern* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1918), Christan-Albrechts Universität zu Kiel, https://dibiki.ub.uni-kiel.de/viewer/image/PPN653873271/2/, 5,8–9, 46, 120–123; Lotta Lotass, "Johan Wellander", *Litteraturbanken*, hämtat 21.9.2020, https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/WellanderJ.

[17] Ahokas, "Pro Fide et Christianismon kristillinen valistustoiminta 1770-luvulta 1800-luvun alkuun",102.

dagens modersmålsundervisning, det vill säga läs- och skrivkonsten. I del ett ryms både information om rättskrivning och korta verser ämnade för läsförståelse och dygdelära. Den andra delen skiftar fokus från språk till kristendomskunskap. Den innehåller *Martin Luthers lilla katekes* samtidigt som den behandlar det som uttrycks vara de viktigaste frågorna i kristendomen. Den sista delen omnämns kort och gott som en bönbok för barn och innehåller böner och några psalmverser. Utöver bönboken inryms även ABC-verser, skrivstilsalfabetet samt en räknetavla.

Barnaboken innehåll är gediget och uppfattningar om barn och uppfostran kan analyseras utifrån flera perspektiv. Förmedlade tankemönster och idéer kan emellertid vara diffusa och svåra att identifiera och greppa. Detta är något som Bergström och Boréus tagit fasta på. De skriver att det inte finns några exakta analysverktyg eller något konkret tillvägagångssätt för att analysera idéer. Något som dock underlättar arbetsmetoden är att arbeta inom givna ramverk. Att använda sig av dimensioner som analysverktyg betyder att man utgår från allmänt hållna dimensioner. Detta innebär att olika kategorier såsom människosyn, samhälle, moral kan studeras utifrån exempelvis kollektivistiska, individualistiska, optimistiska eller pessimistiska dimensioner. Bergström och Boréus textanalytiska beskrivningar fokuserar huvudsakligen på samhällsvetenskapliga analyser, men författarna menar att metoderna även lämpar sig för idéhistorisk forskning. Synen på barn och kan exempelvis studeras ur religiösa dimensioner där det sekulära står i kontrast till den mer stränga ortodoxin, uppfostran kan vidare studeras utifrån tanken om traditionella könsroller eller en mer inkluderad sådan och så vidare. Min ambition är inte att strängt kategorisera in varje enskild idé i en passande dimension men genom att utgå från dimensioner som analysverktyg är det lättare att identifiera likartade eller kontrasterade uppfattningar och idéer om barn och uppfostran.[18]

Barnaboken är en av de första svenska ABC-böcker som innehåller bilder. Bokens pryds av detaljrika och påkostade kopparstick av kopparstickaren Jacob Gillberg (1724–1793), som även han var aktiv i samfundet *Pro Fide*. Kopparsticken är 27 till antalet och fungerar som komplement till *Barnabokens* ABC-verser. I boken som skänktes åt prins Gustav IV Adolf hade bilderna färglagts för hand men i Litteraturbankens faksimil förblir bilderna svartvita. Kopparsticken porträtterar allt från natur- och djurmotivmotiv till barn, vuxna och historiska exempel från antiken.

[18] Bergström & Boréus, ”Idé- och ideologianalys”, 159, 164–166.

Barnabokens bilder fungerar utmärkt som källor att analysera och kompletterar väl den skriftliga texten. Att använda mig av en kombination av text och bilder gör min analys rikare och jag tyr mig till konstvetenskapen för att kunna tolka kopparsticken.

Konsthistorikern Erwin Panofsky (1892–1968) utarbetade den ikonografiska metoden i syfte att kunna påvisa bilders skilda symboliska uttryckssätt för olika kulturer och tidsperioder. För att kunna göra detta framställde han en så kallad trestegsmetod. Bildanalysen börjar med den förikonografiska beskrivningen, det vill säga en fas där bildens helhet beskrivs. Fokus ligger på att beskriva bildens beståndsdelar, former, objekt, rum och symboler. Vidare medföljer fas två: Analysen. I den ikonografiska analysen bör betraktaren tolka bildens symboliska betydelse in på detaljnivå. För betraktaren krävs det att hen har kunskap om centrala koncept och teman uttryckta i objekt och händelser som var aktuella under den miljö och tidsperiod bilden är uppkommen i. Den tredje fasen bygger vidare på tanken om förståelsen för bildens uppkomst. Enligt Panofsky kan man inte få full förståelse för en bild om man inte sätter in den i den sociala och kulturella kontext den är uppkommen i. För betraktaren krävs det med andra ord att hen lägger sig in i det generella sammanhang bilden är uppkommen, vilket först är möjligt ifall beaktaren kombinerar bilden med textuella källor. Panofskys tre faser behöver inte ske stegvis utan kan överlappa eller löpa parallellt med varandra under bildanalysen. Man behöver inte heller systematiskt redogöra för alla tre faser. Utmärkande för den ikonografiska metoden är kombinationen av bild och text, det vill säga att betraktare måste kunna ta till sig fakta om centrala teman och idéer för att kunna förstå bilden.[19]

Bo Lönnqvist skriver i *Ting, rum och barn: Historisk-antropologiska studier i kulturella gränser och gränsöverskridande*[20] att den vuxenproducerade barnkulturen under 1700-talet blev en bilderbokskultur som under 1800-talet blommade upp i sin mångfald i form av sagoillustrationer, skuggspel, glansbilder, pappersdockor och så vidare. Vuxna började med andra ord inkorporera allt mer bilder i en kultur som var ämnad för barn.[21] Att använda läroböcker som källor är givande då de berättar samhälleliga ideal genom både text och bilder. Det går dock inte att frångå

[19] Michael Hatt & Charlotte Klonk, *Art History: A critical introduction to its methods* (Manchester: Manchester University Press, 2006), 96–118; Anne D'Alleva, *Methods and Theories of Art History* (London: Laurence King Publishing, 2005), 21–25; Mansén, *Sveriges historia 1721–1830,* 586.
[20] Bo Lönnqvist, *Ting, rum och barn: Historisk-antropologiska studier i kulturella gränser och gränsöverskridande* (Helsingfors: Suomen munaismuistoyhdistys, 1992).
[21] Lönnqvist, *Ting, rum och barn*, 27.

Barnabokens begränsningar. Boken är en produkt skapad av vuxna men som riktar sig till barn. Vidare kan varken bokens bilder eller text berätta om hur barnen själva upplevde fostran och undervisning. Såsom Lönnqvist påpekar blev barnet under 1700- och 1800-talet visualiserat av de vuxna i en skapad barnkultur. I det här fallet är det de vuxnas perspektiv på barn och fostran som kommer till uttryck.

Det är bra att ha i åtanke att *Barnaboken* endast förmedlar Murray och Wellanders tankar och idéer. Att skriva om hur barn eller vuxna upplevde fostran i praktiken är ett stort och krävande projekt med tanke på det fåtaliga källmaterial som finns till förfogande i ämnet under 1700-talet. I min avhandling fokuserar jag således främst på hur ideal och föreställningar uttrycks i min primärkälla men tillsammans med forskning av framstående historiker såsom Kirsi Vainio-Korhonen, Susanna Hedenborg och Johanna Ilmakunnas, vidgas ändå perspektivet till att i viss mån ställa ideal i relation till praktik.

Tidigare forskning

Fältet barndomshistoria är ett område som under de senaste åren har fångat historikers intresse i allt större grad. Från att ha varit ett tämligen outforskat område har forskningsfältet ökat märkbart i omfång under några korta år, såväl i Norden som i övriga världen. Barndomshistoria är dock inget okontroversiellt ämne. Alltsedan barndomshistorien introducerades på 1960-talet har fältet varit laddat. Historiker Jessica Parland-von Essen har påpekat att den begränsade tillgången till material som barndomshistorier tampas med riskerar att forskare lätt gör för stora generaliseringar och färgas av sina egna värderingar.[22]

En av de största pionjärerna inom fältet är fransmannen Philippe Ariès. I sitt verk *Barndomens historia* försökte Ariès beskriva ett helt folks mentaliteter och tankar kring synen på barndom i Frankrike. [23] Detta gjorde han genom att studera avbildningar av barn. Det resultat han kom fram till var magstarkt, Ariès huvudsakliga ståndpunkt går nämligen ut på att den medeltida människan inte uppfattade barndomens existens och således inte hyste inte vuxna det vi idag kallar för moders- och faderskärlek inför barnen. Ariès menade att barndomen, med tillhörande

[22] Heywood, *Barndomshistoria* (Lund, Studentlitteratur, 2018), 11–12: Parland- von Essen, *Behagets betydelser*, 9.
[23] Philippe Ariès, *Barndomens historia* (Stockholm: Gidlund, 1982).

uppfostringsmetoder, upptäcktes först under 1500-talet och kom att utvecklas vidare in på 1600- och 1700-talet. Trots att Ariès var verksam under en begränsad tidsperiod och beskrev franska förhållanden kom hans forskning att prägla en stor del av 1900-talets barndomsforskning i västvärlden. Den amerikanska psykoanalytikern Lloyd de Mause inspirerades av Ariès på 1970-talet och presenterade den omstridda metaforen att barndomens historia är en enda lång mardröm.[24] Ariès har inte heller lämnat nordiska forskare opåverkade; i exempelvis antologin *Barnet blir barn* om är redigerad av Claus Clausen och i Bo Lönnqvists *Ting, rum och barn* löper Ariès tankar som en röd tråd genom respektive verk. [25]

Kritiken mot *Barndomens historia* har dock stundvis varit mycket hård och både hans slutsatser och metoder har ifrågasatts. Speciellt mycket kritik har getts det stora fokuset på tolkningen av religiös konst som förekommer i boken. Skeptiker undrar hur man kan skapa sig en rättvis bild av barn ifall man endast studerar barns representationer i konsten och inte deras verkliga vardag och liv? Kultur- och socialhistoriker Eva Österberg är starkt kritisk. I sin bok *De små då: Perspektiv på barn i historien* om medeltida barn tar hon kraftigt avstånd från det hon anser vara en av Ariès mest centrala tanke, nämligen att den medeltida människan var så rationell att hon inte hyste starka känslor till sina barn. [26] Genom sitt verk om medeltida barn i Sverige vill hon ge, det hon kallar, en ”fyllig motbild” till *Barndomens historia*. [27] Marjatta Rahikainen bidrar dock till att revidera synen på Ariès i artikeln ”Ariès lapsen ja perhe-elemän historiassa”. [28] Hon argumenterar för att Ariès forskning måste läsas med förståelse för den kontext hans forskning är uppkommen i och att läsaren måste ta i beaktande att verket är en produkt av sin egen tid. Vidare menar hon att mycket av Ariès centrala ordval om teser och metoder gått förlorade i den engelska översättningen, men även den svenska, vilket lett till stora misstolkningar. Som exempel nämner hon att Ariès inte alls hävdat försöka skapa en generell bild av barndomen som täcker hela Europa. Ariès förnekade inte att barndomen existerade

[24] Irene Quenzler Brown, ”Reviewed Work: The History of Childhood. by Lloyd de Mause”, *Renaissance Quarterly* (1977:1), Cambridge University Press, https://www.jstor.org/stable/pdf/2860552.pdf, 105.
[25] Claus Clausen (red.), *Barnet blir barn* (Stockholm: Barrikaden, 1983).
[26] Eva Österberg, *De små då: Perspektiv på barn i historien* (Stockholm: Natur & Kultur, 2016).
[27] Österberg, *De små då*, 47.
[28] Marjatta Rahikainen, ”Ariès lapsen ja perhe-elemän historiassa”, Matti Peltonen (toim*.), Ariès ja historian salaisuus* (Åbo: Turun Historiallinen Yhdistys, 2013).

men ville beskriva varierade uppfattningar och känslor av barn under en avgränsad tidsperiod på en avgränsad geografisk plats.

Historikern Colin Heywood intar en mellanroll i forskningsfältet. Han skriver i sitt verk *Barndomshistoria* att det är lönsamt att ta Ariès i beaktande och försöka dra nytta av det Ariès skrivit, detta trots att dagens forskare ofta har en mer nyanserad bild av barndom.[29] Precis som Parland- von Essen menar Heywood att barndomsfältet ofta polariseras och splittras. Historiker målar gärna upp förenklade föreställningar om att det exempelvis skulle funnits tankar om att barn är uteslutande goda eller onda och/eller att barn föds som små vuxna utan behov av föräldrakärlek. Heywood har jobbat för att neutralisera den historiska bilden av barn och han strävar till att ge en mer komplex syn på barndom. Heywood påvisar för idén om hur barn och barnuppfostran tagit sig många former och uttryck inom olika historiska epoker och samhällen. Heywoods idéhistoriska studier om barndomshistoria lägger stor vikt vid att skapa generella bilder av barnens roll i samhället ifrån medeltiden fram till 1900-talet i västvärlden.

Det är lättare att finna tillgång till källmaterial om barn från 1800- och 1900-talet och det här syns i forskningen. Litteratur som speciellt behandlar barns välfärd och skolhistoria från de här århundradena finns i stort omfång i Finland. Till den här kategorin hör bland annat Gösta Cavonius *Från läroplikt till grundskola: Finlandssvensk folkskola under ett halvsekel 1921–1972* och den av huvudredaktören Janne Sänttis verk *Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia.* [30] Det finns ett fåtal historiker i Norden och Finland som koncentrerat sig på 1700-talet och dess kultur ingripandes barndom, utbildning och bokhistoria. Till den här skaran hör bland annat Susanna Hedenborg, Johanna Ilmakunnas, Kirsi Vainio-Korhonen, Marie-Christine Skuncke och Jessica Parland-von Essen. I exempelvis Parland- von Essens eminenta doktorsavhandling *Behagets betydelser: Döttrars edukation i det sena 1700-talets adelskultur* fokuserar Parland-von Essen på hur adelsflickors edukation såg ut på 1700-talet. Parland-von-Essen påstår att mycket av forskning kring barndom och undervisning tidigare har skildrats ur ett idéhistoriskt perspektiv. Med sin doktorsavhandling vill hon visa hur edukation kunde se ut i praktiken. Det här är något

[29] Colin Heywood, 27–28.

[30] Gösta Cavonius, *Från läroplikt till grundskola: Finlandssvensk folkskola under ett halvsekel 1921–1972* (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 1978); Janne Säntti m.fl., *Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia* (Helsingfors: Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura, 2017).

hon har gemensamt med Vainio-Korhonen som i både *Sophie Creutz och hennes tid: Adelsliv i 1700-talets Finland* och *Sofie Munterhjelmin aika: Aatelisnaisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa* kartlägger adelskvinnors levnadsmönster. [31] Det är främst högreståndskvinnor-och flickors uppfostran och utbildning som stått i fokus när det kommer till den tidigmoderna tidens barndomshistoria. Hedenborg, Skuncke och Ilmakunnas berikar dock forskningsfältet genom att ingående studera pojkars utbildning eller som i Hedenborgs fall fokusera på skolgången ur ett socialhistoriskt perspektiv.

Trots att forskningen i barndomshistoria ständigt växer fortsätter fältet vara relativt litet i jämförelse med andra vetenskapliga fält. Hedenborg poängterar i förordet till den svenska upplagan av *Barndomshistoria* att det fortfarande finns många frågor att ställa och outforskat material att studera.[32]

[31] Kirsi-Vainio Korhonen, *Sophie Creutz och hennes tid: Adelsliv i 1700-talets Finland* (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2011); Kirsi Vainio Korhonen, *Sofie Munterhjelmin aika: Aatelisnaisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa* (Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2012).

[32] Heywood, *Barndomshistoria*, 11–12.

2. Upplysningstidens filosofi och bokkultur

Böcker uppstår inte ur tomma intet, det krävs naturligtvis att någon eller några tar sig tid att författa dem. Men för att detta överhuvudtaget ska var möjligt kan man utgå från att författare har förutbestämda idéer eller intentioner med boken. Lika lite som böcker skriver sig själva existerar författares förställningar, ideal och idéer i ett vakuum. De är beroende av intryck och påtryck av sin samtid. De förställningar om barn och uppfostran som uttrycks i *Barnaboken* är en produkt av sin samtid. 1700-talet är en tid beskrivs som förändringens tidevarv där gamla föreställningar byttes ut mot nya men det är också en tid då individens vardag i Sverige begränsades av krig, censur och förordningar. För att bättre förstå den verklighet Murray och Wellander befann sig i redogör jag för två av tidens mest karaktäristiska upplysningsfilosofer, den svenska (eventuella) upplysningen samt den svenska bokkulturen.

Två upplysningsfilosofer

Idéer är sega; lika lite som idéer föds ur tomma intet, lika lite försvinner de i en hast. Idéströmningar kan få starkare fotfäste i en tid samtidigt som de förlorar fäste i en annan. Tack vare, eller på grund av, den vetenskapliga revolutionen under 1500- och 1600-talet förändrades den västerländska världsbilden. Under 1700-talet var tron på människan inre förnuft starkt och engelska och franska diskuterade och etablerade nya tankesätt inom politik, kultur, naturvetenskap och givetvis pedagogik. För att få grepp om de västerländska idéströmningarna under 1700-talet och deras eventuella påverkan på *Barnabokens* författare krävs det att man bekantar sig med ett par av seklets mest uppmärksammade upplysningsfilosofer.[33]

Engelske John Locke (1632–1704) var ett stort namn bland de västerländska tänkarna och även en föregångare bland inom den pedagogiska debatten under 1700-talet. Med sin bok *Tankar om uppfostran* som utgavs 1693 etablerade Locke det empiristiska tankesättet att människan föds som ett oskrivet blad, eller på latin *tabula rasa*.[34] Det här gör människan formbar och känslig för yttre påverkan

[33] Tore Frängsmyr, *Sökandet efter upplysningen: Perspektiv på svenskt 1700-tal* (Stockholm: Bokförlaget Natur och kultur, 2006), 213; Burman, *Pedagogikens idéhistoria,* 107–108.
[34] John Locke, *Works of John Locke* (London: Rivington, 1824), Online Library of Liberty, https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/1444/Locke_0128-08_EBk_v6.0.pdf.

redan i ung ålder. Det är i första hand miljön, uppfostran, erfarenheter och människor som inverkar på människans utveckling. Det här kan låta logiskt för en nutidsmänniska men på 1700-talet kontrasterade Lockes tankar uppfattningen om bördssamhället, det vill säga tanken om att födas in i sin framtida samhällsroll. Tvärtemot den rationalistiska idétraditionen, med René Descartes (1596–1650) i spetsen, motsatte sig Locke tanken om medfödda inre idéer kvaliteter och principer. Människor föds istället jämlika och med rätt till liv och frihet. Dessutom tog han avstånd från kyrkans långa tradition om att barn föds med en inre ondska. Enligt idéhistorikern Anders Burman kan Locke anses representera en borgerlig syn på uppfostran: Borgaren är vad hen producerar och föds inte in i en samhällsroll som adeln. Med god fostran och yttre omständigheter har människan möjlighet att utforma sitt liv. I *Tankar om uppfostran* uttryckte Locke att nio av tio människors karaktär är en produkt av deras uppfostran. Människans kvaliteter såsom ondska eller samhällsnytta går att hämma eller främja med hjälp av utbildning. Han medgav dock att medfödda böjelser inte går att förneka men vid en tidig uppfostran kan man i bästa falla råda bot på dem.[35]

Enligt Locke skulle fostran helst ges av föräldrar och vid något äldre barn en informator, det vill säga en privatlärare. Barn borde först lära sig läsa och skriva på sitt modersmål för att sedan lära sig ytterligare franska och om möjligt latin. Viktigt är även att disciplinera och träna kroppen genom dans, ridning och fäktning. Det skadar inte att barn utvecklar sin bokliga bildning men Locke konstaterade att målet för uppfostran bör vara utvecklandet av en dygdig, uthållig och karaktärsfast människa. För Locke innebar detta att människor bör besitta moralisk duglighet, goda vanor, förnuftig, flitig och världsvanhet. Dessutom bör barn i ett tidigt skede lära sig respektera sina fostrare. Genom att flitigt diskutera, resonera och argumentera med barnen ska upplysta gentlemän skapas. Det bör således poängtera att Lockes tankar om uppfostran mestadels inbegrep söners fostran.[36]

Lockes idéer fick stor spridning framförallt bland den franska överklassen. En filosof som tog intryck av Locke men som även motsattes sig många av hans idéer var den i Frankrike verksamma Jean- Jacques Rousseau (1712–1778). Rousseau var medskribent till *Encyklopedin* och räknas som en av seklets mest betydelsefulla

[35] John Locke, *Works of John Locke*, 7; Burman*, Pedagogikens idéhistoria*, 109–113; Lönnqvist, *Ting, rum och barn*, 356–357; Parland- von Essen, *Behagets betydelser*, 27–28.
[36] Burman*, Pedagogikens idéhistoria*, 113–114; Parland- von Essen, Behagets betydelser 19, Lönnqvist, *Ting, rum och barn*, 357–359.

teoretiker inom pedagogikområdet. Likväl räknas han även som en av de mest kontroversiella upplysningsmännen. Locke, tillsammans med många encyklopedister, utgick från framstegstron, det vill säga att samhället i grunden var gott och utvecklades till det bättre. Rousseau intog den motsatta positioneringen: Han innehade en djupt pessimistisk samhällssyn och ansåg att samhället var något ont och fördärvat. Människan hade övergett sitt sanna naturtillstånd vilket innebar att hon givit upp sin frihet, genuinitet och enkelhet till förmån för falskhet, inställsamhet och egoism. Rousseau ansåg det omöjligt för människan att återgå till naturtillståndet men likväl borde hon eftersträva att närma sig naturen under sitt levnadslopp.[37]

De här tankarna genomsyrade hans verk *Émile ou De l'éducation* som utgavs 1762.[38] Boken är skriven ur en informators perspektiv och kretsar kring barnet Émiles uppfostran. Boken är skriven i romanform och skildrar Rousseaus bild av en idealisk uppfostran. Redan under sin samtid väckte boken stor uppmärksamhet. Det uppseendeväckande med boken är att Rousseau lade barnet i centrum när det kom till fostringsfrågor. Tidigare hade man utgått från uppfostrarens eller miljöns inverkan på lärandet men Rousseau betonade istället att lärandet skulle utgå från barnens egna förutsättningar och mognadsnivå. Detta innebär bland annat en individuell uppfostran belägen i hemmamiljö.[39]

Dessutom var Rousseau var skeptisk till teoretiska kunskaper och repetitiv innantillärning vilket syntes i hans avoga inställning till Lockes tanke om att diskutera och resonera med barn. Detta menade Rousseau inte skulle ingjuta någon större effekt på barnen. Rousseaus barnkoncentrerade uppfostran var istället praktisk och skulle stimulera till att väcka barnens egen nyfikenhet och lärgirighet. Informatorerna ska ha passiva roller och konfrontera barnen med olika lärorika situationer och erfarenheter. I princip innebär detta att barn inte bör styras med tvång utan får friheten att göra vad de vill. Som exempel nämner Rousseau två pojkar som leker i snön. Deras fingrar är alldeles blåfrusna men de vill inte gå in och värma sig. Då ska informatorn heller inte tvinga dem till det utan barnen får göra som de själva behagar. Ifall barnen förfryser fingrarna har de med hjälp av fri vilja skaffat sig egna erfarenheter som hjälper dem växa som människor. Målet med fostran är att få den vuxna människan att lyssna på

[37] Burman, *Pedagogikens idéhistoria* 119–121; Lönnqvist, *Ting, rum och barn*, 362.
[38] Jean-Jacques Rousseau, *Émile ou De l'éducation.* La Haine 1762. Académie de Grenoble, http://www.ac-grenoble.fr/PhiloSophie/old2/file/rousseau_emile.pdf.
[39] Burman, *Pedagogikens idéhistoria*, 121–122.

sitt hjärta och på att behålla barnet inom sig. Endast då kan en vända sig bort från samhällets utifrån kommande bud och anvisningar.[40]

När Rousseau skrev om barns uppfostran syftade han i huvudsak på pojkars uppfostran även om han i slutet av boken nämnde flickors uppfostran. Han var tydlig med att pojkar och flickor innehar olika roller i samhället: Männen står för förnuft och offentlighet medan kvinnan står för känslor och den privata sfären. Tillsammans kompletterar mannen och kvinnan varandra och bildar en familj där kvinnan i huvudsak bli länken mellan barnen och mannen. Rousseau instiftade med andra ord tanken om den borgerliga kärnfamiljen.[41]

Upplysningsfilosoferna var environmentalister i den meningen att de tänkte sig att den omgivande miljön och den sociala omgivningen formar människan avsevärt. Miljön kunde verka hämmande eller främjande och i bästa fall utvecklades människans goda egenskaper. Pedagogikens centrala tema i upplysingsdebatten går att förstå inom ramarna för filosofernas starka tro på utveckling och nytta. Genom att satsa på utbildning satsade man på uppbyggandet av ett upplyst samhälle. Endast förnuftiga människor kunde skapa ett förnuftigt samhälle. Filosofernas texter spred sig och fick till viss mån ett folkligt understöd. Även i Sverige diskuterade filosofernas texter och de blev såväl hyllade som kritiserade.[42]

Upplysning i Sverige

Den svenske vetenskapshistorikern Tore Frängsmyr (1938–2017) var starkt skeptisk till att ge upplysningen alltför breda definitioner, något han menade att majoriteten av historiker tenderar att göra. Enligt Frängsmyr var upplysningen ett fenomen som var geografiskt förankrat i Frankrike på 1700-talet och knuten till de franska encyklopedisterna såsom Voltaire och Diderot. Upplysningen var en elitrörelse, med ett begränsat folkligt understöd, med bas i Paris vars kärnfrågor rörde det politiska och religiösa området. De upplysta i Frankrike pläderade för frihet från kyrkan, staten och privilegier men rörelsen mötte på motgångar i det egna landet och fick knappast gehör i Sverige. I en avhandling där jag diskuterar upplysningsfilosofernas eventuella

[40] Burman, *Pedagogikens idéhistoria,* 122–124.
[41] Burman, *Pedagogikens idéhistoria,* 121–122; Lönnqvist, *Ting, rum och barn*, 361–362.
[42] Burman, *Pedagogikens idéhistoria,* 117.

inverkan på den svenska pedagogikdebatten är det av betydelse att presentera upplysningens uttryck i en svensk kontext.[43]

Jämför man Sverige med Frankrikes under den här tiden kommer man snabbt fram till att det inte fanns någon upplysning i Sverige. Frängsmyr lyfter fram att eliten i Sverige *de facto* tjänade kyrkan och arbetade för och inte emot upprätthållandet av klassamhället. Under Gustaf III:s tid vid makten ville han ge skenet av att vara en upplyst despot, men det gick inte att undgå ifrån att han likväl var en despot som till och med införde censur i riket och upprätthöll en sträng religiös lagstiftning. Frängsmyr förnekade inte att det i Sverige förekom ett idealiserande av kunskap och insikt men detta menade han var en naturlig fortsättning på ekonomin och vetenskapens utvecklig från 1500- och 1600-talet. Franska upproriska filosofer hade inget med saken att göra. Förvisso läste den svenska eliten de franska eller engelska verken men detta betydde inte att de understödde idéerna.[44]

Frängsmyr definition har fått utstå kritik från svenska historiker. Maria Sjöberg menar att definitionen är alltför snäv och väljer att bredda den. Sjöberg håller med Frängsmyr om att upplysningen främst bör ses som en 1700-talsföreteelse med utgångspunkt i Frankrike. Hon poängterar dock att detta inte innebär att man borde utesluta tydliga släktband till likartade idétraditioner i andra länder som exempelvis England och Sverige. Det finns inget som hindrat idéer från Frankrike att diskuteras, förkastas eller anpassas i Sverige. Precis som i Frankrike och England fanns det i Sverige en upplyst elit som läste och tog till sig den franska litteraturen. Till exempel drottning Lovisa Ulrika (1720–1782) brevväxlade med de franska filosoferna och verkade för att både kultivera och upplysa det svenska hovet i sann fransk stil. Även om den svenska eliten inte direkt tog till sig idéer om sekularisering eller frigörelse från autokrati betyder det inte att idéerna fick ett indirekt inflytande. Även om den i vissa fall väckte starka motreaktioner så förblev människorna inte passiva till nya intryck.[45]

Den pedagogiska debatten sträckte sig utanför Frankrikes gränser. Sveriges dåtida stora kulturpersonligheter såsom Carl Gustaf Tessin (1695–1770) och den av barnuppfostran intresserade Jacob Tengström (1755–1832) roade sig med att ta del av

[43] Frängsmyr, *Sökandet efter upplysningen*, 58, 69, 72–73, 76, 97.
[44] Frängsmyr, *Sökandet efter upplysningen,* 82, 85, 123 125, 160, 208–209.
[45] Frängsmyr, *Sökandet efter upplysningen*, 88; Maria Sjöberg, *Kritiska tankar om historia* (Lund: Studentlitteratur, 2012), 189–192.

franska upplysningsskrifter. Henrik Gabriel Porthan (1739–1804), som undervisade blivande informatorer, var en stor beundrare av Locke och brukar passande nog kallas för en svensk Lockean. Detta eftersom han sympatiserade med många av Lockes tankar. Precis som sin förebild betonade Porthan vikten av att låta barnens eget intresse motivera dem i fostrandet samt vikten av att lära barn med hjälp av exempel istället för med regler. Fabler, poesi och historiska exempel kunde fungera som pedagogiska hjälpmedel för att lära barn dygd och moral. I en del frågor gick Porthan dock inte så långt som sin förebild. Locke menade att man medvetet skulle utsätta barn för smärta under exempelvis lek för att härda kroppen, detta ansåg Porthan var lite väl extremt och nöjde sig med utlåtandet att barn borde lära sig förakta små skråmor och stötar.[46]

Hedenborg är inne på samma spår som Sjöberg. Även hon konstaterar att den pedagogiska debatten i Sverige var starkt förekommande och att den ökade läskunnigheten kan ses som en följd av detta. Uppskattningsvis var cirka 50 % av den svenska befolkningen läskunnig under seklets mitt och läskunnigheten spred sig till att omfatta cirka 80 % av befolkningen i slutet av seklet.[47] Hur väl folket kunde läsa är diskuterbart men i jämförelse med övriga Europa utmärkte sig Sverige i sina strävanden att bilda folket. I det lutherska Sverige var det viktigt att även allmogen kunde, om inte skriva, så åtminstone läsa skapligt. Det här bottnade i den lutherska tanken att gemene man och kvinna borde kunna läsa *Bibeln* för att ta till sig Guds ord. Därför tog Sveriges högre skikt i relativt tidig tid initiativ till att öka människors läskunnighet och främjade den genom lag. Redan 1686 fastslogs det att föräldrar och husbönder ansvarade över barnens undervisning och kunskaperna sedan skulle prövas av kyrkans folk. För att få nattvard, gifta sig och burskap krävdes det nämligen att en kunde förstå de viktigaste kristendomsstyckena.[48]

För underklassen i samhället fanns det dock inte alltid resurser för att utbilda barnen när de istället kunde arbeta. Det fanns dock en möjlighet för fattiga att skicka sina söner till kyrkskolor. I kyrkolagen stod det ingenting om skolor men redan innan lagens tillkomst hade det etablerats skolor i Stockholmstrakten. I och med strävan till luthersk renlärighet på 1600-talet låg huvudansvaret av skolors grundande på kyrkor. Detta i sin tur innebar att kyrkan länge kontrollerade innehållet i undervisningen.

[46] Matti Klinge, ”Jacob Tengström”, *Biografiskt lexikon för Finland*, hämtat 20.9.2020, https://www.blf.fi/artikel.php?id=3658.; Parland-von Essen, *Behagets betydelser*, 60–63.
[47] Mansén, *Sveriges historia 1721–1830*, 184.
[48] Susanna Hedenborg & Lars Kvarnström, *Det svenska samhället 1720–2010: Böndernas och arbetarnas tid* (Lund: Studentlitteratur, 2019), 39.

Kristen renlärighet och vidare utbildning av präster blev de primära målen för skolorna. Under 1700-talet i Stockholm fanns det tre typer av skolor: Kyrkskolor och Trivialskolor och senare fattigskolor. Det är svårt att veta den exakta skillnaden mellan skolorna men från Trivialskolorna kunde eleverna söka vidare till universitet, vilket inte var möjligt från Kyrkskolorna. Hedenborg påvisar även att allt fler från medelklassen sökte sig till Trivialskolan och det kan hända att undervisningen hade högre kvalitet där. I och med borgarbarnens ökade andel i skolorna ökade även kravet på att skolorna skulle införa mer praktiska och lämpliga ämnen för dem såsom matematik och geografi. Under 1700-talt fortsatte dock skolsystemet att vara under kyrklig kontroll vilket innebar att den i första hand riktade in sig på att utbilda präster. [49]

Kyrkans män kunde således arbeta för det upplysta idealet läskunnighet. Mot seklets slut grundades efter engelsk förebild samfundet *Pro Fide* i Stockholm. Hovpredikanten Wrangel ville tillsammans med en grupp ansenliga präster arbeta för ökad läskunnighet och ökad folkbildning i Sverige. Murray var en de yngsta ledamöterna och inom samfundet fanns ingen religiös likriktning; där samsades bland annat medlemmar i statskyrkan, pietismen och ortodoxa kyrkan. Redan under samfundets grundade lockade det till sig ett stort antal medlemmar både inom men även utanför rikets gränser. Trots att majoriteten av medlemmarna tillhörde prästeståndet rymdes det även med tjänstemän, köpmän och personer från adelsståndet. Från och med 1830 delades verksamheten in i två skilda sektioner; en för pastoral verksamhet och en för uppfostrande-och bildande verksamhet för barn och vuxna.[50]

För att råda bot på folkets vidskeplighet skulle föreningen ombesörja för folket upplysning. Eftersom föreningen var starkt knuten till prästeståndet arbetade medlemmarna för en upplysning som innefattade kyrkliga ideal. Den så kallade franska jordiska upplysningen emottogs med skepsis och medlemmarna ansåg att upplysning handlade om att den Heliga Anden hjälpte den naturligt blinda människan

[49] Susanna Hedenborg, *Det gåtfulla folket,* 45, 50, 97–99, 131–132; Timo Joutsivuo, ”Papeiksi ja virkamiehiksi, Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Huoneentaulun maailma: Kasvatus ja kolutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle* (Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2010), 112–118, 126–129.

[50] Hedenborg, *Det gåtfulla folket*, 109, 232–233; Johanson, ”Gustaf Murray”, *Svenskt biografiskt lexikon*, hämtat 21.9.2020, https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=8579.; Ahokas, ”Pro Fide et Christianismom kristillinen valistustoiminta 1770-luvulta 1800-luvun alkuun”, 124–*130,* 95.

att se Guds verk. I praktiken innebar detta en uppfostran som bland annat skulle stärka hustavlans hierarkier. [51]

För att människan skulle kunna upplysas var hon dock tvungen att vara läskunnig. Under perioden 1771–1778 var pedagogikfrågor en av samfundets brinnande frågor och perioden kan ses som samfundets guldålder. Deras engagemang tog sig många uttryck: De publicerade små och billiga kristendomsfrämjande skrifter, införde katekesskolor i Stockholm, framförde idéer om hur sockenskolor borde organiseras, verkade för att litteratur skulle finnas tillgänglig på både svenska och finska samt inrättade stipendier år framstående lärare. Trots deras starka betoning på kristendomskunskap betonade de även att insikter i ämnen såsom historia, geografi och matematik var av stor vikt. In på 1800-talet minskade samfundets engagemang i utbildningsfrågor men det hindrade inte enskilda medlemmar från att publicera skolböcker eller arbeta som lärare eller rektorer. Även *Barnaboken* användes i skolundervisning och samfundet hade en stor inverkan på den svenska bokkulturen samt på förmedlandet av uppfattningar om barn och uppfostran.[52]

Samfundet hade grundats i en tid då frågor om utbildning var aktuella och dess medlemmar var högutbildade och samhällsaktiva. Mången medlem hade redan innan samfundets grundande varit aktiv inom den politiska och kyrkliga utbildningsdiskussionen. *Pro Fide* var en förening som möjliggjorde kontaktutbyten, umgänge och brevväxling medlemmarna emellan. Informationsflödet inom föreningen gjorde att skapandet av politiska allianser tilläts vilket i sin tur gjorde att kyrkans intressen lättare kunde främjas. Föreningens informationsflöde var dock inte begränsat till inom samfundet och prästerskapet. *Pro Fide* var ett nätverk och forum som även utom samfundet bejakade utbildningsintresserade personer som drev på det svenska utvecklandet av utbildningsväsendet.[53]

Parland- von-Essen beskriver 1700-talet som korrespondensens sekel. Fjäderpennorna gick varma och såväl brevmängden som litteraturen ökade.[54] Den utvidgade läs- och skrivkunnigheten var således ingen slump utan delvis ett resultat av upplysningstankarnas spridning och anpassning till en svensk kontext.

---

[51] Minna Ahokas,"Pro fide et Christianismo", *Kasvatus & Aika* (2013:1),24–26.
[52] Minna Ahokas, "Pro fide et Christianismo", *Kasvatus & Aika* , 19–29; Hedenborg, *Det gåtfulla folket*, 109, 232–233; Hedenborg & Kvarnström, *Det svenska samhället*, 33–34; Ahokas, "Pro Fide et Christianismon kristillinen valistustoiminta 1770-luvulta 1800-luvun alkuun",105–124; Elisabeth Mansén, *Sveriges historia 1721–1830*,184, 438.
[53] Ahokas, "Pro fide et Christianismo", 22, 28–29.
[54] Parland-von Essen, *Behagets betydelser*, 14.

1700-talets bokkultur

Under 1700-talet kom bokkuluren att utvecklas till ett bredare omfång. En växande och varierande läsekrets, innefattandes präster, adel, akademiker, borgare och barn, efterfrågade ett bredare sortiment av böcker. Den religiösa litteraturen försvann inte från marknaden men fick lov att ge utrymme för nya genrer, ämnen och värderingar. Detsamma gällde barnlitteraturen.

En majoritet av svenska barn lärde sig att läsa redan hemma, antingen av sin mamma eller av en privatlärare. Som läroböcker användes mestadels *Luthers lilla katekes,* ABC-böcker och/eller *Svebilius förklaring*. *Luthers lilla katekes* var en av de mest lästa böckerna från 1500-talet fram till 1800-talet och sammanfattade det mest centrala i kristendomen tillsammans med Luthers förklaring över katekesen. *Svebilius förklaring,* eller *Svebilius katekes med förklaringar och spörsmål* som är dess officiella namn, utkom för första gången 1698 och även den sammanfattade även den kristna läran. Innan Petrus Berg som nioåring skulle påbörja sin skolgång kunde han läsa just de tre nämnda böckerna samt psalmboken. Utöver detta hade han redan börjat skriva. ABC-boken fick fotfäste i Sverige i slutet av 1600-talet och infördes som ett hjälpmedel för främjandet av kristendomen och hämmandet av analfabetismen. Precis som *Barnaboken* tjänade ofta tyska exemplar till en början som inspiration för ABC-böcker och ibland var texter eller bilder direkt översatta från tyska ABC-böcker.[55]

Den första illustrerade svenska ABC-boken kom ut 1746 och var även den tyskinspirerad. Böckerna riktade sig till under eller- nedre medelklassen och var enkla träsnittsböcker i häftformat med sparsamma bilder. Så småningom började även mer rikt illustrerade böcker tryckas upp för överklassens barn. Oavsett vilken målgruppen var hade böckerna som huvudsaklig uppgift att inpränta kristendomskunskap och moral i läsaren. Merparten av böckerna innehöll åtminstone alfabetet, flertalet böner, siffror och multiplikationstabellen. Ju mer in på 1700-talet man rör sig desto mer komplex blev ABC-böckerna. Böckerna blev tjockare och precis som med den övriga litteraturen under seklet blev även ABC-böckerna mer sekulariserade. ABC-böckerna övergav inte sin kristna prägel men de fick mer en encyklopedisk karaktär och kunde fungera som uppslagsböcker. Djur och växter namngavs tillsammans med lite fakta om dem.[56]

[55] Hedenborg, *Det gåtfulla folket*, 134 135.
[56] Hedenborg, *Det gåtfulla folket*, 165–175, Murray & Wellander, *Barnaboken*, *Barnaboken*s företal.

De böcker som beskrivits ha använts i kyrkskolor har en religiös prägel och faktum är att *Katekesen* användes frekvent i skolundervisningens kristendomskunskap. I Trivialskolor användes dock inte enbart religiös litteratur som material utan allt mer in på 1700-talet ökade mängden skolböcker i andra ämnen. Detta kan delvis förklaras med att borgerskapets söner placerades allt ofta i skolor och de krävde en mer praktisk och varierad undervisning. Som exempel på sådana mer varierade undervisningsböcker kan nämnas böcker i moderna språk, det vill säga tyska och franska, och historia. I historieböcker kunde även inrymmas en del geografikunskap med motiveringen att kunskaper i geografi behövdes för att förstå historia. Av de tidiga skolböckerna var språket ofta latin. Senare tillkom även böcker på franska och tyska. Det var först in på 1800-talet som svenska normaliserades som undervisningsspråk i böckerna, vilket återigen kan förstås i skenet av det ökade borgerliga inflytandet. Det var inte endast undervisingsböckernas mångfald som breddades. Från att barnböckerna allt sedan medeltiden präglas av ett didaktiskt och i vissa fall mycket moraliskt perspektiv utkom från och med 1700-talet nöjeslitteratur riktad till barn. 1785 utkom exempelvis den första svenska översättningen av Robinson Crusoe. [57]

Trots den växande bokmarknaden var den i jämförelse med idag mycket begränsad. Den svenska bokhandelsbranschen befann sig i en begynnande utveckling. Ny litteratur uppkom och tillgången till den ökade men bokhandeln kontrollerades av både censur och bokbindarskråets och boktryckeriers försäljningsmonopol av svensk litteratur. Andrahandsmarknaden var stor när det kom till böcker. Ville man ha böcker lönade det sig att författa ett brev till sina, ibland utländska, kontakter och byta eller låna till sig litteratur. Bodde man i Åbo kunde man ibland åka till Sverige för att tillskansa sig mera böcker. Bokauktioner i städer förekom sporadiskt och var ett viktigt sätt att låta böcker byta ägare. För att lättare kunna ta dela av utbudet, som kunde bestå av såväl nya som andrahandsböcker, lät man trycka upp kataloger på förhand som presenterade utbudet. Även ett fåtal skolböcker hittade sin väg till bokauktioner men precis som många gör idag skänktes, såldes, ärvdes eller till och med slängdes skolböcker efter användning. Skolböcker av god kvalitet utgjorde inte en stor andel av de auktionerade böckerna.[58]

[57] Hedenborg, *Det gåtfulla folket*, 134, 174–175, 177, Mansén, *Sveriges historia 1721–1830*, 586–567.
[58] Mansén, *Sveriges historia 1721–1830*, 586, 588, Parland-von Essen, ”Book ownership as a Subject of Cultural-historical research, Helsinkians and Their Books in the 1700s”, Cecilia Forselles & Tuija

Det skulle dröja till 1800-talet innan offentliga bibliotek professionaliserades. På 1700-talet var offentliga bibliotek små och ännu otillgängliga för majoriteten av medborgarna. Större bibliotek, som till exempel det Kungliga biblioteket, riktade sig ännu på 1780-talet till endast en liten elit som kunde besöka det under begränsade öppettider. Att läsa var nytta- och nöje för de högre uppsatta i samhället; bibliotekskulturen och bokkulturen var en kultur som först och främst riktade sig till adel, präster men även borgare som ville sälla sig till bildningsskaran. För adeln kunde böcker fungera som statusobjekt men läsning var även ett angenämt tidsfördriv för adelsmän, kvinnor och barn. För borgare som befann sig i mer avlägsna kulturcentrum, såsom Åbo eller Karlskrona, men som ville ta del av läskulturen ordnades så kallade läsesällskap där man samlades för att läsa, diskutera och samla på sig litteratur av önskad genre.[59]

Personer inom kultureliten, såsom Tessin, kunde sysselsätta sig med att upprätthålla bibliotek på sina herrgårdar. De här biblioteken fungerade som både arkiv och bibliotek och innehöll dokument, tidskrifter och litteratur som riktade sig till alla som vistades på herrgården och ofta kunde barnens informatorer eller herrgårdssägen själv fungera som bibliotekarie. Den religiösa litteraturen fortsatte dominera bland bokägarna men även för vuxna gjorde nya genrer entré, såsom fiktion, memoarer, biografier, reseberättelser, teaterpjäser, pornografi och modern fransk litteratur. Böckerna började därtill få ett mer läsvänligt utseende med större marginaler, mer bilder, och tydligare text. I början av 1700-talet var litteratur på svenska ingen vanlighet men mot seklets slut hade översättningar av tyska och franska verk ökat samtidigt som även svenska originalverk hade börjat uppkomma i större skala. [60]

Laine (eds), *The Emergence of Finnish Book and Reading Culture in the 1700s* (Helsingfors: Finnish Literature Society, 2011), 18-19, 21–22; Per S Ridderstad," Boksamlande och bibliotek", Jakob Christensson (red.), *Frihetstiden* (Lund: Bokförlaget Signum, 2006), 157.

[59] Per S Ridderstad, "Boksamlande och bibliotek", 144–148, 152, 159–160, 162, Ahokas, *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurisa 1700-luvulla*, 182–183.

[60] Per S Ridderstad, "Boksamlande och bibliotek", 159–165; Mansén, *Sveriges historia 1721–1830,* 588–590.

3. Uppfostran och klass

Upplysningen brukar föga förvånande karakteriseras av viljan att upplysa folket. Samhället skulle lysas upp ur sin mörka auktoritetsbundenhet och stränga religiositet till en värld där den individuella friheten ställdes i främsta rummet. Människans förnuft, dygd och moral skulle leda dem ut till en ljusare värld.

Upplysningen var dock inte okomplicerad. Det fanns ingen gemensam linje för vilka som skulle upplysas i praktiken och motstridiga tankar florerade kring ämnet. Den franske filosofen Voltaire (1694–1778) förhöll sig skeptisk till allmogen och menade att folket borde styras av en enväldig monark. Voltaires elitära människosyn gick ut på att folk från lägre skikt inte var förbehållna undervisning eftersom deras huvudsakliga uppgift var att lyda. Enligt Voltaire var upplysning endast förbehållen den växande borgarklassen och den intellektuella överklassen. I Lockes skrift *Tankar om uppfostran* gav han uttryck för en mer inkluderande syn på upplysning. Hans revolutionära tanke om att människan föds som ett tomt blad utgår från att människan är fri att utforma sitt eget liv och inte är född inom ett stånd som rättfärdigar ens privilegier och skyldigheter redan från födseln. Men inte heller Locke släppte helt tanken om världen som fri från sociala distinktioner. Locke fördömde privatskolor, som var vanliga för den engelska överklassen under hans levnadstid, men han förespråkade inte heller allmänna skolor. Lika uppfostrings- och utbildningsmöjligheter var inte en rättighet för alla.[61]

Även i den svenska pedagogiska debatterna var man tvungen att ta ställning varför människor utbildades och vilka som skulle få ta del av utbildningen. I det här kapitlet ser jag närmare på vilka samhällsklasser *Barnaboken* riktade sig till, vilkas ideal som förmedlades i boken och hurudant förhållningssätt författarna hade gentemot adelsbarnens relation till allmoge och tjänstefolk.

Uppfostran som inkluderande samt upprätthållare av ståndssamhället

Barnaboken utkom i två versioner, en med och en utan bilder. Att trycka bilder var en kostsam företeelse. Med andra ord innebar det att boken med kopparstick exkluderade lägre klassens barn som fick nöja sig med den bildlösa versionen. Enligt författarna själva är det endast bilderna som skiljer böckerna åt, texten är fortsättningsvis

[61] Burman, *Pedagogikens idéhistoria*, 107–112, 115–116.

densamma i båda böckerna. För den som ändå inte kunde kosta på sig en ABC-bok gav samfundet även ut en lästavla för ”de minsta förmögna”[62] som kunde användas i grupper med flertalet barn. Med detta åsyftade författarna högst troligen barn i offentliga skolor.

Medlemmarna i *Pro Fide* hade en vilja att bilda så gott som alla samhällsskikt. Välgörenhetsarbetet var centralt för samfundet som verkade för att både billiga och gratis skrifter delades ut samt att skolor inrättades. Under 1780-talet delade de ut den bildfria versionen av *Barnaboken* gratis till tusentals fattiga familjer.[63] Murray och Wellander var medvetna om att inte alla barn kunde erbjudas undervisning på ens basnivå och bifogade i slutet av boken en räknetavla och korta skrivstilsövningar så att läsarna åtminstone fick en liten chans att bekanta sig med färdigheterna. Med andra ord agerade författarna välgörande åt samhällets mest utsatta och de strävade till att öka läs- och skrivkunskaperna i riket oavsett samhällsklass. Genom att göra en del anpassningar i *Barnaboken* var den inte knuten till endast samhället mest förmögna. [64]

Inom samfundet samsades en brokig skara präster och lärda som representerade flertalet olika inomkyrkliga trosinriktningar. Läskunnighet var dock något som sträckte sig utöver trosinriktning eller samhällsklass. Den lutherska kyrkan tillsammans med frikyrkorna betonade vikten av att människor själva kunna läsa och ta till sig Guds ord. Trots att läskunnigheten var på en relativt hög nivå i jämförelse med andra europeiska länder var samfundsmedlemmarna vid tiden då *Barnaboken* kom ut missnöjda med allmänhetens kunskapsnivå. I *Barnabokens* inledning klagade författarna över att inte ens de ”mera till åren komne”, det vill säga äldre personer, behärskade elementära kunskaper i varken kristendom eller medborgerliga skyldigheter. [65] Man kan tänka sig att medlemmarna av ren kristen fromhet verkade för ökad läskunnighet men faktum är att påpekandet om den bristfälliga insynen i medborgerliga skyldigheter visar på överhetens behov av att kontrollera samhället för dess fortbestånd. 1700-talet präglades av ett nyttighetstänk där människor efter deras förnuft och samhällsstånd skulle bidra till samhällelig trygghet.[66]

---

[62] Murray & Wellander, *Barnaboken*, *Barnaboken*s företal.
[63] Hedenborg & Kvarnström, *Det svenska samhället 1720–2010*, 33–34.
[64] Murray och Wellander, *Barnaboken*, *Barnabokens* företal.
[65] Murray & Wellander, *Barnaboken*, *Barnabokens* företal.
[66] Runefelt, *Dygden som välståndets grund: Dygd, nytta och egennytta i frihetstidens ekonomiska tänkande (*Stockholm: Akademitryck, 2005), https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:181209/FULLTEXT01.pdf, 35, 39; Joutsivuo, ”Papeiksi ja virkamiehiksi”, 182.

Tidigare hade utbildning varit ett privilegium för de högre skikten men Murray och Wellander betonade vikten av att låtar alla barn oavsett samhällsskikt upplysas. Som medlemmar av det kristna *Pro Fide* stod dock inte Murray och Wellander för ett progressivt utbildningstänk där målet var social rörlighet utan tvärtom eftersträvades en samhällelig stabilitet där var och en skulle bidra till samhällets näringar efter sina egna förutsättningar. Samhällshierarkier- och grupperingar är dock inte huggna i sten utan måste ständigt skapas och återskapas för att kunna upprätthållas. [67] Till exempel skulle skolor snarare förstärka än undergräva rådande sociala hierarkier. Det här segregerande budskapet förmedlas tydligt med hjälp av bokstaven Q och sedermera Qvarnen i *Barnabokens* ABC-del. Bokstavens vers lyder: ”En Qvarn på höjden ställd, av vädret rörlig blifver. Drag fördel av dit stånd, så att du nytta giver”.[68] Versen kompletteras med en bild av den omnämnda kvarnen placerad högst uppe på en kulle omgiven av ett skogslandskap. På bilden finns två män. En man bär en säck på ryggen och är snart framme vid målet då han trappar uppför kvarnens trappor. Den andra mannen befinner sig på den slingriga vägen upp till kvarnen och han ackompanjeras av en häst med vagn. Vagnen är fylld med ett stort antal säckar. Mannen knuffar på vagnen medan hästen idogt drar, de har ännu en liten bit kvar innan de är framme vid kvarnen. Av både hästens och mannens sänkta huvuden kan en läsa att jobbet de utför är mycket fysiskt krävande.

Versen allena förmedlar ett budskap som kunde rikta sig till vilken samhällsklass som helst. Oavsett vilken klass man föddes i var det uppmuntrat att var och en bidrog till samhället på det mest nyttiga vis. De många krig som utkämpades ledde till att samhällen destabiliserades och att människor förväntade återupprätta samhällsordningen efteråt. Därtill var lättja inget som sågs med blida ögon på under 1700-talet. Att vara flitig var en central dygd.

Hårt arbete var emellertid inte synonymt med social mobilisering enligt *Barnabokens* författare. Olika förväntningar ställdes på olika samhällsklasser. I *Barnabokens* dyrare version med bilder, riktat till högreståndspersoner, hade författarna valt att porträttera allmogens verklighet. Det här betydde inte att

[67] Leif Runefelt, *Att hasta mot undergången: Anspråk, flyktighet, föreställning i debatten om konsumtion i Sverige 1730–1830* (Lund: Nordic Academic Press, 2015), Google böcker, https://books.google.fi/books?hl=sv&lr=&id=IZ-rCQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA7&dq=leif+runefelt&ots=ibQgJrXy19&sig=vbwcE79s3iUrkmqUJMufP_gT_ZY&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false, 21–22.
[68] Murray & Wellander, bildplansch för Q.

högreståndspersoner förväntades bidra till allmogens arbete; ABC-böcker hade under den här tiden en närmast encyklopedisk karaktär som i en sann upplysande anda informerade om allehanda nyttiga kunskaper och företeelser. Det var dock viktigt att personer från de högre ständen var allmänbildande och innehade goda kunskaper om samhället.[69]

Bild 3.1: Två putti som mäter sina plikter med hjälp av passare.

Barnabokens tredje kopparstick, som behandlar bokstaven C, ter sig aningen roande utifrån en nutida betraktare. Kopparsticket gestaltar två rundhyllta putti som sitter på en liten kulle omgiven av rosenbuskar. De två barnen har harmoniska men koncentrerade ansiktsuttryck då de sitter djupt försjunkna i att mäta sina promenadkäppar med varsin passare. Putton som sitter högt upp på kullen håller inte i någon vanlig promenadkäpp, av det rikt dekorerade utseendet att döma är den en kunglig spira han besitter. Den andra putton, som sitter lite längre ner, får nöja sig med en enklare käpp som rentav har formen av en herdestav. Bildtexten lyder: ”Mät som med Cirkel-mått, de plikter Gud Dig gifvit. Han Stavfen gett sin tyngd, men Spiran

[69] Hedenborg, *Det gåtfulla folket*, 168–169.

tyngre blifvit".[70] De små barnen mäter med anda ord vikten av sina plikter och sedermera vikten av sin samhällsklass. I moraliserande ton poängteras återigen att inga samhällsstånd bör ringaktas samtidigt som de inte heller kan likställas. *Barnabokens* författare presenterade ingen modern tanke när de lät påskina att kungen och de styrande innehar den största plikten och ansvaret i riket.

Estetik, grace och måttfullhet är exempel på dygder som kännetecknade adeln och var speciellt förbehållna dem. I *Barnaboken* finns det gott om exempel livsstilar förbehållna högreståndspersoner men en mer inkluderande syn ger sig till känna på några ställen i boken. Den redan nämnda arbetsamheten är exempel på en mer allmänmänsklig dygd som sträckte sig över ståndsbarriärerna och därtill ges även plats för fromhet och lydnad inför både Gud och den världsliga makten.

I *Barnaboken* finns tolv sedelärande berättelser, det vill säga berättelser som ger exempel på dygdigt kontra odygdigt beteende. En berättelse handlar om Carin som får symbolisera ett gudfruktigt och förståndigt barn. Carin uppmanas av sina föräldrar att be och tacka Gud regelbundet. Gud kommer i sin tur höra hennes böner och välsigna hennes liv. Det vetgiriga barnet Sophia får samma råd av sin mor men Sophia uppmanas därtill be för de kungliga personerna och leva ett liv i lydnad till överheten. Läsaren förväntas precis som Carin och Sophia visa stor vördnad inför den andliga såväl som den världsliga makten.[71] Vördnaden inför kronan förstärks därtill med *Barnabokens* första ABC-vers och kopparstick. På kopparsticket finns en bild av självaste kronprins Gustav IV Adolf som på bilden ser ut att vara i ungefär femårsåldern. Han har intagit en majestätisk pose på en åker. I sin hand håller han i tre rågstrån som han sträcker upp i luften samtidigt som hans blick är riktad mot stråna. Bakom honom finns två människor från allmogen i full färd med att skörda rågen på åkern. Den rojalistiska känslan förstärks i och med bildtexten som lyder: "Prins! Uppfyll Sveriges hopp! gack, at med framgång skära De Ax som prydt vår Nord med skörd af Wasas ära".[72] Genom den här bilden förmedlas kungahusets mäktiga och långlivade tid vid tronen. Vasaättens vapen som infördes av Gustav Vasa föreställer en sädeskärve och mycket riktigt håller kronprinsen Gustav IV Adolf stolt i ett litet sädesknippe på kopparsticket.

[70] Murray & Wellander, *Barnaboken*, bildplansch för C.
[71] *Murray & Wellander, Barnaboken,* 18–20, 16–18.
[72] Murray & Wellander, *Barnaboken*, bildplansch för A.

Att vara nöjd med sin lott i livet och att vörda kronan menar historikern Anna Nilsson [Hammar] var en central del av den organiska eller kollektivistiska samhällssynen. Denna syn utgick från att samhället såg ut som en kropp med olika funktioner; samhället uppdelades in i de två grupperna styrande och styrda. Huvudet utgjordes av Gud men även överheten, det vill säga samhällets elit, och hade uppgiften att förvalta och styra. Kroppen innefattade de övriga stånden och var mer beroende av att kunna lyda än av att ta egna initiativ. Utifrån detta tankesätt torde *Barnabokens* uppmaningar om lydnad och vördnad inför kronan vara mer riktad till allmogen. Parland-von Essen har dock påpekat i sin doktorsavhandling *Behagets betydelser* att adeln i tid och otid stod i konflikt till kronan. Mellan kungligheterna och adeln skedde ofta dispyter om makten i kungariket vilket gjorde att lydnad mot kungen var en dygd som kanske inte alltid efterföljdes men som förväntades av även adeln. Även Ilmakunnas påpekar i *Ett ståndsmässigt liv* att adeln på grund av sina privilegier hade en skyldighet att tjäna både kungen och landet.[73] I *Barnabokens* två sedelärande berättelser indikerar huvudpersonernas förnamn på att de tillhör olika stånd. Carin har ett enklare namn av allmogen medan Sophia bär ett namn av kunglig härkomst. Fromhet och lydnad inför kronan kunde mycket väl vara en dygd riktad till både allmoge som högreståndspersoner.

Med tanke på att samfundet delade ut *Barnaboken* gratis i viss utsträckning och att allmänmänskliga dygderna förekommer i boken kan det konstateras att boken sträcker sig till barn oavsett samhällsklass. Det här tar Hedenborg fasta på i sin avhandling *Det gåtfulla folket*. Hedenborg menar att pedagogiken var till för alla och att *Barnaboken* stod i ledet av skapandet av barnlitteratur som i allt högre grad bortsåg från faktorer såsom kön och klass. Det faktum att endast de rikaste kunde dra fördel av *Barnaboken* med bilder, och på längre sikt en trevligare inlärning, berodde inte på att mer välbärgade förunnades bättre pedagogik utan Hedenborg hänvisar enkom till ökade kostnader som bilder medförde. Hedenborg menar att distinktionen mellan vuxna och barn är viktigare än klass i boken. Den ökade barnlitteraturen indikerade en större medvetenhet kring barn som grupp bortom kön och ståndsgränser. Ekonomhistorikern Deborah Simontons forskning samstämmer med Hedenborgs

[73] Anna Nilsson [Hammar], ”Den förnöjsamme undersåten, dygdens flexibilitet i 1700-talet Sverige”, Catharina Stenqvist & Marie Lindstedt Cronberg (red.), *Dygder och laster: Förmoderna perspektiv på tillvaron* (Lund: Nordic Academic Press, 2010), 280–281; Parland-von Essen, *Behagets betydelser*, 14; Johanna Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv*, 206.

slutsats om att barn under 1700-talet kan ses som en mer uppmärksammad grupp. Hon påpekar dock att de ökade produkterna för barn var en kombination av ett mer barnvänligt samhälle och ett ökat välstånd. De allt mer välbärgade medel- och överklassfamiljerna kunde investera i barn på ett sätt som inte tidigare varit möjligt. Simonton framhåller dock att det främst var den växande medelklassen och adeln som kunde ta del av de ökade produkterna för barn. Trots ökade leksaker och barnlitteratur kom samhällets minst priviligierade barn fortsättningsvis exkluderas och vara tvungna att prioritera arbete framom skolgång.[74]

Samfundets strävade till att bilda mindre bemedlade har och boken har troligtvis använts av människor i olika samhällsskikt. Det faktum att författarna påpekade att boken, eller åtminstone delar av den, kan utnyttjas av större grupper samt att vissa av samfundets medlemmar verkade som lärare eller rektorer pekar på att boken ansågs vara lämplig för skolundervisning och således nådde ut till en differentierad skara barn. De allmänmänskliga dygderna kunde relateras av alla. Barnen var dock ingen enhetlig grupp i samhället och de förväntades bidra med olika saker i samhället. Det här syns i *Barnaboken* som förespråkar en traditionell segregerande syn på människor i samhället och således ville befästa ståndsskillnaderna framom att upplösa dem.

Adliga ideal och borgerlig kritik

Adeln i Sverige var inte särskilt intresserad av en upplyst allmoge. Framförallt för bördsadeln var bildningen, det som de kallade för edukation, inte ett mål utan ett medel för att kunna trygga sin egen kultur och upprätthålla sin privilegierade position i samhället. Adelns edukation fortsatte vara förhållandevis konservativ och fokuserade på att främja adliga dygder såsom socialisering, kristen tro, retorik, grace och konsumtion. Mycket av adelns utbildning hämtade inspiration från den franska aristokratin. Adeln var dock invärtes splittrad, inom samma stånd samsades allt från hovadel, lantadel och militäradel, besutten och obesutten adel. Detta betydde i sin tur att varje gruppering hade egna samhälleliga intressen. Den stora inre splittringen lät påskina att en god börd inte var en garanti för rikedom. Medan adelns inre gränser blev allt mer otydliga hotades aristokratin även utifrån. Under slutet av 1700-talet kunde

[74] Hedenborg, *Det gåtfulla folket,* 212–213; Deborah Simonton,"Economy", *A Cultural History of Childhood and Family in The Age of The Enlightenment 4*, 68.

brukspatroner och köpman ha en större förmögenhet än obesutten adel. Den här nya bildade och köpstarka skaran människor gjorde anspråk på och fick ta del av adelns privilegier. Utöver detta fanns det i samhället en bildad minoritet bestående av akademiker, präster och professionella skribenter som genom det skrivna ordet inte tvekade till att försöka göra bestående moraliska intryck på övre medelklass och adel. Den sociala och politiska verkligheten var allt mer brokig än teorin om de fyra stånden. [75]

Det är i den här verkligheten *Barnaboken* är uppkommen i. Att såsom Hedenborg säga att *Barnaboken* riktade sig till barn oavsett samhällsklass är en grov förenkling. Det finns mycket som talar för att boken utgår från att läsaren kommer från samhällets högre skikt. Adeln i Sverige utgjorde ett ringa antal i proportion till den totala folkmängden, man brukar räkna med att adeln utgjorde en halv procent av befolkningen.[76] Trots deras fåtalighet är det mycket av de adliga dygderna som normeras i *Barnaboken.* Allmänmänskliga baskunskaper och dygder lärs ut i *Barnaboken* men genom bilder och att läsa mellan raderna i boken syns ett ideal som inte var uppnåeligt eller ens tänkt för ett stort folkskikt.

Barnabokens ABC-vers för bokstäverna V och W symboliseras av en vågskål. Det tillhörande kopparsticket föreställer ett nästintill drömskt naturlandskap med klippor, träd och buskar. Mitt i bilden finns tre putti. Den ena putton ligger på marken, den andra sitter på en klippa och håller i en vågskål och den tredje putton bugar sig mot putton med vågskålen och ser ut att ta emot en lagerkrans av honom. Det är ingen vanlig vågskål putton håller i handen, det är en snillets vågskål. På 1700-talet hade ordet snille en lite annan innebörd än vad det har idag och syftade på generell talang och litterär begåvning. Putton som tar emot lagerkransen har nyss fått sitt snille mätt och av lagerkransen att döma har det gått väl för honom. På vågen balanserar jämnt en bok, ett svärd och en sköld. Bildtexten lyder: ”Din heder, din förtjenst med penna eller svärd; På snillets vågskål ses: blif din belöning värd.”[77] Det är således puttons bokliga bildning och dess militära kunskaper som mäts på vågen. För unga adelssöner stod deras karriärval oftast mellan en ämbetsmannakarriär, hovet eller det militära. Adeln var allt som oftast förbehållen samhällets högre positioner men kunde sedan 1720 inte

[75] Parland-von Essen, *Behagets betydelser*, 13–17, 30–33; Karin Hassan Johansson, ”When Sweden Harboured Idlers: Gender and Luxury in Public Debates, c. 1760–1830”, 251.
[76] Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv*, 17.
[77] Murray & Wellander, *Barnaboken*, bildplansch för V och W.

bli garanterade tjänsterna endast på basis av deras blåa blod. Det krävdes åtminstone någon utbildning inom bokliga och militära områden. Det är således adliga prioriteringar som mäts på vågen. Det ökade borgerliga inflytandet gör sig dock påmint. Det är snillet och inte rangen som avgör ifall putton ska tilldelas en lagerkrans eller inte. Med andra ord läggs en större emfas på kunskap framom börd. Det som tidigare varit självklara adliga privilegier ifrågasätts i boken. Det var dock inte alla som hade tillgång till en gedigen boklig eller militär utbildning. *Barnabokens* snillevågskål skulle inte ha varit lika barmhärtig mot samhällets fattiga eller ens mot hantverkaren som den är för putton på bilden.[78]

Bild 3.2: Putton till längst till vänster får sitt snille vägt.

Retoriken och konversationen en viktig del av den adliga ståndstillhörigheten. För adeln innebar salongskulturen en möjlighet att delge och undfå information utan att behöva fraternisera med människor inom universitetsvärlden. Trots professorers och lärares bildning var de fortsättningsvis underlägsna adeln. En smidig och graciös konversation enligt fransk modell var att föredra framom att framställas som torr akademiker. Vältaligheten var med andra ord av högsta vikt bland adeln och under

[78] Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv*, 54–55.

1700-talets mitt uppstod ordnar och hemliga sällskap som intresserade sig för retorik. I den av drottning Lovisa Ulrica (1720–1782) instiftade *Vitterhetsakademien* arrangerade exempelvis medlemmarna dikttävlingar och drottningens egen son Gustav, sedermera Gustaf III, drillades redan under sina första fem år i retorikens konster. Den andra av *Barnabokens* författare, Wellander, var själv aktiv inom det vittra, hemliga sällskapet *Utile Dulci*. Sällskapet ordnade sammankomster för främjandet av musik och litteratur och Wellander själv bidrog till verksamheten med flertalet skaldestycken.[79]

I *Barnaboken* idealiseras den adliga galanta konversationen. Många av kopparsticken föreställer, främst män, som diskuterar med varandra. Det kan vara sittandes eller promenerandes och ofta även graciöst gestikulerandes. Även många sedelärande berättelser har en så kallad konverserande stil. Carin som representerar det gudfruktiga och förståndiga barnet konverserar med sina föräldrar på ett sätt som var önskvärt. Carins konversation är smidig och bygger på frågor och följdfrågor medan hon tålmodigt även lyssnar på sina föräldrars svar. I verkligheten var varje socialt tillfälle en övning i talekonsten för adeln. I undantag för ett moraliserande exempel på välgörenhet i *Barnaboken* samtalar de vuxna i boken inte över ståndsgränserna. Den galanta konversationen var en adlig sådan.

Genom bokstaven Z riktas dock kritik mot en överdriven talekonst baserad på endast tomma ord och svärmiska fraser. Kopparsticket föreställer en ram som är rikt dekorerad med kvistar, blommor, blomstergirlanger och ett silkesband med en rosett. I bildens mitt finns ett enkelt Z skrivet och under bilden lyder en text: ”Liksom till överflöd ett fåfängt Zeta vankar; Så har man gott om ord men brist på tankar”.[80] Rådet talar klarspråk: Läsaren varnas för överdrivet och oövertänkt konverserande. I sann upplysningsanda bör en, åtminstone ge skenet av, bildning vid konversation. Adeln dominerade länge den litterära och retoriska arenan. Samtidigt som adeln agerade föredöme och för den växande medelklassen fick dess levnadsvanor även utstå kritik. Adelns kritiserades för falsk hövlighet och för att vara ytliga och teatraliska med bakomliggande egennyttiga agendor. Det ter sig således som att borgerlig kritik av adeln har smugit sig in i *Barnaboken*. För att kunna tävla med adeln om inflytande och

[79]Marie-Christine Skuncke, *Gustaf III-det offentliga barnet: En prins retoriska och politiska fostran* (Stockholm: Atlantis, 1993), 17; Bo Lindberg, ”Den lärda kulturen”, *Frihetstiden,* 100–102; Lotass,”Johan Wellander”, *Litteraturbanken*, hämtat 24.2.2021. https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/WellanderJ.
[80] Murray & Wellander, *Barnaboken*, bildplansch för Z.

inkomst målade det högre borgerskapet upp ett borgarideal som stod i kontrast till adeln. Medan adeln ur ett borgerligt perspektiv ansågs falska och ytliga stod borgarna själva och den lärda klassen för det sanna och äkta uttrycket för den kristna moralen och levnadssättet. [81]

Bild 3.3: Två högreståndsmän som möter en tiggare under en promenad.

Det finns fler moraliserande exempel på hur högreståndspersoner bör leva. På ett annat kopparstick är två män i färd med en av 1700-talets trendiga motionsformer, nämligen promenaden. Promenerandet var för överklassen en sysselsättning som uppfyllde många syften; att promenera i naturen gjorde gott för fysiken samtidigt som de promenerande kunde utföra konverserandets konst.[82] I bildens förgrund syns två välklädda män som tillsammans med en hund spatserar på en landsväg. Vägen är omgiven av kullar och träd och i bakgrunden skymtar en herrgård. Männens hund har fått synd på en tiggare vid vägkanten och pekar med nosen mot mannen. Tiggaren är vanvårdad med långt hår och iklädd i trasor samtidigt som han sträcker ut en hatt till

[81] Jessica Parland-von Essen, *Affärer, allianser, anseende: Konsten att tillhöra eliten i Helsingfors ca 1740–1820* (Helsingfors: Schildts, 2010), 198; Markku Kekäläinen, ”Upplevelser av teatraliskhet och autenticitet i 1700-talets London”, *Historisk Tidskrift för Finland* (2015:4), 540, 541.
[82] Liisa Lagerstam & Jessica Parland- von Essen, ”Aatelin kasvatus”, *Huoneentaulun maailma*, 207–208.

männen i hopp om allmosor. Tiggaren har tur eftersom den ena mannen sträcker ut sin hand med ett mynt i mot honom. Den här bilden representerar bokstaven T som i sin tur representerar ordet tiggare. Bildtexten lyder ”Hvad är vårt överflöd? et lån som himlen ger, Där man vid Tiggarns brist den rikas hjerta ser.” [83]Att författarna valt att skriva ”oss” när de syftar på de promenerande männen visar på hur överklassens normaliseras i boken och vidare är det kristliga rådet om ödmjukhet direkt riktat till dem.

Ett liknande fall som bokstaven T finns i en sedelärande berättelse kallad ”Det wälgörande Barnet”.[84] I berättelsen möter ett barn ett mindre lyckligt lottat barn som är föräldralöst, går på kryckor och livnär sig genom att tigga om allmosor av så kallade ömma hjärtan. Åsynen av det här stackars barnet berör det välgörande barnet så djupt att hen inte anser det tillräckligt att skänka sin slant, som hen fått utav sin fader för flitigt arbete, utan tar med sig tiggarbarnet hem till sig där modern visar än mer förbarmade över tiggarbarnet. Belöningen för det välgörande barnet är stort. Barnet vinner moderns gunst och på sikt kom barnet att få många vänner, bli lyckligt och hedrat. Eftersom barnet genom hela livet noga följde budordet att hedra sin nästa varken ville eller kunde någon i dess närhet avundas barnet.[85] Lika lite som läsaren får veta vad som hände med tiggargosssen, lika lite får läsaren veta vad som hände med tiggaren på kopparsticket för T. Det var inte författarnas vilja att sporra till minskade samhällsklyftor utan att förhindra högmod bland adeln och uppmuntra dem till omsorg om de fattiga. Välgörenhet var *de facto* en moralisk skyldighet för adeln.[86] Författarna till *Barnaboken* fördömde inte de rikas leverne men de varnade för de moraliska risker livsstilens kan medfölja. Överallt i *Barnaboken* finns fler moraliserande verser och råd som vädjar till ödmjuk, tacksamhet och välgörenhet. I en moraliserande dikt är budskapet tydligt:

> At äga alt vad man behöfver, Bör anses för en lycklig lott. Men mången fått långt mer deröfver, Och gör dock ej des mera godt […] Han äger allt men intet ger [...] Då girigheten finnet dårar. Det sällan rörs af andras nöd, Som ädla hjertan altid sårar. Had gagnar lyckans öfverflöd, Med menskligheten tårar?[87]

[83] Murray & Wellander, *Barnaboken*, bildplansch för T.
[84] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 13.
[85] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 13.
[86] Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv,* 317.
[87] Murray & Wellander, *Barnaboken,* 24.

En majoritet av människorna i *Barnabokens* kopparstick är förankrade i en högreståndskontext. Människorna på kopparsticken är klädda i det senaste modet, utfärdar typiskt göromål för högre klasser och befinner sig på herrgårdar eller i omkringliggande vacker natur. I *Barnaboken* är yttre framtoning normaliserat. På merparten av bilderna där människor figurerar bär de eleganta och rikt utsmyckade kläder. Peruker, fjädrar, spets och rosetter för till och med hästar utgör en del av den förmedlade materiella kulturen. Eftersom *Barnaboken* innehar en starkt moraliserande prägel kom även de moraliska råden att nischa sig till samhällets högre skikt och inte ens personer utanför adeln kunde helt undgå kritik.

Konsumtion och mode var en tydlig ståndsmarkör för adeln. Konsumtionen möjliggjorde adelns yttre framtoning och både adelsmän och kvinnor handlade franska lyxartiklar på kredit; alla gånger betalde de inte heller tillbaka lånen. Den flärdfulla livsstilen var mer än ett betänklöst slöseri, den var ett medel för adeln att framhålla sin samhälleliga position. Det ökade välståndet och utbudet på exotiska varor gjorde att konsumtion tillgängliggjordes för ett bredare folkskikt. Rikare borgare kunde konsumera lyxprodukter på ett sätt som till exempel fattig lågadel inte hade möjlighet till. [88] Som kristendomens moraliska väktare var Murray och Wellander starka förespråkare för det hierarkiska ståndssamhället. Den gränsöverskridande lyxkonsumtionen hotade samhällets sociala ordning och i sin tur igenkännbarhetsprincipen. Detta innebar att den hierarkiska ordningen måste synas i klädedräkter och beteenden. Av de dekorerade klädedräkterna på bilderna att döma var konsumtion tillåtet men det skulle ske inom ramarna för vad som ansågs vara en accepterad ståndsmässig konsumtion. I en ABC-vers för bokstaven representerar påfågeln ett varande exempel på överdriven konsumtion. Versen lyder: ”Påfågeln, skön och dum sit prål med högmod bär. Hvad fägring utan vett en usel prydnad är” och ackompanjeras av en bild med två ståtliga påfåglar.[89]

Två människors klädedräkt, en mors och en fars, sticker ut lite extra från *Barnabokens* bilder. Modern och faderns bär nämligen Gustaf III:s svenska nationaldräkt för högreståndspersoner. Under slutet av seklet lanserade Gustaf III det ambitiösa projektet att införa en gemensam svensk klädedräkt. Dräkten skulle finnas i

[88] Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv,* 197–199, 201–205; Leif Runefelt, ”Aristoteles på kaffehus: Dygdelära och umgänge i Dalins *Argus*”, *Dygder och laster*, 348–349.
[89] Murray & Wellander, *Barnaboken*, bildplansch för P.

flera modeller anpassade för vardag, fest och sorgedagar och bestod färgmässigt av olika kombinationer av svart, rött och vitt. Moderns och fadern i *Barnaboken* bär vardagsdräkten i svart och rött. Dräkten var tänkt att användas av medlemmar av hovet men även av högre civila och militära ämbetsmän samt medlemmar av kungliga akademier. Prästerskapet som redan hade en gemensam klädedräkt undgick dräktreformen men en enklare enfärgad variant av nationaldräkten tillverkades för borgare. Allmogen stod helt utanför dräktreformen som delvis bottnade i deras egen ovilja i att bära en gemensam dräkt. Kungen själv brukade använda sig av nationaldräkten och dräkten kom att bli både hyllad och kritiserad i sin samtid. Dräkten var tänkt att underlätta högreståndspersoner vardag och ekonomi i och med modets hastiga fluktueringar men kungen hade ännu en djupare ambition. Genom en gemensam klädedräkt markerades den nationella känslan samtidigt som igenkännbarheten för varje stånd bibehölls och lyxkonsumtionen begränsades.[90]

Staten försökte begränsa lyxkonsumtionen i flera repriser under 1700-talet. Som resultat av detta infördes lyxskatter och överflödsförordningar. Onödigt konsumerande hade främst kritiserats av hattpartiser som ansåg det smaklöst, omoraliskt och ett hot mot ekonomin. Under tiden som *Barnaboken* gavs ut hade Gustaf III:s upphävt alla överflödsförordningar som med facit i hand inte hade haft så stor effekt. Frågan om lyx hade dock satt sin prägel på 1700-talet. *Barnaboken* blir ett ställningstagande i debatten. Författarna till *Barnaboken*, det vill säga samhällets lärda män, visade genom bilderna att det inte gick att förneka högreståndspersoners rätt till estetik samtidigt som ABC-verserna indikerar att överdriven lyx inte var att önska. Klädedräkten som hittas på två kopparstick visar att Murray och Wellander ifrågasatte gränsöverskridande konsumtion. [91]

Barnaboken normaliserar högreståndspersoners livsstil. Boken är dock paradoxal eftersom den idealiserar adliga dygder samtidigt som denna livsstil även kritiseras. För att förstå det här krävs det att man placerar in *Barnaboken* i dess kontext. *Barnaboken* är uppkommen i en brytningspunkt där gränser inom och utom adeln suddades ut och där den växande medelklassen gjorde anspråk på adelns förut givna privilegier. Livsstilen som var förbehållen adeln beundrades och kom att anammas av borgarna under senare delen av 1700-talet. Samtidigt var detta inte helt problemfritt

[90] Mansén, *Sveriges historia 1721–1830*, 308–311.
[91] Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv,* 217.

eftersom borgarna ville framhäva sin egen säregenhet och inte drog sig för att anklaga adeln för fåfänga och falskhet. Den här ambivalensen syns i *Barnaboken.* Trots adelns ringa procentantal av befolkningen är adliga ideal såsom galans, grace och estetik frekvent förekommande i *Barnaboken*. Levnadsstilen får även utstå kritik, läsaren varnas bland annat för girighet och ett alldeles för galant konverserande. Trots det borgerliga inflytandet undgår inte heller denna samhällsgrupp moraliska råd, det var nämligen inte acceptabelt att konsumera över ståndsbarriärerna. In på 1800-talet kom det borgerliga idealet att få starkare fotfäste och konkurrera ut adelns status. Ett första steg i den riktningen går att urskilja i *Barnaboken*. .[92]

Barnens kontakt över ståndsgränserna

Adelsdamen Jacobina Charlotta Munsterhjelm (1786–1842) växte upp på Tavastby gård i södra delen av Elimä Socken i östra Nyland. När hon var i 13-års ålder förde hon dagbok i cirka ett och ett halvt års tid, det vill säga från år 1799 till 1801. Munsterhjelm var den nästyngsta dottern i en familj på nio barn och i hennes dagbok ges läsaren en möjlighet att ta del av en ung adelsdams liv. Rapportmässigt skildrade hon såväl vardag som fest på en mindre herrgård i Finland där hennes umgänge sträckte sig över ståndsgränserna. Hennes anteckningar har stundvis varit av intresse för forskare inom humaniora och bland annat Bo Lönnqvist har i sin bok *Ting, rum och barn* analyserat hennes skrivelser noggrant.[93] Det här kapitlet är en studie av hur Murray och Wellander beskrev allmogen och tjänstefolket i *Barnaboken* och på vilket sätt högreståndsbarns förhållande till allmogen och tjänstefolk kommer till uttryck i boken.

Det var inget ovanligt att speciellt adliga flickebarn fick en del av sin praktiska uppfostran genom att ta iaktta och delta i tjänstefolkets göromål i hemmen. Inte heller ansågs det särdeles olämpligt för adeln att samtala med människor av lägre stånd då det gav dem en chans att praktisera sina retoriska färdigheter. Lönnqvist konstaterar att Jacobina Munsterhjelms och hennes nioåriga lillasyster Beata Munsterhjelms (1737–1818) vardag till stor del spenderades med pigorna i köket för att iaktta och delta i arbetet. Även på fritiden umgicks de med tjänstefolkets barn och

[92] Parland-von Essen, *Affärer, allianser, anseende*, 198; Ahokas, *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurisa 1700-luvulla,* 117.
[93] Lönnqvist, *Ting rum och barn*, 125–134.

lekte lekar med dem. Barnen kunde imitera allmoge- och vuxenvärlden genom att exempelvis leka bondbröllop. I Munsterhjelms dagbok står det skrivet att till och med herrskapet, det vill säga hennes föräldrar, kunde komma med i bondbröllopsleken och dansa med dem. När hon skrev om sina föräldrar använde hon sig av benämningen herrskapet, det vill säga samma benämning som tjänstefolket adresserade dem.[94]

I Munsterhjelms värld var barnen och tjänstefolkets värld sammanlänkade. Även om de levda i olika samhällsstånd var deras liv inte separerade från varandra utan livet på herrgården innebar ett ömsesidigt beroende av varandra. Även i *Barnaboken* normaliseras barnens möten mellan ståndsgränser. I berättelsen om ”Det eftertänksama Barnet” möter läsaren två bröder, Fridolf och Albrecht, som har fått lov av sin mor Aurora att leka med den dygdige, men av lägre stånd, Theodor. [95] Leken spårar ut och Albrecht intar en dominerande roll, han behandlar Theodor mer som sin tjänare än som sin lekkamrat. Den eftertänksamma Fridolf kommer till undsättning och läxar upp Albrecht genom att påminna honom om att deras mor förmanat dem att aldrig förakta människor av lägre stånd än dem. Aurora hör allt det här och berömmer Fridolf och tillrättavisar Albrecht. Enligt henne lönar det sig att behandla alla väl eftersom även Theodor genom flit och dygd kan bli klok och eftertänksam. Dessa egenskaper är något som Aurora anser vara viktigare än de så kallade medfödda förmånerna. [96]

Aurora uppmanar till umgänge över ståndsgränser. Hon påpekar till och med att Theodor i framtiden kan bli en oumbärlig vän och att han därför är skapt till mycket mer än att tjäna. Att umgås med varandra oavsett stånd var inget konstigt enligt *Barnabokens* författare och inte heller i Jacobina Munsterhjelms värld. Barnen kunde umgås med varandra även om de var medvetna om deras olika livsstil och kultur. Lönnqvist lyfter fram att historikern och professorn Peter Burke menar att umgänge över ståndsgränser var typiskt för barn under tiden innan romantiken. Eftersom adelsbarnen ännu inte var vuxna och fullt hade utvecklats sina adliga egenskaper innehade de en mellanroll mellan adel och allmoge. Således kunde de vara förmedlare mellan olika samhällsklasser när vuxna själva inte kunde eller ville beblanda sig över ståndsbarriärerna. Barnen blev således en del av två olika sociala världar. Lönnqvist själv menar att det här synsättet inte är hugget i sten utan lyfter fram att adelsbarn helt

[94] Lönnqvist, *Ting, rum och barn*, 126, 132–133,
[95] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 20.
[96] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 20–22.

sonika, utan att vara ett mellanting, kunde uppmuntras till umgänge över ståndsbarriärer för nyttans skull. Det var lärorikt att få en inblick i allmogens vardag och bli en del av en så kallad kulturell tvåspråkighet.[97] Med tanke på att Aurora i berättelsen om det eftertänksamma barnet påpekar att Theodor med tiden kan bli en värdefull vän till hennes söner indikerar hon att de tre vännerna inte behöver skiljas åt längre fram i framtiden trots ståndsskillnaderna.

Verkligheten och adelsståndet var brokigt. Även om det för familjen Munsterhjelm i det perifera östra Finland var naturligt att umgås med tjänstefolket var det inte fullt lika accepterat bland andra adelsfamiljer. Adelsdamen Märta Helena Reenstierna (1753–1841), gift von Schell, levde sitt liv på Årsta gård i Brännkyrka socken i närheten av Stockholm. Under majoriteten av sitt liv förde hon dagbok varje dag. 1794 skrev hon beklagande i dagboken. Hon våndades nämligen över sin 14-årige son Hans Abraham von Schnells (1780–1812) ovana att umgås med tjänstefolket. Det var förbjudet för honom att vistas med dem mer än nödvändigt eftersom Reenstierna var av uppfattningen att tjänstefolket kunde föra över dåliga vanor och beteenden till sonen.

Även den högadlige Johan Gabriel Oxenstierna (1750–1818) hade en tendens att umgås med tjänstefolket. På Skenäs gård i Västra Vingåker i Södermanland spenderade han mycket av sin barn- och ungdom. I sin dagbok beskrev den unge greven hur han om somrarna deltog, om än på sina egna villkor, i gårdsfolkets arbete. Oxenstiernas deltagande begränsade sig dock till säsongsbundet arbete som höstslåtter eller gårdsfolket midsommarfester. Det arbete som för allmogen var en fråga om upprätthållande av levebröd likställde Oxenstierna med roliga sommarnöjen såsom promenader, rodd och jakt.[98]

I likhet med Reenstierna misstyckte Oxenstiernas mormor till barnbarnets umgänge med tjänstefolket. Detta bidrog enligt henne till ett avvecklande av sociala gränser. De två adelsdamerna var inte ensam om det här elitistiska tankesättet. Trots att Locke menade att miljön är den främsta utformaren av barn, och inte medfödda egenskaper såsom stånd, höll han ändå fast vid att vissa egenskaper inte gick att ändra på. Utifrån ett klassperspektiv ansåg han att allmogen var mer ohyfsad och oförnuftig

[97] Lönnqvist, *Ting, rum och barn,* 135.
[98] Kristina Ekero Eriksson, *Årstafrun dolda dagböcker* (Stockholm: Norstedts, 2010), 105–106; Johanna Ilmakunnas, ”Adelns arbete och vardag på 1700-talets svenska herrgårdar: Johan Gabriel Oxenstiernas och Jacobina Munsterhjelms dagböcker”, *Historisk Tidskrift för Finland* (2013:2), 156,160, 166,168.

och inte bra för de högre ståndens. Människor av högre stånd borde skydda sina barn från att umgås med tjänstefolket då allmogen riskerade föra över dåliga vanor såsom dryckesmissbruk och hasardspelande.[99]

Barnabokens berättelse om det eftertänksamma barnet står således i konflikt till adelsdamernas och Lockes tankesätt. Det ökade borgerliga inflytandet syns märkbart i den moraliska historien. I berättelsen indikeras det att Theodor trots sitt lägre stånd genom arbete kan jobba sig till en respektabel plats i samhället. I en annan del av *Barnaboken* förstärks detta än tydligare genom en sedelärande vers som innehåller raden: ” [...] och ett godt samvete är större skatt, än de största rikedomar”.[100] Läsaren får indirekt veta att dygder såsom flit och hederlighet väger tyngre än medfödda privilegier. Till skillnad från Locke ansåg författarna att vem som helst kunde ha ett gott samvete och att medfödda privilegier inte var en garanti för godhet. Man kan utgå ifrån att *Barnabokens* medförfattare Wellanders egen klassresa har satt sin prägel på boken. Som nämnt kom Wellander inte själv från varken en ståndsmässig eller förmögen familj. Trots detta lyckades han utbilda sig till jurist och finna ett jobb i Stockholm och umgås med samhällets högt uppsatta.

Paradoxala tankar, idéer och uppfattningar kan löpa parallellt med varandra i sin samtid. *Barnaboken* är uppkommen i ett samhälle som kännetecknas av detta, vilket märks i författarnas ambivalenta förhållande till hur tjänstefolk beskrivs i boken. Bokens indikationer om inre godhet oberoende stånd förmedlar känslan av ett samhälle som uppluckras från den strikta ståndsindelningen. Läser man berättelsen om ”Det lydiga barnet” framkommer emellertid en uppfattning om tjänstefolket i negativ bemärkelse. [101]

Huvudpersonen i historien, som går under epitetet Gossen, frestas av att äta några äpplen från marken. Han vet dock att äpplen som fallit ner från träd kan vara maskätna och smutsiga och därför borde han fråga om lov av sina föräldrar innan han plockar upp dem. I gossens sällskap finns en piga. Pigan menar att äpplena är mogna och uppmanar Gossen flertalet gånger att äta av dem. Gossen våndas ett ögonblick men kommer fram till slutsatsen att inte äta äpplena. Händelseförloppet har iakttagits av fadern som kommer fram till Gossen och berömmer honom för hans goda omdöme.

[99] Ilmakunnas, ”Adelns arbete och vardag på 1700-talets svenska herrgårdar”, 166; Lönnqvist, *Ting, rum och barn*, 358–359.
[35] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 9.
[101] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 11.

Som belöning plockar fadern ett äpple från trädet åt sin son som efter konversationen med pigan kom fram till att det lönar sig att lyda sina föräldrars råd.[102]

Gossen i berättelsen har klarat av flera utmaningar. Han har lyckats tygla sina inre frestelser och inte ätit av äpplena samtidigt som han har följt sina föräldrars råd. Han är ett gott exempel för hur ett barn förväntas bete sig. I berättelsen vet Gossen att äpplena inte bör ätas, det verkar vara en kunskap som förts vidare från föräldrar till sonen. Pigan däremot tycks vara helt omedveten om risken med att äta äpplen som fallit till marken och får således ta på sig rollen som fresterska. Det är hon som genom sin okunskap försöker locka barnet till att bokstavligen äta förbjuden frukt. När fadern dyker upp i berättelsen och berömmer barnet står faderns kunskap i stor kontrast till pigans okunskap. Genom att låta pigan ta på sig rollen som syndabock förstärks tanken om faderns som hushållet förnuftiga familjefar och förmyndare medan de av lägre börd inte besitter samma klokskap. Till skillnad från Locke som ansåg att människor från det högre skiktet skulle begränsa kontakten med allmogen till den grad att samtal inte var uppmuntrat så konverserar dock Gossen med pigan. Trots att pojkens umgänge med pigan inte lyfts fram som oproblematiskt i boken förmedlas vilka risker som kan tillkomma om man låter tjänstefolk ha en alltför stor påverkan på högreståndsbarnen.

De högre ståndens var ingen homogen grupp som agerade efter färdiga uppfostringsmönster. För vissa var det inte tänkbart att låta barnen umgås med tjänstefolk medan det för andra, som kanske bodde längre ut på landet i mindre herrgårdar, var en realitet för barnen att vistas tillsammans med tjänstefolket. Deras vardag var *de facto* knuten till tjänstefolket som lärde dem viktiga sysslor men som även kunde erbjuda dem sällskap på fritiden. *Barnabokens* författare förhöll sig ambivalenta till högreståndsbarnens relation till allmoge och tjänstefolk. Den dominerande synen var att möte, och till och med umgänge, mellan stånden är något naturligt. Det borgerliga inflytandet gör sig påmint genom de många uppmaningarna till att inga medfödda privilegier kan garantera ett dygdigt leverne. Dessutom framhävs det i boken att ingen person enkom är född till att tjäna andra högre stånd. Det går dock inte att säga att *Barnaboken* representerar en helt fördomsfri uppfattning om människor av lägre stånd. I en sedelärande berättelse målas högreståndspersonerna upp som dygdiga och kloka medan en piga får ta på sig rollen som ett okunnigt och dåligt exempel för Gossen.

[102] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 11–12.

Författarna till *Barnaboken* utgjorde en del av en bildad elit som hade tillgång till den senaste litteraturen och tidens nyaste idéer om barnuppfostran. Dessutom hade Wellander själv gjort en klassresa. Detta gjorde dem säkerligen mottagliga för tanken om borgerskapets ökade inflytande i samhället. Fast samtidigt som nya idéer om fostran fick starkare fotfäste bytte eller ersatte de inte direkt äldre föreställningar och tankemönster. *Barnaboken* visar på 1700-talets komplexibilitet när det kommer till ståndsgränser och förhållandet mellan högreståndsbarn och allmoge. Såsom gränser inom de högre stånden kunde vara luddiga kunde även inställningen till barnens relation till allmogen variera.

Romantikens idealbarn

On façonne les plantes par la culture, et les hommes par l'éducation.[103]

I ett brev skrev Gustaf III som 21-åring att om inte hans plikt och ställning hindrat honom skulle han föredra att vistas på det lugna landet framom staden. Faktum var att han uttryckte en ren avsmak inför stadmiljön.1700-talets Stockholm var säkerligen en plats för smuts, stank och trängsel. Men det var inte endast staden i sig som kunde uppfattas som oren. Adeln i hovet förväntades uppföra sig teatraliskt, det vill säga ikläda sig en särskild mask för att upprätthålla ett socialt spel, i hopp om att gynna deras personliga intressen. Stadens offentliga arenor, såsom kaféer, tillät att den här falska hövligheten spred sig till stadens övriga invånare. Det var inte endast Gustaf III som hyste staden. Det gjorde även upplysta tänkare. Staden blev symbol för orenhet, falskhet och fåfänga men som motvikt till detta fanns naturen.[104]

Rousseau idealiserade naturen. För honom var naturen en symbol för autenticitet och frihet; människans sanna jag går att finna i det så kallade naturtillståndet. Vad odling är för blomman är uppfostran för människan, ju naturligare desto bättre. Som kontrast till naturtillståndet stod den civiliserade människan. Människor som uppfostrades inom hovets och stadens konstlade, sociala normer förlorade sin äkthet. Även om Rousseaus uppfostringsidéer var kontroversiella var det många i Europa som delade hans kärlek till naturen. Småblommigt porslin,

[103] Rousseau, *Émile ou De L'éducation*, 10.
[104] Elisabet Stavenow-Hidemark, "Ett nytt sätt att bo på", *Frihetstiden* 376–377; Kekäläinen, "Upplevelser av teatraliskhet och autenticitet i 1700-talets London", 540, 541.

sentimentala kärleksförklaringar och pastellfärger har ofta fått karikera bilden av adeln i populärhistorien. Den franska konstformen rokoko växte sig som starkast under 1760-talet i Sverige. Det är en romantisk konstform som känns igen på dess asymmetri, lättsamhet och naturinspirerade motiv. Adelns nya vurmande för naturen syntes såväl i konsten som i beteendemönstret. Själva adeln flyttade om möjligt ut på sina herrgårdar på landet för att var närmare naturen och trädgårdskulturen bokstavligen blomstrade.[105]

Bokens bilder genomsyras av en lantlighet och oskuld. Förutom djur föreställer bilderna flitigt arbetande bönder eller ett litet, charmigt torp ute på landet samt vackra anlagda trädgårdar. Högreståndspersonerna ses ofta utomhus i ett romantiskt vildvuxet naturlandskap och barnen på bilderna utför inget eget arbete i undantag av övning av läsning. Det här är ett priviligierat perspektiv. Allmogen exotifieras samt romantiseras och majoriteten av människorna på bilden förväntas vistas eller rent ut sagt bo på landsbygden i en herrgård utan att vara en del av allmogen. Verklighetsförankringen är således skrev och bilderna är skapade för barn ur en högre samhällsklass.

I boken finns inga stadsmotiv eller bilder från en skolmiljö. Det här sammanfaller väl med Rousseaus tanke om att undervisningen bör ske i hemmiljö tillsammans med en informator. *De facto* fördömde Rousseau den offentliga skolan och även högre läroanstalter. En av *Pro Fides* medlemmar Olof Rönigk (1710–1783) var verksam som rektor i Katarina Kyrkskola i Stockholm.[106] Med tanke på att medlemmarna delade ut *Barnaboken* gratis till de som inte hade råd med den och att medlemmarna bedrev skolverksamhet har de säkerligen inte medvetet sympatiserat med Rousseaus avoga inställning till skolverksamhet. Indirekt förespråkade dock Murray och Wellander via *Barnaboken* ett utbildningsideal för högreståndsfamiljer.

För de familjer som påkostade sig *Barnaboken* med kopparstick fick läsarna ta del av ett romantiserande uppfostringsideal där barnen bland annat förväntades vistas i naturen. För barn som gick i fattig-eller kyrkskolor byttes lärmiljön ut mot ett enda stort klassrum och skoldagar som varade i cirka åtta timmar om dagen, sex dagar i veckan. För andra barn byttes lärande helt ut mot hårt arbete i ung ålder.[107]

[105] Burman, *Pedagogikens idéhistoria*, 121; Rousseau, *Émile ou De L'éducation*, 8–11; Lönnqvist, *Ting, rum och barn*, 10–10, 365–368, Stavenow-Hidemark, "Ett nytt sätt att bo på", *Frihetstiden*, 376–378, 384; Ekero Eriksson, *Årstafruns dolda dagböcker*, 66.
[106] Hedenborg, *Det gåtfulla folket*, 109.
[107] Hedenborg, *Det gåtfulla folket*; 137 Simonton,"Economy", 68.

Om de här barnen kom i kontakt med *Barnbokens* version med bilder förblev *Barnabokens* ideal endast en utopi.

4. Belevade pojkar och modesta flickor- om pojkars respektive flickors uppfostran

Enligt Rousseau var pojkar och flickor två säraarter som kompletterade varandra men som av naturen innehade olika särdrag och således var tvungna att uppfostras på olika sätt.[108] I 1700-talets Frankrike såväl som Sverige var inte alltid genus den mest avgörande faktorn när det kom till vilken status och position människor i samhället åtnjöt, utan komponenter såsom ålder, relationsstatus, klass och etnicitet hade också en signifikant inverkan på makthierarkier. Likväl kom Rousseaus tankar om en könssegregerad uppfostran att väcka gehör under sin samtid. I sin bok *Émile* normerade han pojken Émiles uppfostran för att i slutet av boken tillägna ett kort kapitel åt flickors uppfostran och bildning, som enligt honom borde avvika signifikant från pojkars uppfostran. Rousseaus tankar om könssegregerad uppfostran fick utstå kritik även under sin samtid men kom på det stor hela att mottas väl. Idéhistorikern Anders Burman menar att Rousseau var en av de första att skriva ner och initiera idealet om kärnfamiljen, vilket skulle komma att starkt slå rot in på 1800-talet.[109] I det här kapitlet granskar jag *Barnaboken* ur ett genushistoriskt perspektiv. Jag ser på vilka förväntningar som ställdes på barnen utifrån genus och vidare ser jag på vilken roll modern respektive fadern hade i uppfostran.

Enligt tidens uppfostringsideal skulle åtminstone högreståndsbarn oavsett kön och antal i familjen uppfostras väl, vilket dock inte betydde att en likartad fostran gavs varje familjemedlem. Bland annat leksaker, litteratur och undervisningsböcker visar att flickor och pojkar socialiserades in i olika roller i hemmet.[110] Undervisningen var omfattande för pojkar och förberedde dem för en karriär inom exempelvis hovet, militären eller kyrkan medan flickors uppfostran begränsades inom ramarna till att bli en god husmor.[111] Trots detta förväntades såväl flickor som pojkar undervisas av modern i baskunskaper från när de var mycket unga. Baskunskaper kunde vara exempelvis kristendomskunskap och läsning, vilket innebar att både flickor och pojkar kom i kontakt med ABC-böcker. Hedenborg lyfter fram i sin forskning att *Barnaboken*

[108] Rousseau, *Émile ou De L'éducation*, 639–641.
[109] Burman, *Pedagogikens idéhistoria*, 121–122.
[110] Johanna Ilmakunnas, "Adelns arbete och vardag på 1700-talets svenska herrgårdar", 171,; Elisabeth Mansén, *Sveriges historia 1721–1830*, 137.
[111] Vainio-Korhonen, "Oklanderlig franska och skrivsvårigheter. Adelsdöttrars edukation i det tidigmoderna Finland", Christer Kuvaja & Ann-Catrin (red.), *Svärdet, ordet och pennan: Kring människa, makt och rum i nordisk historia* (Åbo: Historiska samfundet, 2012), 279.

inte var riktad till något specifikt kön utan försökte nå både pojkar och flickor i samhället.[112] Det finns dock belägg som talar för att *Barnaboken* riktade sig till båda könen, och i vissa fall även uppmuntrade flickor till ökad boklig kunskap. Boken är dock komplex och det går inte att bortse från att den är tillkommen under en tid då olika förväntningar på flickor och pojkar ställdes.

Pojkars uppfostran och utbildning

Kyrkskolor, trivialskolor och gymnasier var alla i huvudsak öppna för endast pojkar och för de söner som förberedde sig för vidare studier stod sedan universiteten öppna. Eftersom det var viktigt för adeln att särskilja sig från den övriga befolkningen och inte beblanda sig med dem intresserade de sig inte för offentliga skolor. Samhällets allt mer krävande uppgifter inom militären och ämbetsmannayrken ledde dock till att allt från adel, ofrälse ståndspersoner och förmögna borgare valde att satsa på en gedigen uppfostran och utbildning åt sina söner. På detta vis kunde karriär samt familjens makt och prestige tryggas eller förverkligas.[113]

För att säkerställa högreståndspojkars grundutbildning anställdes ofta en informator åt dem när de var i sex-sjuårsåldern. Informatorn undervisade pojkar i deras hem och skulle ansvara över söners sociala, moraliska och militära fostran. Informatorn var i regel en ung man, inte sällan en universitetsstuderande, som för att finansiera sina studier ägnade sig åt privatundervisning. För adelspojkarna var universitetsstudier inget krav, ifall de vistades där var det endast en kort och sporadisk tid under deras yngre tonår. Ofta följde deras informator och tjänare med och någon examen var inte obligatorisk då sönerna efter vistelsen gav sig av för att inleda sin yrkeskarriär. Universiteten tjänade i huvudsak kyrkans behov och de flesta högreståndspersoner som avlade en universitetsexamen kom att arbeta inom kyrkan. Trots detta fanns det även möjlighet att studera till exempel juridik eller matematik på universiteten. [114]

Högreståndspojkars utbildning var omfattande och skräddarsydd för samhällets högre poster. Till detta krävdes praktiska, bokliga och sociala kunskaper.

[112] Hedenborg, *Det gåtfulla folket*, 213–214.
[113] Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv*, 48–49; Liisa Lagerstam & Jessica Parland- von Essen, ”Aatelin Kasvatus”, *Huoneentaulun maailma*, 196–198; Parland-von Essen, *Affärer, allianser, anseende*, 144.
[114] Parland-von Essen, *Affärer, allianser, anseende*, 36; Lindberg, ”Den lärda kulturen”, *Frihetstiden*, 104, 113; Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv*, 49, 53.

Uppfostran och undervisning var en kombination av dessa. Praktiska färdigheter som behövdes i yrkeslivet inbegrep bland annat artillerikunskap, matematik, bokföring och geografi. För att utmärka sig som bildad lämnades heller inte språkundervisningen åt slumpen. För högreståndspersoner på 1700-talet var det inte längre lika viktigt att kunna tala latin men likväl krävdes det att man kunde läsa och skriva språket. Siktade man in sig på en prästkarriär krävdes det dock fortsättningsvis goda kunskaper i latin och ibland även i grekiska. Trots att latinet fortsättningsvis ansågs nödvändigt kom ett större fokus att ligga på lärandet av så kallade moderna språk. Informatorn kunde ge undervisning i exempelvis tyska men tidens trend- och prestigespråk var franska. För de högre stånden efterstavades en tvåspråkighet där man kunde konversera och skriva på både franska och svenska. Franskan uteslöt således inte svenskan utan kunskaperna i talad och skriven svenska förväntades vara utomordentliga. Genom brevväxling från far till son kunde fadern kontrollera språket, dela ut skrivövningar och korrigera sönernas ordval.[115]

För högreståndspojkar var det av högsta vikt att kunna anpassa sitt språk efter tillfälle. Detta visade att man behärskade olika sociala situationer eftersom olika sällskap och omständigheter krävde att man kunde konversera och föra sig på olika sätt. I riksdagens kunde männen inte använda sig av samma språkbruk som i sällskapslivet. När till exempel kronprins Gustav utbildades betonades hans retoriska färdigheter framom hans skriftliga. Givetvis förväntades det även att en blivande kung kunde skriva felfritt men tyngdpunkten låg ändå på hans retorik och grace. Även om inte varje högreståndsson fick en kunglig utbildning var retorik och talekonst mycket viktiga som tecken på förfining. För att lära sig konverserandets konst uppmuntrades pojkar att delta i olika sociala tillställningar. I exempelvis danser kunde de öva sig på att konversera och umgås med det andra könet. Deras kulturella och själsliga förfining kunde därtill slipas genom utbildning i teater eller teckning. Locke menade därtill att det vitalt att träna och disciplinera pojkar genom så kallade riddarfärdigheter. I praktiken innebar detta att kroppen skulle tränas genom exempelvis dans och fäktning.[116]

[115] Vainio-Korhonen, *Sophie Creutz och hennes tid*, 28–29; Kaarlo Wirilander, *Herrasväkeä: Suomen säätyläistö 1721–1870* (Helsingfors: Suomen historiallinen seura, 1974), 316; Elisabet Hammar, ”Franskan”, *Frihetstiden*, 439–442; Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv*, 51–53.
[116] Skuncke, *Gustaf III*, 64–65, 216–217, 239–240; Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv*, 53, 58; Burman, *Pedagogikens idéhistoria*, 113–114.

För de mer välbärgade adelssönerna avslutades deras utbildning med en så kallad grand tour. Detta var en bildningsresa i Europa där sönerna fick en chans att i praktiken utvidga sin kännedom om hovkultur, vetenskap och konst samtidigt som de kunde öva sina språkkunskaper och knyta kontakter. Efter år av uppfostran och utbildning förväntades högreståndsmännen prestera som goda politiker, affärsmän, poeter och så vidare. Utöver detta skulle de leva upp till mycket omfattande själsliga ideal. Männen fodrades vara hederliga, ärliga och modiga. Till ett av de högre målen kan nämnas att männen även förväntades bli goda familjefäder. En ideal husbonde skulle inneha rollen som familjens överhuvud och agera enligt kristen tro, vishet, rättskaffenhet samt kurage gentemot sig själv, sin familj och sitt tjänstefolk.[117]

Av *Barnabokens* totalt 27 kopparstick förekommer pojkar och män på hela 15 styckna. I jämförelse med kvinnors synlighet på kopparsticket, där de förekommer på fyra styckna, är männen i boken många till antalet. Detta gör att männens stora synlighet i offentligheten normeras i boken. Deras roller på bilderna är varierande och följer tidens tanke om vad män förväntades vara och hur de skulle agera i samhället och i hemmet.

Brevskrivning var en av högreståndsmännens nyckelfärdigheter under 1700-talet. Genom brevskrivning upprätthölls kontakter och nätverkande. Som nämnt fungerade brevskrivning även som en ypperlig metod att utveckla söners språkbruk. Utifrån brevens utformning och skribentens stavning kunde läsaren dra slutsatser om författarens bildning och kunskap. Både flickor och pojkar förväntades skriva brev men när det kom till skrivkonsten tenderade män att vara mer skrivkunniga än kvinnor oavsett samhällsklass. Till exempel pekar handskrivna brev av adelskvinnor på att många kvinnor i till och med de högre stånden saknade elementära kunskaper i rättstavning, elegant meningsuppbyggnad och litterära referenser, det vill säga sådant som betonades i pojkars uppfostran och utbildning. Både i skola och av informatorer gavs brevskrivningen en central roll i pojkars undervisning. Breven skulle vara mycket eleganta men samtidigt ge skenet av att vara naturligt skrivna, ungefär som talekonsten. Den klassiska talekonsten stod ofta som inspiration för breven.[118]

---

[117] Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv*, 57; Vainio-Korhonen, *Sophie Creutz och hennes tid*, 29–30, Lagerstam & Parland- von Essen, ”Aatelin Kasvatus”, 200–202. Parland-von Essen, *Behagets betydelser*, 16.

[118] Hedenborg, *Det gåtfulla folket*, 132; Vainio-Korhonen, *Sophie Creutz och hennes tid*, 33; Stina Hansson, “Konstens regler och hjärtats bud”, *Frihetstiden*, 434.

I *Barnaboken* etableras det att brevskrivande är manligt kodat. På ett kopparstick finns ett vackert rum avbildat. I rummet sitter en högreståndsman vid sitt skrivbord i färd med att författa ett brev. Att det är ett brev det är fråga om syns eftersom ett pappersark och en fjäderpenna skymtas på skrivbordet. Mannen är dock tvungen att ta en paus i sitt arbete eftersom en annan man porträtteras ha anlänt genom dörren för att samtala med honom.[119] På kopparsticket kombineras således två aristokratiska ideal, brevskrivandet och konversationen, två ideal som var tätt sammanlänkade med varandra. Det finns inget kopparstick i *Barnaboken* där kvinnor skriver eller samtalar med varandra, varken i offentliga miljöer eller inomhus.

Barnaboken stöder även idealet om männens goda fysik och grace. Det var viktigt att högreståndsmännen tog hand om sin kropp och kunde föra sig. I *Barnaboken* syns det här bland annat på ett kopparstick där en man är i färd med att rida på sin häst. Mannen är på en ridtur ute på en landsväg omgiven av åkrar och träd. Hästen ser ut att stegra sig på bilden och mannen lyckas genom sin sans och kontroll hålla hästen i styr. Bilden visar på männens aktiva vardag inbegripandes ridturer men också på hur männen genom att kontrollera sitt sinne och sin kropp kan handskas med utmanande situationer. Detta förstärks av kopparstickets bildtext som lyder: ”Man kan en eldig häst med konst och lämpor styra. Styr viljan med dit vett, så snart hon börjar yra”.[120]

På ett annat kopparstick är två män i färd med en av 1700-talets trend: Promenaden. I bildens förgrund syns två välklädda män som tillsammans med en hund spatserar på en landsväg. Vägen är omgiven av kullar och träd och i bakgrunden skymtar något som högst troligen är en herrgård. Vid vägkanten syns även en tiggare som söker kontakt till de två högreståndsmännen. Promenerandet uppfyllde många syften, att promenera i naturen gjorde gott för fysiken samtidigt som de promenerande männen kunde utföra konverserandets konst. På både kopparsticket med de två promenerande männen och på kopparsticket med den brevskrivande mannen lyfts det fram hur viktigt det var för männen att kunna socialisera på ett behagligt sätt. Männen måste kunna föra ett lärt samtal utan att vara för torra. På bilderna konverserar männen galant och graciöst. Männen ser lugna och sansade ut samtidigt som några av dem gestikulerar med händerna på ett retoriskt och berättande sätt.[121]

[119] Murray & Wellander, *Barnaboken*, bildplansch för bokstaven U.
[120] Murray & Wellander, *Barnaboken*, bildplansch för bokstaven H.
[121] Lagerström & Parland-von Essen, ”Aatelin Kasvatus”, 207–208.

För en högreståndsman innehavandes en herrgård var det viktigt att han i sann husfaderskapsanda kunde ansvara för och i vissa fall även delta i godsdriften. Traditionellt förväntades männen ansvara över utomhusarbete medan kvinnorna skötte inomhusarbete. I praktiken kunde den manliga och kvinnliga sfären överlappa varandra och det hände sig att kvinnor utförde mer manligt kodade arbetsuppgifter.[122] I *Barnaboken* förblir utomhusarbete manligt kodat. Med undantag för ett kopparstick där en kvinna arbetar på en åker tillsammans med en man syns endast män arbeta utomhus. På kopparsticken porträtteras män som bland annat lägger nät, vallar får och ympar träd.

Längst bak i boken har författarna bifogat två olika alfabetet i skrivstil: Ett nygotiskt alfabet, som ännu under 1700-talet var det mest frekvent använda, samt ett alfabet med latinska bokstäver. De latinska bokstäverna användes ofta när namn och orter skulle skrivas och mycket riktigt följer i *Barnaboken* en lista på förnamn i latinska bokstäver efter att själva alfabetet presenterats.[123] Totalt finns 28 namn med på listan. Ett namn för varje bokstav i alfabetet. De två sista namnen är inga namn i sig utan utgörs av orden ängel och Öland. De övriga 26 namnen är pojknamn. Männen och pojkarna tilldelades en större och synligare roll i *Barnaboken* i jämförelse med flickorna.

Kopparsticken visar exempel på den breda kunskapen en adelsman förväntades inneha. Förutom konversation, brevskrivning och motion finns det även bilder som visar på hur viktigt det var för män att upprätthålla husfaderskapet samt att kunna utföra eller åtminstone vara medvetna om olika typer av utomhusarbete.

Flickors uppfostran och utbildning

Pojkars breda utbildning betydde dock inte att flickor utbildades till sysslolöshet. Tvärtom var förväntningarna höga på att högreståndsdöttrarna i framtiden skulle kunna ansvara över hushåll och upprätthålla ett socialt umgänge. Detta betydde att

[122] Johanna Ilmakunnas & Märtha Norrback, ”Konsten att sköta ett herrgårdshushåll*”*, Märta Norrback (red.), *Hushållsbok för Stensböle gård: Recept, råd och huskurer från 1700-talet* (Stockholm: Appel förlag, 2020*), 33*–34; Ilmakunnas, ”Adelns arbete och vardag på 1700-talets svenska herrgårdar”, 165.
[123] Märtha Norrback, ”Hushållsbok för Stensböle gård: Handskriften och utgivningen”, *Hushållsbok för Stensböle gård*, 72.

flickors utbildning var mer inriktad på praktiska, sociala och moraliska färdigheter framom boklig bildning.[124]

Extra tyngd lades på utvecklandet av flickors ädla, själsliga egenskaper. Parland-von Essen beskriver detta med ordet edukation. Tanken var att adeln innehade en själslig förfining som separerade dem från den övriga befolkningen. Den här förfiningen var dock tvungen att utvecklas genom edukation. Edukation var i praktiken en sammanvävd kombination av utbildning och formering av själen. Edukationen som skulle särskilja adeln från borgare kom ironiskt nog att anammas av resten av samhällets elit.[125]

Formeringen lade stor vikt på moraliska aspekter med det högre målet att skapa dygdiga adelspersoner med klanderfri moralisk och estetisk känsla. Formeringen gällde både pojkar och flickor men för flickorna var formeringen av yttersta vikt. Precis som män skulle de lära sig att konversera och föra sig på rätt sätt men betoningen för flickorna låg på att bli behagfulla och modesta. Flickor formerades till att lära sig rätt tro, gudsfruktan, lydnad, måttlighet, estetik och blygsamhet. Det var önskvärt att flickor skulle inneha baskunskaper inom läsämnen men deras kunnande skulle vara diskret och inte ha en framträdande roll i exempelvis konversationer. I *Barnaboken* har männen och pojkarna en betydligt mer framträdande roll än kvinnorna och flickorna. [126]

När pojkar började undervisas av en informator fortsatte flickors utbildning oftast hos modern eller hos en guvernant.[127] På ett av *Barnabokens* få kopparstick som porträtterar flickor och kvinnor finns en mor tillsammans med sin dotter inomhus i en hemmiljö. Modern och dottern befinner sig i ett ståtligt rum inrett med tavlor och rokokomöbler. Modern sitter kring ett litet runt bord medan dottern står bredvid. Flickan är i färd med något som ser ut som att läsa, kanske ur *Barnaboken*, och modern tittar ömt på. Bildtexten lyder: ”Min mor, min öma Mor! Lär mig af Er få lära Den vishet och den dygd, som gör en verklig ära”.[128] Genom den här bilden signalerar *Barnaboken* att det främst är som modern ansvarar över döttrars utbildning och att den är koncentrerad till en inomhusmiljö.

---

[124] Ilmakunnas, ”Adelns arbete och vardag på 1700-talets svenska herrgårdar”, 171.
[125] Parland-von Essen, *Behagets betydelser*, 21–25; Parland-von Essen, Affärer,allianser, anseende, 144.
[126] Parland-von Essen, *Behagets betydelser*, 21–25; Lagerstam & Parland- von Essen, ”Aatelin kasvatus”, 188.
[127] Parland-von Essen, *Affärer, allianser, anseende*, 144–145.
[128] Murray & Wellander, *Barnaboken*, bildplansch för bokstaven M.

De facto var flickors utbildning i jämförelse med pojkars mer koncentrerad till hemmet. Den edukation de fick uppstod mestadels slumpmässigt vid goda miljöer eller tillfällen. Edukation skulle vara en kombination av lite undervisning, praktisk övning, aktivt iakttagande och deltagande, det vill säga ett så kallat härmande av en normerande kultur. Detta lämpade sig bäst lämpade i hemmet. I praktiken innebar detta att döttrar ofta följde med i vardagens bestyr för att lära sig dagliga göromål. Ifall flickorna hade bröder kunde de få ta del av pojkars undervisning men eftersom vidare studier inte var en realitet för flickor förväntades det inte heller att flickorna skulle förvalta den bokliga kunskapen på samma sätt som pojkarna.[129] I *Barnaboken* indikeras det att modern ensam bär huvudansvaret över flickans edukation. Trots detta var det förekommande att döttrar även följde med tjänstefolk i deras arbete.

För att bli en god husmor innebar det att flickorna fick en bred, praktisk allmänbildning. De måste kunna sköta övervakandet och ledandet av inomhusaktiviteter, matlagning samt ansvara över medicin och hushållets räkenskaper. Utöver detta var det önskvärt att de även behärskade elementära kunskaper i modersmål, bibliska historier, katekesen, innantilläsning av latin, tyska, franska, sång, spel, geografi, naturvetenskap och sömnad. Eftersom det huvudsakligen var husmodern som ansvarade över en herrgårds kassaböcker och recept och ännu till förväntades skriva brev och dagbok var läs- och skrivkunskaper en nödvändighet. [130]

Det här syns på kopparsticket med modern och dottern eftersom det är läsning som tränas. I bildtexten ber därtill dottern om att få bli lika vis som sin mor. Dottern håller dock inte själv i någon penna och övar på skrivning. Generellt var läskunnigheten högre än skrivkunnigheten för både kvinnor och män men som tidigare nämnt prioriterades flickors skrivundervisning i lägre grad än pojkars. Inte ens prinsessor var garanterade undervisning i rättstavning. Brev och signaturer från 1700-talet visar att kvinnor ofta hade en mer osäker och spretig handstil i jämförelse med männens.[131] Kvinnors handstil hade sällan finslipats under en informators vaksamma öga.

---

[129] Parland- von Essen, *Behagets betydelser*, 23–25, 36, 55; Lagerstam & Parland- von Essen, ”Aatelin kasvatus”, 190.
[130]Ilmakunnas, ”Adelns arbete och vardag på 1700-talets svenska herrgårdar”, 170, 162,165; Lagerstam & Parland- von Essen, ”Aatelin kasvatus”, 189–190; Parland- von Essen, *Behagets betydelser*, 72.
[131] Parland- von Essen, *Behagets betydelser*, 85.

Bild 4.1: En högreståndsdam som lär sin dotter läsa.

Kopparsticket i boken pekar på att det förväntades att döttrar innehade någon form av läskunskap. I verkligheten var omfånget av flickors bokliga bildning beroende av föräldrarnas och särskilt faderns personliga inställning till flickors lärande.[132] I bästa fall kunde döttrar få ta del av sina bröders undervisning. Hovmannen Gustaf Mauritz Armfelt (1754–1814) hörde till skaran som var måna flickors utbildning. Armfelt hörde till Gustaf III:s innersta krets och med det i hänseende var hans dotter Augusta Armfelts fostran viktig på grund av sociala och ekonomiska skäl. Detta till trots var Armfelt personligen mycket engagerad och mån om sin dotters utbildning, samma engagemang syntes exempelvis inte i hans inställning till sin sons utbildning. Genom brevkorrespondens till dottern fick hon utbildning i elegant brevskrivning, retorik och rättskrivning. Utöver detta undervisades hon även i historia och tyska. Totalt kunde hon sju språk, inklusive latin vilket vanligtvis inte undervisades åt flickor. Armfelt skrev aldrig rakt ut vad målet med dotterns undervisning var men han framhöll att hon genom undervisning borde bli lycklig.[133]

[132] Vainio-Korhonen, ”Oklanderlig franska och skrivsvårigheter”, 270.
[133] Parland-von Essen*, Behagets betydelser,* 108, 114, 121.

Augusta är ett exempel på hur en högreståndsams utbildning kunde se ut ifall vårdnadshavare valde att prioritera den. Tyvärr var Augustas fall mera ett undantag än en regel. Vainio-Korhonen skriver att flickors utbildning ofta bortprioriterades. Värst var det för flickor från fattiga hemförhållanden men även om en var född i en högreståndsfamilj var det ingen garanti att utbildningens kvalitet höll måttet. I värsta fall kunde många högreståndsdöttrar endast läsa katekesen, ABC-boken och *Cajsa Wargs kokbok.*[134] Även om *Cajsa Wargs kokbok* är ett imponerande verk går det att konstatera att *Barnabokens* bild av en harmonisk mor som lär sin dotter läsa förmedlade ett ideal som alltför sällan förverkligades.

Kopparsticket visar ett barn som är i färd med att läsa men dess bildtext framhäver även att dottern önskar få lära sig bli dygdig. Barnet rent av ber sin mor undervisa henne i detta ämne. Dygden var viktig för både män och kvinnor men såsom Parland- von Essen påpekar var döttrars fostran i dygd av mycket stor vikt. Eftersom kvinnor upplevdes ha en starkare koppling till sitt inre och till naturen behövde de en mer regelrätt övning i att kunna tygla sina inre begär. De skulle formeras till ömma, gudfruktiga, graciösa, lydsamma och behagfulla kvinnor och fruar. När Rousseaus bok *Émile* utgavs stod han i spetsen för denna idé. Rousseau menade att dygden var ett av det mest väsentliga för flickors uppfostran. Flickors bokliga bildning fick uppoffras till förmån för att behaga mannen och att utveckla, enligt honom, naturliga kvinnliga egenskaper såsom behagfullhet, trogenhet, ömhet och ett modest sinnelag.[135] Dottern på bilden tilltalar sin moder med adjektivet ”öm”. Hennes mamma är ett ideal för vad hon själv vill bli och i det här fallet rör det sig om en öm och dygdig mor. På ett annat kopparstick gestaltas den motsvarande familjefadern tillsammans med sin son. Även pojkar förväntades bli rättrogna fäder men till skillnad från flickornas roll i samhället sträckte sig pojkarnas roll långt utöver fadersattributen.

Antalet flickor och kvinnor på kopparsticken är betydligt färre än antalet pojkar och män. Kvinnor förekommer endast ensamma på två kopparstick och på två syns de i sällskap med män. I relation till männen och pojkarna på kopparsticken är de underrepresenterade. En jämförelse mellan bilderna visar även att männen tilldelas mer varierande roller på bilderna. Männen och pojkarna ses utföra uppgifter både inne och utanför hemmets fyra väggar. De umgås med varandra, skriver brev och knyter

[134] Vainio-Korhonen, *Sophie Creutz och hennes tid*, 152.
[135] Rousseau, *Émile Ou De L'éducation*, 643, 647.

kontakter på samma gång som de fungerar som familjefäder. Kvinnornas roll på bilderna är mer begränsades, den kvinnliga läsaren uppmuntras till behagfullhet och ömhet samt ett dygdigt liv innanför hemmets sfär.

Manliga och kvinnliga laster: Alkoholiserade män och fåfänga kvinnor

ABC-boken är full av moraliska råd. På ett kopparstick syns en man och en pojke i en tidsenlig, vacker trädgård. Mannen sitter på en bänk och ser ut att rycka loss en kniv från pojkens hand. De båda ansiktsuttrycken är bistra och fadern i bilden säger: ”Hör barn! och lyd din Far: lägg knifven bort, han sårar. Sök aldrig sådan ro där nöjet kostar tårar.”[136] På ett annat kopparstick syns en man som belåtet inmundigar vatten från en källa ute i naturen. Läsaren uppmanas att ta avstånd från druvornas vällustiga dryck till förmån för källans rena vatten.[137] Enligt Carl von Linné (1707–1778) var klart och rent källvatten rena hälsodrycken och mineralvatten användes till och med i medicinska syften.[138] Tillgång till rent vatten var dock ingen vanlig förekomst. Desto vanligare var alkoholhaltiga drycker. Både män och kvinnor inmundigade alkohol i olika former men alkoholen var en manligt kodad dryck. Samhällslivet var mansdominerat och utanför hemmet var det endast tillåtet för män att avnjuta alkoholhaltiga drycker.

Detta gjorde de också. För män var alkoholen en självklarhet vid möten och umgänge och sällskapslivet kunde gå vilt till. Alkoholen uppfattades som en självklarhet i samhället och accepterades i vardagen. Brännvin och öl var förknippat med allmogen men det hände sig även att högreståndsmän bjöd sina gäster på brännvin. För adeln var den viktigaste köpta konsumtionsvaran vinet. I synnerhet den högadliga livsstilen inbegrep daglig vinkonsumtion med viner från bland annat Bourgogne, Rhen eller Malaga. Överhögheten och kyrkan fördömde dock manliga synder som var förknippade med ett alltför ansvarslöst alkoholbruk; det vill säga vårdslöst supande, slagsmål (med eller utan kniv) och hasardspel. Det sistnämnda var ett nöje som flitigt utövades av högreståndspersoner och där stora förmögenheter

[136] Murray & Wellander, *Barnaboken*, bildplansch för bokstaven F.
[137] Murray & Wellander, *Barnaboken*, bildplansch för bokstaven K.
[138] Mansén, *Sveriges historia 1721–1830*, 229.

kunde byta ägare under loppet av en natt.[139] Med tanke på att *Barnaboken* utgavs att ett kristet samfund var boken ett redskap till att kontrollera ett, enligt kyrkan, syndigt beteende.

Bild 4.2: Familjefar som varnar sin son för laster förknippade med knivar.

Det är inte en slump att endast pojkar i *Barnaboken* varnas för knivslagsmål och alkoholintag. Eftersom superi inte passade in i idealet om kvinnor som behärskade och återhållsamma var således de negativa sidorna av alkoholbruket endast ett manligt problem.

Som kontrast till detta finns ett kopparstick föreställandes en blomsteräng. Ängen är stor och vid sidan av den syns två kvinnliga silhuetter som är i färd med att plocka några blommor. Texten nedtill varnar om att skönhet inte är evig eftersom till och med en vacker blomsteräng vissnar när hösten är i antågande.[140] Ifall omoraliskt beteende i samband med alkohol ansågs vara en manlig last var skönhet och fåfänga kvinnligt kodat. Överdriven fixering vid mode och skönhet ansågs leda till fåfänga och

[139] Kustaa H. J. Vilkuna, *Juomareiden Valtakunta: Suomalaisten känni ja kulttuuri 1500–1850* (Helsingfors: Kustannusosakeyhtiö teos, 2015), 406–409; Mansén, *Sveriges historia 1721–1830*, 254; Ilmakunnas, *Ett ståndsmässigt liv*, 158–159, 177–180.
[140] Murray & Wellander, *Barnaboken*, bildplansch för bokstaven Ä.

slösaktighet vilket strängt gick emot de kvinnligt kodade dygderna måttfullhet, blygsamhet och sparsamhet.

Skönhetsidealet var dock en paradoxal företeelse vilket kan urskönjas i *Barnabokens* kopparstick där modern lär sin dotter att läsa. De två personernas klädsel berättar att de lever en luxuös livsstil. Modern är iklädd den svenska nationaldräkten för högreståndspersoner och även dottern är iklädd en snörd korsett med tillhörande kjol som övertäcker styvkjorteln. Klänningarna, speciellt moderns, är rikt dekorerade. Klänningen täcks av volanger och rosetter och moderns perukbeklädda hjässa pryds av en mössa i spets. Även dottern ser ut att bära något som liknar en peruk som dekorerats med sidenband. Under senare hälften av 1700-talet fick det överdådiga franska modet ge efter för det lite mer anspråkslösa engelska modet.[141] På bilden syns influenser från de båda modevärldarna. Siluetterna är mer lik det engelska modet och moderna ovala urringning skiljer sig från den mer symmetriska franska urringningen. Klänningarna och perukerna är dock dekorerade i fransk aristokratisk anda.

Eftersom det i döttrars edukation betonades att de skulle bli behagfulla och tilltalande var god smak och skönhet mycket centralt för dem. Samtidigt var det viktigt att de kunde bete sig måttfullt och modest.[142] Moderns och dotterns klädsel symboliserar allt annat än sparsamhet och en måttfull livsstil men genom bilden lyckas författarna indikera på vikten av att kunna kombinera estetik med måttfullhet. Till höger i rummet finns ett toalettbord med tillhörande spegel. Längst bak i rummet pryds även en tredjedel av väggen av en stor spegel. Spegeln som ofta får symbolisera fåfänga är placerad i ett rum med två kvinnor. Det är en självklarhet att modern och dottern speglar sig för att uppnå samtida skönhetsideal men trots speglarnas tydliga placering i rummet ägnar modern och dottern dem ingen uppmärksamhet i rådande stund. De sitter djupt försjunkna i sitt arbete och klarar således av att motstå frestelsen att spegla sig mer än nödvändigt.

Kvinnor sittandes vid toalettbord var ett konstnärligt motiv sedan 1600-talet som i slutet av 1700-talet förlöjligades av såväl lågadel som statens överhuvud.[143] Trots detta var det förväntat att kvinnor, i varje fall av det högre skiktet, skulle spendera en ansenlig summa tid och pengar på sitt yttre. Detta givetvis utan att vara fåfänga.

[141] Hanna Beccau, *Kläder i målningar och verklighet* (Högskolan på Gotland, 2011), 12–14, https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:504795/FULLTEXT01.pdf.
[142] Parland-von Essen, *Behagets betydelser*, 75–78.
[143] Leif Runefelt, *Den magiska spegeln: Kvinnan och varan i pressens annonser 1870– 1914* (Lund: Nordic Academic Press, 2019), 266–267.

Kopparsticket med modern och dottern förmedlar vikten av att kunna kombinera det estetiska med det modesta. Detta var en moraliserande indikation särdeles riktat till kvinnor.

Barnaboken innehar ett starkt moraliserande tonfall. Genom att visa exempel på rätt och fel kunde barnen lära sig bli sanna dygdiga människor. Dygden var gemensam för såväl män som kvinnor men olika förväntningar på hur de skulle leva ett gott liv kan urskiljas i *Barnaboken*. Bokens bilder och text förmedlar indirekt vilka laster som ansågs manliga respektive kvinnliga vilket leder till könssegregerade råd. Till exempel varnas explicit pojkar för dryckenskap och knivslagsmål medan flickorna förväntas lägga band på sin fåfänga.

Mot en mer inkluderande uppfostran

Bilden av vad som anses vara manligt och kvinnligt är dock nyanserad i *Barnaboken*. De sedelärande historierna fungerar som exempel på detta. Majoriteten av barnen i berättelserna är pojkar men faktum är att könet i några historier inte nämns, några av huvudpersonerna omnämns som endast ”Barn”. Det här visar på att könet i vissa fall var irrelevant och att historien talade till barn som en enhetlig grupp. Det väsentliga är dock inte hur många i berättelserna som är flickor eller pojkar utan i hurudana historier de förekommer.

Historien om det lärgiriga barnet är ett sådant exempel. I berättelsen huvudfokus står Sophia. Hon är ett nyfiket barn som frågar sin mamma frågor om allt som berör geografi till kristendomskunskap och mamman svarar tålmodigt på alla hennes frågor. Slutligen undrar Sophia hur mamman kan veta så mycket och mamman berättar att kunskap fås genom att läsa böcker och Sophia uppmuntras öva sin läskunskap för att vidare kunna förkovra sig i allehanda bokliga ämnen.[144] Historien om Sophia visar att författarna värdesatte flickors utbildning till en viss grad. Till skillnad från Rousseau som ansåg att flickor inte var kapabla till att lära sig mer än baskunskap som krävdes för att sköta ett hushåll och behaga mannen är det uppseendeväckande hur mycket bokkunskap Sophie uppmuntras att lära sig. Hedenborg poängterar att exemplet med Sophia visar på att vissa råd i boken var riktade till barn oavsett kön eller klass.[145]

[144] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 16–18.
[145] Hedenborg, *Det gåtfulla folket*, 213.

Frågan kring hur omfattande flickors utbildning skulle vara hade inget enhetligt svar i de upplystas debatter under 1700-talet. I Stockholm under 1700-talet kom ärendet upp i samband med en diskussion om allmän medborgarundervisning; i hur stor grad skulle flickors utbildning beaktas? Eftersom flickor ur högre klasser redan hade tillgång till en guvernant eller kunde undervisas i flickpensionat ansågs deras uppfostran vara tryggad. Det var främst de fattiga flickornas undervisning som kom att diskuteras. Prästen Anund Hammar (1707–1779) menade att flickors undervisning ofta var undermålig. Debatten resulterade i att några privata skolor öppnades för flickor där de fick lära sig läsa, skriva och ”fruntimmerslöjder”. Det går inte att komma ifrån att flickors utbildning skiljde sig från pojkarnas och många motiveringar till en utökad uppfostran och bildning för flickor bottnade i tanken om kvinnor och mäns kompletterande särart. Kemiprofessorn Pehr Gadd (1727–1797) poängterade i likhet med Rousseau att flickor moraliskt var svagare och inte kunde hålla tillbaka sina luster lika lätt som pojkar. Därför måste flickor fostras än hårdare än pojkar i konsten att tygla sig själva. I Sverige fanns det även kvinnor som höll med om den här uppfattningen. I författaren Françoise Marguerite Janiçons (1711–1789) texter pläderade hon för att kvinnans fåfänga är så stark att kvinnan inte bör beblanda sig i mannens offentliga värld utan ty sig till hemmet.[146] Paradoxalt var hon själv ett undantag från regeln då hon aktivt deltog i offentliga samhällsdebatter. Detta samhällsengagemang önskade hon dock inte att andra kvinnor skulle praktisera.

Det fanns tänkare som inte höll med om den patriarkala synen på män och kvinnor vilket gjorde att de tog till normbrytande handlingar. I Frankrike deltog Madame Dacier (1654–1720) i den manliga vetenskapliga sfären genom att översätta antik grekisk litteratur till franska och Madame d’Epiney (1726–1783) förespråkade i sin bok *Conversations d’Émile* för ökad undervisning i naturvetenskaper, religion och historia för flickor. Madame de Genlis (1746–1830) var en fransk pedagog och aktiv författare. I en av hennes främsta verk *Adèle et Thédore* som utgavs första gången 1782 får man följa med baronbarnen d’Almane i deras uppväxt och utbildning. I boken presenteras en rad tankar om uppfostringsprinciper och de Genlis räddes inte att

[146] Hedenborg, *Det gåtfulla folket*, 101–104; Ann Öhrberg, ”Françoise Marguerite Janiçon: En kvinnlig aktör på frihetstidens politiska arena”, Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (red.), *Riksdag, kaffehus och predikstol: Frihetstidens politiska kultur 1766–1772* (Stockholm: Atlantis, 2003), 204–208.

motsätta sig Rousseaus genuskodade ideal. Enligt henne ska både flickor och pojkar läras så gott som likadant och följa samma program och läsordning. De Genlis främhävde dessutom att hon till skillnad från Rousseau hade förverkligat sina pedagogiska teser och inte endast förhöll sig till teoretiska resonemang. En av de mest främsta kritikerna av Rousseau var engelska Mary Wollstonecraft (1759–1797) som avstånd ifrån tanken om två könsliga särarter och istället ville ge både män och kvinnor mer varierad plats i samhället. Liknande tankesätt anammades av den svenska Ann Maria Lenngren (1754–1817) som genom ironi i *Några ord till min kära dotter; ifall jag hade någon* ifrågasatte kvinnors begränsningar i livet. Den svenska debatten dominerades dock av plattityden om mannens överlägsna förnuft och upplysningens patriarkala inflytande fortsatte prägla samhället.[147]

Under upplysningen debatterades flickors utbildning och hur den skulle se ut. Konsensus låg på att flickor måste utbildas men åsikterna kring i hur stor utsträckning och exakt vad de skulle lära sig varierade. I samstämmighet med Hedenborgs forskning kan det konstateras att *Barnaboken* riktade sig till både flickor och pojkar. I *Barnaboken* förekommer överskridande lärdomar som skulle läras ut åt barn oavsett kön; det vill säga läskunnighet, flit och kristendomskunskap. Genom historien om Sophie antyds det att det ligger i författarnas intresse att även flickor borde få en mer gedigen boklig bildning. Ser en på *Barnabokens* moraliserande verser med tillhörande kopparstick är attityderna kring pojkar och flickors utbildning mer könsinriktade. Råden riktade till flickor är fokuserade på typiskt kvinnliga egenskaper som moderskap och fåfänga. Pojkarna varnas således för manliga laster samtidigt som männen på bilderna har mer aktiva samhällsroller som sträcker sig över faderskapsrollen. Boken kan inte förtälja huruvida det här följdes i verkligheten, gränser mellan manligt och kvinnligt kunde säkerligen överskrida varandra, men *Barnaboken* hjälpte till med att förmedla normer och attityder kring genus och uppfostran i sin samtid.

[147] Parland-von Essen, *Behagets betydelser*, 84–85; Hannu Salmi & Leena Salmi, ”Madame de Genlis: Valistuksen ja romantiikan pedagogi”, *Kasvatus & Aika* (2013:1), 104–115; Burman, *Pedagogikens idéhistoria*, 124–130.

Relationen mellan föräldrar och barn

En av *Barnabokens* sedesamma berättelser börjar med något som verkar vara en vedertagen självklarhet i boken, nämligen föräldrakärlek och föräldrarnas omsorg om barnens välfärd. Berättelsens inledande fras lyder ”Ingenting ligger föräldrar mer om hjertat, än deras barns hälsa och wälfärd”.[148] I *Joutilaat ja ahkerat* skriver Ilmakunnas om hur det ansågs mycket viktigt att föräldrar upprätthöll ett gott förhållande till sina barn. [149] Föräldrarna förväntades stödja barnen ekonomiskt såväl som emotionellt livet ut. I gengäld skulle barnen visa vördnad och lydnad till sina föräldrar ända upp i vuxen ålder. Föräldrar var med andra ord måna om barnens välbefinnande och ville stödja och upprätthålla livslånga relationer till dem.[150]

Den envisa föreställningen om att majoriteten av barnfamiljer under den tidigmoderna tiden bestod av stora familjer med en barnaskara på åtminstone tio personer är en sanning med modifikation. Det går inte att förneka att stora familjer förekom men dessa familjer var mestadels begränsade till samhällets lägre skikt samt till prästfamiljer. För de högre samhällsskikten låg medeltalet på 3–6 barn närmare sanningen, ibland förekom fler barn än så och ibland mindre eller inga barn alls. Det var dock ingen självklarhet att alla barn nådde vuxen ålder. Spädbarnsdödligheten var hög och riskerna med graviditeter och de många krig som utkämpades gjorde att inte heller föräldrarnas närvaro under barnens uppväxt kunde tryggas.[151] Barnens utsatthet inför värdsliga faror uppmärksammas i *Barnaboken* genom två böner som är tänkta för barn och som behandlar döden. Genom bönen ber barnen om beskydd från döden samtidigt som de även ber om hjälp med att acceptera döden. I bönen ”Om en ständig åtanke på döden” speglas den osäkra tillvaron för barnen samtidigt som dödens närvaro normaliseras:

> Min Gud! Huru många ser jag icke,
> lika unge, som jag, bäras till grafven.
> Jag vet icke, Hvad mig sjelf ännu idag hända kan.
> Herre, lär mig derföre altid betänka, at jag dö måste,
> på det jag måtte förståndig warda.[152]

[148] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 14.
[149] Johanna Ilmakunnas, *Joutilaat ja ahkerat: Kirjoituksia 1700-luvun Europaasta* (Helsingfors: Siltala bokförlag, 2016).
[150] Ilmakunnas, *Joutilaat ja ahkerat,* 207.
[151] Ilmakunnas, *Joutilaat ja ahkerat,* 207–209, 224.
[152] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 67.

En merpart av samhällets elit levde dock ett långt liv och för de barn som överlevde de riskfyllda spädbarnsåren var familjeidealet att upprätthålla livslånga relationer mellan föräldrar och barn. Detta kan förklaras med sociala och ekonomiska skäl men det bör inte heller uteslutas att föräldrar emotionellt knöt an till sina barn. Speciellt bland välbärgade familjer var barn, såväl flickor som pojkar, glädjande nyheter.

Det var i första hand föräldrarna, och till en viss utsträckning släktingar, som påverkade och ansvarade över hurudan fostran, karriärmöjligheter och giftermål barnen skulle komma att få senare i livet. Idealet var att både fadern och modern skulle vara delaktiga i barnens fostran, även om de skulle ansvara över olika skeden i barnens liv. Under barnens tidiga år omgavs de av modern tillsammans med pigor och övrigt tjänstefolk. När de uppnått sex/sju år förflyttades ansvaret över barnen till fadern och undervisningen blev mer könssegregerad.[153] *Barnaboken*s författare indikerade vikten av båda föräldrarnas närvaro i uppfostran. Både modern och fadern figurerar ideligen som moraliska väktare i bokens sedelärande berättelser medan deras olika roller i föräldraskapet betonas i bokens ABC-verser. I ABC-verserna representerar bokstäverna F och M fadern respektive modern.[154]

Enligt hustavlans hierarki skulle familjens överhuvud vara fadern, därefter följde modern och eventuella föräldrar till fadern, sedan följde barnen och sist tjänstefolket. Det var i teorin fadern som avgjorde hur omfattande barnens fortsatta utbildning skulle bli efter att de varit i moderns vård och även faderns som hade sista ordet i beslut om giftermål. Även om fadern inte direkt deltog i barnens vidare fostran förväntade han vara en moralisk förebild för framförallt sina söner. Genom disciplin, dock utan att vara för sträng, skulle han lära sina söner att bli självständiga.[155] *Barnabokens* ABC-vers med bokstaven F visar ett tydligt exempel på en patriarkal fadersroll. Pappan på bilden uppträder med gott exempel och varnar sin son för den typiskt manliga lasten knivslagsmål. Genom bilden signaleras faderns viktiga roll som moralisk förebild och omdöme. Utan aga och skällsord men i en förtrolig stund i trygg miljö delar fadern med sig av goda råd till sin son. Fadern i bilden är ett utmärkt exempel på en sansad, omhändertagande och pålitlig familjefar.

---

[153] Ilmakunnas, *Joutilaat ja ahkerat*, 203, 211, 216.
[154] Vid en jämförelse med ABC-böcker från samma epok är det endast *Barnaboken* vars bokstäver M och F representeras av modern respektive fadern.
[155] Ilmakunnas, *Joutilaat ja ahkerat*, 216–220.

Bokens motsvarande bild för bokstaven M porträtterar en mor som lär sin dotter att läsa. Moderns roll i barnfostran var mycket viktig. Under barnens tidiga år hade hon huvudansvaret över barnen. När de blivit äldre försvann inte ansvaret utan genom att upprätthålla familjens sociala liv åtog hon sig uppdraget att ordna fördelaktiga äktenskap åt både söner och döttrar, vilket i sin tur gynnade familjens nätverk och fortlevnad.[156] I *Barnabokens* ABC-verser är det explicit moderns förhållande till dottern som porträtteras och idealiseras. Detta kan förstås med hänseende av att flickorna förväntades få mycket av sin bildning ännu efter uppnådda sex/sju år av modern och kvinnligt tjänstefolk i deras omgivning samtidigt som modern ansvarade över barnens tidiga undervisning i läsning och kristendomskunskap. *Barnabokens* kopparstick av en moder med dotter tydliggör den nyckelroll mödrar hade när det kom till kultur- och kunskapsöverföring från generation till generation.

På bilden av modern med dottern hänger två porträtt i bakgrunden. Porträtten föreställer en man och en kvinna. Detta skulle kunna vara modern och fadern själva eller några nära släktingar som faderns eller moderns föräldrar. Trots att fadern och modern hade olika ansvarsområden kring barnuppfostran var mycket av livet uppbyggt kring tvåsamhet och föräldrarnas gemensamma arbete, även när det kom till uppfostran.[157] I ABC-verserna betonas moderns och faderns klara uttalade roller i fader- och moderskapet men i de sedesamma berättelserna förekommer en rikare variation. I gemene berättelse är huvudkärnan att barnen ska bli dygdiga människor och författarna i *Barnaboken* låter poängtera att detta förverkligas lättast genom att lyda sina föräldrar. Barnens lydnad gentemot föräldrar överskred gränser för ålder, kön och klass. På flera ställen i *Barnaboken* förekommer uppmaningen att lyda båda sina föräldrar; ”Ett barn som lyder Gud och sin mor och far, det aldra bästa hopp om sin framtid har” heter det i en kort dikt med allmänna råd till barnet. [158] *Barnaboken* är ett exempel på hur respekten för föräldrarna skulle ingjutas i unga år och bibehållas livet ut.

Ett exempel på denna respekt och vördnad inför föräldrarna finns i adelsdamen Sophie Creutz brevväxling till sin moder. När Sophie själv var vuxen och hade vuxna barn fick hon ett brev av sin mor där Sophie beskylldes för att handla mot moderns vilja. Detta ledde till att Sophie blev bestört och, på 1700-talets vurmande och

[156] Ilmakunnas, *Joutilaat ja ahkerat*, 226, 231.
[157] Ilmakunnas & Norrback, ”Konsten att sköta ett herrgårdshushåll”, 16.
[158] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 22.

broderande språk, bedyrade att så inte var fallet. Vikten av hörsamhet och lydnad mot föräldrar samt svärföräldrar syntes i den samtida världsliga lagen där vanvördnad mot någondera kunde beläggas med dödsstraff.[159] För föräldrar eller lärare som använde sig av *Barnaboken* i uppfostringssyfte blev boken ett redskap för att motverka olydnad mot föräldrarna och undvikande av framtida rättegångar.

I *Barnabokens* berättelser belönar eller bestraffar både fäder och mödrar sina barn för deras handlande. Intressant är att mödrar kan förekomma ensamma med sina söner men att fäder inte förekommer ensamma med sina döttrar. Detta trots att fädernas antal i boken överstiger mödrarnas. Även om *Barnaboken* inte lyfter fram far och dotter-relationer betyder det inte att sådana inte fanns. Ilmakunnas hävdar *de facto* att fäders relation till vuxna döttrar i jämförelse med relationer till söner kunde vara mer komplicerade och mångfacetterade. I brev från döttrar till fäder under 1700-talet diskuterade döttrar ämnen som hälsa, barnafödande, död och sjukdom med dem. Som exempel på en mångfacetterad far-och dotterrelation finns Armfelts engagemang i sin dotter Augustas bildning. Trots *Barnabokens* uttalade normer kring mödra- och faderskap kunde gränserna vara suddiga och tänjas under 1700-talet. Fäder var delaktiga i sina döttrars uppväxt och det ansågs till exempel inte konstigt att en man barnvaktande yngre barn kortare stunder.[160]

Några som däremot lyser med sin frånvaro i *Barnaboken* är lärare, informatorer samt tjänstefolk. I ett enstaka fall i en sedelärande berättelse förekommer en tjänsteflicka men endast i negativa ordalag. Trots att lärare, informatorer och tjänstefolk var en naturlig del av adelsbarnens vardag finns det inga som helst indikationer på detta i *Barnaboken*. Istället är föräldrarna ständigt närvarande och delaktiga i barnens fostran och bildning. För högadeln var det vanligt att föräldrarna var borta längre perioder under barnens uppväxt och att barnen då placerades hos släktingar. För de barn vars mödrar arbetade i hovet kunde mödrarna växla mellan att var hemma och att vistas på hovet längre stunder. Prinsar och prinsessor kunde få nöja sig med att se sin moder endast en gång på morgonen och en gång på kvällen. Även om modern var viktig i det högsta samhällsskiktet var hon inte ett emotionellt nav utan kunde bytas ut i vardagsrutiner.[161] *Barnabokens* familjeideal representerar ett ideal som samstämde med lantadelns verklighet där tillgången och resurserna till utbildning

[159] Vainio-Korhonen, *Sophie Creutz och hennes tid*, 162.
[160] Ilmakunnas, *Joutilaat ja ahkerat*, 224–225.
[161] Vainio-Korhonen, *Sophie Creutz och hennes tid*, 24–26.

var begränsad. Således föll en stor del av barnens fostran på föräldrarna och framförallt modern och eventuella syskon. Det här idealet kom att allt mer anammas av även borgerskapet där modern innehade en emotionell och sentimental roll som skulle hålla samman familjen.

I *Barnaboken* utgås det från att föräldrar bär omsorg över barnens hälsa och välfärd. Det är en självklarhet att föräldrarna uppskattar sina barn och således arbetar för trygga deras framtid. Boken förmedlar dock en tydlig skillnad mellan manligt och kvinnligt föräldraskap. Mannens ansvarsområde sträcker sig i enlighet med hustavlan till att vara familjens moraliska överhuvud. Moderns roll är även den viktig men fokus ligger på hennes kunskapsförmedling till döttrar. Även om faderns disciplinerande roll betonas är det dock tydligt att barnen genom boken förväntas lära sig lydnad gentemot föräldrarna. På flertalet ställen i boken förekommer uppmaningar och varnande exempel på vad som kan hända om barnen inte lyder sina föräldrars råd. Boken utgår från att båda föräldrarna är närvarande under barnens uppväxt. Hos högadeln förverkligades detta sällan men tanken om den så kallade kärnfamiljen med modern i centrum kom under slutet av 1700-talet att vinna gehör bland såväl adel som borgare.

5. En religiös men upplyst uppfostran

Religionen var påtaglig i Sverige under 1700-talet. För 1700-talsmänniskan erbjöd kyrkan en social sammanhållning och religionen var en integrerad del i människors vardag i form av exempelvis böner, gudstjänster, helgdagar och från tidig ålder var kristendomsundervisningen en del av uppväxten. Sockenkyrkan var viktig för bygdegemenskapen och religiösa riter samt högtider markerade övergångsfaser i livet och gav människorna ett sammanhang och en regelbundenhet i tillvaron. Religionen gick inte stick i stäv med 1700-talets typiska nyttotänk och den vetenskapliga frammarschen. Till skillnad från idag gick religion och vetenskap hand i hand och fungerade kompletterande med varandra. Många av de svenska tänkarna var religiösa, universiteten och kyrkan hade ett tätt samarbete och en väsentlig del av universitetsutbildade valde att gå i kyrkans tjänst efter avklarade studier. Naturvetenskapliga upptäckter eller medicinska rön ansågs vara bevis på Guds existens och visade på Guds stora snillrikhet när han skapade världen.[162]

I motsats till upplysningen i Frankrike var det inte många svenska upplysningsmän som öppet kritiserade kyrkan. I riket dominerade den evangelisk-lutherska kyrkan som hade varit landets statsreligion sedan 1500-talet. Växelverkan mellan kyrka och stat påtaglig; kyrkan kontrollerades av staten och vice versa. År 1720 var den lutherska läran den en enda tillåtna trosläran som fick utövas, något som kung Fredrik I var tvungen att proklamera i sin kungaförsäkran. Kritik mot både kyrka och stat var mer eller mindre förbjudet i landet under hela seklet. Det här hindrade dock inte att västeuropeiska influenser med deras auktoritetskritik nådde Sverige. Även i Sverige uppstod religionsdebatter, om än i mjukare ordalag än de som fördes på Europas västligare längdgrader. Den tidigare så enhetliga kyrkan utmanades av inomkyrkliga men växande frikyrkor såsom pietismen, herrnhutismen och swedenborgianismen. Det gemensamma för frikyrkornas anhängare var att de betonade en känsloladdad och individuell relation till Gud. Individen skulle stå i centrum och i enlighet med upplysningsvärderingar konstaterades det att Gud hade försett människan med ett inre förnuft som gjorde statskyrkans strikta konventioner överflödiga. Frikyrkornas större tilltro till en individuell tro var en motreaktion mot

[162]Alison P. Coudert," Faith and Religion", *A Cultural History of Childhood and Family in The Age of The Enlightenment 4*, 147–148; Mansén, *Sveriges historia 1721–1830*, 404–406, 451.

statskyrkans kollektivistiska syn på religion som innefattade hierarkier och slentrianmässiga dogmer.[163]

Statskyrkan var inte välvilligt inställd till det allt större fotfäste som frikyrkorna fick in på 1700-talet då frikyrkorna var ett hot mot den etablerade samhällsordningen. Som en kraftig åtgärd för att begränsa frikyrkornas verksamhet infördes Konventikelplakatet 1726. Förordningen förbjöd bönemöten för andra än hushållets medlemmar utanför kyrkan. Bönemöten utanför kyrkan utan en präst och med människor över ståndsbarriärerna var typiska för medlemmar av pietismen som kunde samlas för att be, läsa och diskutera Bibeln samt andra religiösa texter. På kort sikt fick den individbetonade tron ge vika för statskyrkans kollektivistiska tro men på längre sikt kom frikyrkornas tankesätt att påverka och influera den lutherska kyrkan. Diskussioner kring en kyrklig förnyelse började föras på ett sätt som tidigare inte varit märkbart. Bland annat diskuterades en nyöversättning av Bibeln och en ny psalmbok. De här diskussionerna bar frukt in på 1800-talet. Kyrkohistorikern Anders Jarlert talar för att man då kan urskönja en kyrklig förändring som inbegrep nya kyrkliga handböcker, nya kyrkobyggnader, reviderade helgdagar och kyrkoordningar.[164]

För 1700-talsmänniskan i Sverige blev distinktionen mellan det religiösa och det sekulära allt mer suddig. I religionsundervisning vidgades det religiösa perspektivet till att betona tolerans, förnuft, utveckling och personlig frihet. Den religiösa litteraturen var fortsättningsvis viktig men fick sällskap av allt mer sekulär litteratur. Den ökade toleransen syntes 1741 i och med de reformerta protestanterna rätt till fri religionsutövning. Samtidigt tilläts även katoliker komma in i landet och även en större tolerans mot judar började växa fram.[165]

Med tanke på religionens etablerade roll hos såväl samhällets allmoge som högre skikt är det väsentligt att studera författarnas kristendomssyn. *Barnaboken* är *de facto* utgiven av medlemmar av ett kristet samfund och en stor del av dess innehåll behandlar religiösa ämnen. Bokens första del behandlar allmänna företeelser i ett barns liv, där även kristliga värderingar ges utrymme, medan den andra delen är direkt är tillägnad kristendomsundervisning. Det som enligt författarnara är de viktigaste styckena i kristendomen finns författade i den andra delen av boken där även *Luthers*

[163] Mansén, *Sveriges historia 1721–1830,* 404, 406–408, 424–425; Hedenborg & Kvarnström, *Det svenska samhället 1720–2010,* 30–33.
[164] Mansén, *Sveriges historia 1721–1830,* 411–413, 432.
[165] Hedenborg & Kvarnström, *Det svenska samhället 1720–2010,* 34; Mansén, *Sveriges historia 1721–1830,* 428–431.

katekes tillagd. I det här kapitlet förklarar jag således hurudan syn på kristendomen som författarna ville delge till barnen och om den överensstämde med samhällets allt mer ökade sekularisering och betoning på individuell tro.

Onda barn och en allsmäktig Gud

Kristnandet av Sverige hade varit en lång process där organisatoriska och mentala förändringar hade krävts. [166] Trots 1700-talets frihetstankar och de växande frikyrkliga rörelserna var statskyrkan en etablerad institution som vid första anblick tycktes okänslig för kritik. Vid första anblick ter sig inte *Barnaboken* särdeles upplyst utan står som en representant för upplysningens kontraparter. I detta kapitel skildrar jag vilken roll äldre, religiösa föreställningar om barn *Barnaboken* förmedlar.

Barnabokens huvudförfattare Murray tillhörde statskyrkan och skulle på senare dagar bli biskop i Västerås stift. Han hade studerat i både Uppsala och Göttingen och innan *Barnaboken* hade utgivits hade Murray redan flera års erfarenhet att arbeta som präst. Medförfattaren Wellanders trosinriktning förblir oklar men det är känt att det inom samfundet *Pro Fide* rymdes en bred variation av inomkyrkliga rörelser. Wellander hade studerat juridik vid Uppsala universitet och Murray hade studerat både i Stockholm och i Tyskland. Det är troligt att de båda männen under sina studier och resor kommit i kontakt med för tiden nya trosinriktningar inom kristendomen.

Barnabokens kristendomsundervisning vilar dock på en del stabila värderingar med långa historiska anor som inte var lätta att rubba på. I samhället såväl som under söndagsgudstjänsten i kyrkan rangordnades man efter kön, makt, ekonomisk och social status. Inom de frikyrkliga rörelserna var det mer vanligt att samhällshierarkier problematiserades och luckrades upp. Inom exempelvis herrnhutismen som fick stor spridning i Stockholmstrakten bland högutbildade levde jämlikhetstanken starkt. Speciellt jämställdhet mellan de båda könen betonades.[167] I *Barnaboken* förmedlas inte speciellt progressivt budskap när det kommer till jämlikhet. De traditionella uppfattningarna om ståndssamhället och Luthers hustavla innehar en dominerande roll i boken. Författarna uppmuntrade inte till en större individuell frihet utan tvärtom uppmanar de på ett flertal ställen i boken läsaren att vara nöjd med sin lott i livet och

[166] Hedenborg & Kvarnström, *Det svenska samhället 1720–2010, 30.*
[167] Mansén, *Sveriges historia 1721–1830,* 416, 422.

att vara trogen både stat och kyrka. Författarna tog även avstånd från tanken om att inte låta döpa sitt barn eller alternativt att senarelägga dopet till att barnet blivit några år äldre. För en del mer radikala frireligiösa kom dopet att ifrågasättas eftersom det inte ansågs finna något stöd i Bibeln för denna rit.[168] Författarna gjorde sitt bästa med att inpränta vikten av dopet. Bokens kapitel ”Barna-frågor öfwer De angelägnaste stycken i Christendoms kunskapen” är indelad i två delar: En för yngre barn och en för äldre. [169] I de båda delarna står skrivet författarnas svar på frågor om kristendomen som de tänkte sig att barn kan eller bör ställa. Gemensamt för de båda delarna är att dopet diskuteras grundligt. I kapitlet utgick författarna från att barnen är döpta och vidare förklarade de varför dopet innehar en viktig roll i religionen och vad följderna blir om man inte låter sig döpas. Således förespråkade Murray och Wellander stabilitet och auktoritetstro framom förändring och individuella friheter.

Idéhistorikern Elisabet Mansén skriver i *Sveriges historia* att den stränga ortodoxin som härskade under 1600-talet inte längre gick att spåra under slutet av följande sekel. Med detta hänsyftar hon speciellt på att den så kallade konkordieformeln, den sista av de lutherska bekännelseskrifterna, inte längre hade något starkt gehör under 1700-talet. Formeln, som *de facto* var skriven efter Luthers död, byggde på tanken om arvsynden och en förutvetande Gud som ser och hör allt. Förutom Gud lurar även djävulen runt husknuten för att i tid och otid leda människor i synd.[170] Tanken på arvsynden och barn som föddes med en inneboende ondska har en långt längre historia än 1600-talet, då den förvisso fick en renässans. Redan i början av 400-talet hävdade biskop Augustinus (354–430 e.Kr.) att barnen på grund av syndafallet kom till världen med en inneboende ondska. Endast genom dopet kunde barnen bli förlåtna från deras onda och egensinniga sinnelag. Luther tillsammans med andra aktörer inom protestantiska trosinriktningar sympatiserade med det här tankesättet och betonade således arvsyndens roll inom religionen.[171]

Den kristna synen på barn som små onda varelse var dock inte allenarådande. Redan under Augustinus tid existerade den kontrasterande uppfattningen om barn som rena, oskyldiga och änglalika varelser. Anhängarna av den här uppfattningen brukade hänvisa till Nya Testamentet och Jesus själv som lär ha sagt

[168] Mansén, *Sveriges historia 1721–1830,* 415.
[169] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 25.
[170] Mansén, *Sveriges historia 1721–1830,* 424.
[171] Alison P. Coudert, “Faith and Religion”, 150–151*;* Heywood, *Barndomshistoria,* 62*–64.*

att ”Sannerligen, om ni inte omvänder er och blir som barnen kommer ni aldrig till himmelen”. Ambivalensen om barnens inneboende goda eller onda kom att bli en av kristendomens paradoxer. Romantikerna kom under 1700-talet att vända ryggen till Augustinus och Luthers läror och anammade tanken om barnet som oskuldsfullt och rent. Äran för denna idériktning brukar tillskrivas Rousseau. Han ställde sig starkt kritisk till tanken om arvsynden. Istället menade han att det är den yttre miljön i form av onda vuxna och smutsiga stadsmiljöer som influerar barnen på ett negativt sätt. Barnen i sig är av naturen goda och kan inte göra något ont. Deras avsikter är goda och när de vållar skada är det oavsiktligt. Under slutet av 1700-talet kom Rousseaus tankar att omfamnas och utvecklas än mer av romantikens anhängare. Romantikerna föreställdes sig inte endast barnen som inneboende goda utan *de facto* som överlägsna vuxna. Barnen innehade en visdom, estetisk känslighet samt en djupare medvetenhet om moralens sanningar som överskred vuxnas.[172] Denna idealiserade bild av barndomen delades inte av Murray och Wellander. I ”Barna-frågor öfwer De angelägnaste stycken i Christendoms kunskapen” är den förhärskande synen att barn föds med en inneboende ondska på grund av arvsynden. [173] Detta trots att boken utkom sent in på 1700-talet.

Arvsynden är en ofta förekommande fråga i kapitlet och den målas inte upp i förmildrande ordalag. Författarna visade ingen som helst förståelse för Rousseaus milda syn på barn. I delen för mindre barn skrev de att barnen överhuvudtaget inte förtjänar Guds godhet eftersom de inte kan återgälda de goda handlingarna till Gud. Anledningen till det här är synden, som författarna poängterade har funnits i barnen sedan deras födelse. Enligt författarna definieras synd som allt som går emot Guds vilja och i barnen pågår en ständig inre strid mellan ont och gott. Tyvärr är det ofta synden som vinner och har övertaget. Synden kommer till uttryck i såväl barnens handlingar som tankar. Olydigt och envist beteende samt elaka, osagda tankar eller ogjorda men planerade uppsåt är alla en produkt av arvsynden. Det var viktigt att förmedla tanken om arvsynden i tidig ålder; de minsta barnen förväntas resonera och ta del av den här kunskapen eftersom deras hjärtan ansågs vara väldigt böjliga, det vill säga lättpåverkade i både ond och god mening. En försummad kristendomsundervisning kan således leda till att barnens hjärtan lockas till villfarelser.

[172] Heywood, *Barndomshistoria,* 64–65, 49–52.
[173] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 25.

Därför skrev författarna att kapitlet för de minsta barnen kan börja undervisas så snart barnen börjat tala och att barnen redan från de första åren bör tänka på Gud.[174] Utifrån deras resonemang borde barn från till och med tvåårsåldern undervisas i frågor om arvsynden.

Arvsynden fortsätter löpa som en röd tråd genom delen för de äldre barnen. Definitionen av vad som räknas som synd är omfattande och författarna skrev mer in i detalj kring syndafallets händelser. Det påminns dock om att barnen inte är helt fördömda utan att de kan frälsas genom dopet och ett gott kristet liv. Även djävulen och änglar tilldelas en större roll än vad de gjorde i texten för de yngre barnen.[175] Författarna höll hårt fast vid och förtydligar att syndafallet är roten till det onda. Detta går helt i enighet med Luthers syn på etik. Människan inre liv hade i och med syndafallet blivit korrumperat och som konsekvens av detta är människan tvungen att leva med frestelsen att begå synd.[176] Skrämseltaktiken är närvarande i *Barnaboken*. Straffet för ett ogudaktigt leverne preciseras i texten för de äldre barnen på ett klart och tydligt sätt: Ogudaktiga och/eller odöpta själar kommer ständigt pinas i ett fasansvärt helvete.

Även om Gud både för yngre och äldre barn målas upp som allsmäktig med makten att straffa syndigt beteende på det mest brutala sättet syns en liten utveckling bort från den stränga ortodoxin. Gud beskrivs inte bara som hämndlysten utan hans förlåtande egenskaper nämns också. Det poängteras att Gud inte vill att människorna ska synda och att de har en chans till frälsning. Ifall barnen lever i tro på Gud och uppriktigt ångrar sina synder kommer inte Gud glömma bort det för han vill trots allt hjälpa alla nödlidande barn. Den vedertagna uppfattningen om aga som straff ges heller inget utrymme i boken. Det finns inga som helst antydningar till att den tidigare seglivade tanken om kroppsagans bärande funktion i att driva ut synden ur barnkroppar är något att rekommendera i uppfostran.

[174] Murray & Wellander, *Barnaboken*, *Barnabokens* företal, 26.
[175] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 32–47.
[176] Nilsson [Hammar], ”Den förnöjsamme undersåten”, 268.

Bild 5.1: Guds allsmäktighet uttryckt i kopparsticket för Ö.

Tanken om arvsynden förutsätter att människan själv kan ta beslut och resonera även om det oftast resulterar i val som leder till korta tillfredställelser och synd. Det här idealet förutsätter dock att människan har en fri vilja och aktivt kan påverka sin omgivning. I *Barnaboken* finns en aningen kontrasterande syn angående den fria viljan. I ABC-versen för Ö målas världen upp som mer förutbestämd. I mitten av bilden svävar jordklotet med de olika världsdelarna tydligt utritade på klotet. Jorden är omringad av fluffiga moln som ser ut att omfamna jorden. Av allt att döma symboliserar molnen himmelen eller universum. Ovanför jorden svävar en strålande triangel med ett öga i. Det är den treeniga guden som lyser ner över jorden. Bildtexten indikerar att på Guds makt då den lyder: ”Tänk på den Gudamagt, hvars Ögon all ting se. Alt, alt hvad redan skedt, nu sker och än skal ske”.[177] Bilden och texten indikerar även en viss förutbestämdhet, det vill säg att Gud har kontrollen över historien, samtiden och framtiden. Samma budskap klingar i en annan allmän vers i boken:

[177] Murray & Wellander, *Barnaboken*, bildplansch för bokstaven Ö.

Gud vet och ser alt.
Alt hvad Gud vil, det sker.
Et godt barn är Guds barn.
Af Guds råd sker alt hvad som sker.[178]

Det här är en föreställning som brukar kopplas till stoicismen som hade ett stort inflytande på det europeiska och svenska kulturlivet från och med 1600-talet. Inom stoicismen hyste man en likgiltighet inför världsliga rikedomar och trots att man utgick från att människan hade en fri vilja levde de efter tesen att mycket i världen är förutbestämt av Gud.[179] Både tanken om arvsynden, eller *de facto* tanken om kampen mellan gott och ont, samt stoicismen har en lång historia och det förfaller sig som om författarna efter behag kombinerat dessa två förhållningssätt till människorna och världen.

Manséns påstående om att den stränga ortodoxin helt dött ut under slutet av 1700-talet är en sanning med modifikation. *Barnaboken* visar att gamla föreställningar om barn och världen var seglivade. Murray och Wellander var inte beredda att släppa tanken om arvsynden och en allsmäktig och fördömande Gud. Redan små barn anses så sårbara att de tidigast möjligt borde delges informationen om dess laster för att kunna ta del av frälsningen. I en upplysningskontext representerade författarna en barnsyn som inte var i samstämmighet med det som har fått karaktärisera romantikernas syn på barn; det vill säga barnen som oskyldiga och fria från synd. I kapitlet om de mest angelägna kristendomsfrågorna har frågan om synden och arvsynden en dominerande roll samtidigt som det onekligen finns små tendenser till att beskriva Gud som kärleksfull och omhändertagande. *Barnaboken* är ett exempel på hur vissa äldre föreställningar om kristendomen är svårrubbade samtidigt som de inte är oföränderliga.

En from och förnuftig tro inom kyrkans ramar

Barnaboken är ett praktexemplar på hur olika föreställningar rådande barn, genus och klass kan existera parallellt med varandra. Även om äldre mer ingrodda föreställningar upptar en väsentlig del av kristendomsundervisningen i boken betydde det inte att det inte fanns plats för mer upplysta ideal. Den svenska upplysningens krav och betoning

[178] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 6.
[179] Nilsson [Hammar], ”Den förnöjsamme undersåten”, 269.

på en mer individualiserad tro och tron på människans förnuft bemöttes av präster som indirekt inkorporerade upplysningsargumenten i tron.[180] I följande underkapitel redogör jag för hur samtidens upplysta argument tog sig uttryck i *Barnaboken* och hur de såg ut i relation till barnen.

Sedan ABC-böckernas uppkomst på 1600-talet hade de i Sverige utgetts med målet att främja den religiösa tron. Ett läskunnigt folk var på lång sikt ett gudfruktigt folk. ABC-böckernas sidantal kom under 1700-talet att öka och utöver alfabet fylldes sidorna med råd för hur barnen uppnår ett gott leverne i relation till religionen, kroppen, föräldrarna, staten och så vidare. Så gott som alltid avslutades ABC-böckerna med barnabön. Utifrån detta konstaterar Hedenborg att ABC-böckerna med tiden inte endast förmedlade ett religiöst budskap utan kom att bli allt mer sekulära.[181] *Barnaboken* gavs ut med högst antagligen religiösa motiv. Det är också en av de första mer omfattande böckerna ABC-böcker som kom ut på marknaden och trogna kyrkan behandlade författarna frågor som indirekt eller direkt berör kristendomen i en majoritet av boken. I *Barnaboken* finns det trots detta lärdomar och kunskap som inte direkt berör krisrendomsfrågor. Trots att *Barnabokens* mer sekulära texter är i minoritet förekommer det ändå praktiska råd om hur man ympar träd eller lugnar en yster häst. Det är således inte fråga om sekulär litteratur men det faktum att det i *Barnaboken* införlivas berättelser och bilder som sträcker sig utöver den klassiska kristendomsundervisningen visar på den allmänna trenden på varierad och mer profan litteratur.

Trots att tanken om barns inneboende ondska inte klingade i väl med romantikens tanke om barn som djupt oskyldiga innehar arvsynden en dominerande roll i *Barnaboken*. Hedenborg har däremot valt att se närmare på bönerna i bokens tredje del, ”Böne-bok för Barn” och menar att en revidering av barnsynen går att skönja med hjälp av att studera böners förändrade innehåll under 1700-talet. [182] Hon skriver att ABC-böckernas avslutande böner i början av 1700-talet uteslutet handlade om hur barnen skulle bete sig. Den vanligaste bönen underströk hur alla, även barnen, kan synda och bönen skulle skydda barnen från att begå synd. Således utgick man från tanken att arvsynden hade förpestat barnen. *Barnaboken* är den första ABC-boken med en avslutande bön av helt annan karaktär. ”Böne-boken”, som är bokens sista del,

[180] Hedenborg & Kvarnström, *Det svenska samhället 1720–2010,* 31.
[181] Hedenborg, *Det gåtfulla folket*, 168–169, 176–177.
[182] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 61.

inleds med ”En allmän bön för små barn” som idag mera känns igen genom namnet *Gud, som haver barnen kär*:

> Gud, som haver barnen kär,
> Se til mig, som liten är;
> hvart min werld och lycka wänder,
> Det står allt uti Guds händer.[183]

Bönen handlar om barnens specifika behov av skydd och omsorg från att de är riktigt små. Istället för att barnen ber om skydd från att själva begå synd lyfts barnens hjälplöshet och oskyldighet fram. Hedenborg bygger sitt resonemang på litteraturvetaren Olle Holmbergs tes där han vidare menar att den nya bönen var ett bevis på att man inte ansåg barn vara fördärvade direkt från födseln och att det genom tro och bön skulle få nåd. Bönen är varken moraliserande eller undervisande utan eftersträvar till att skydda barnen från omgivande faror. Holmberg tror att bönen förekom i folkmun innan *Barnaboken* blev tryckt och att tanken om det oskyldiga barnet således hade etablerats bland folkmassan. Författarna hjälpte däremot att sprida den här, enligt Holmberg, nya uppfattningen om barn eftersom den efter 1780 förekom i flertalet böcker för barn.[184]

Vidare angående bokens innehåll frågar sig Hedenborg ifall frikyrkornas kritik av statskyrkan syns i *Barnaboken*. Hon lyfter fram tanken på att en pietistisk diskurs påverkat författarna. Återigen riktar hon sitt fokus på bönen *Gud, som haver barnen kär*. Den här bönen framhåller Hedenborg är enklare och mer riktat till barn än de tidigare bönerna i ABC-böcker. Detta i sin tur kan tolkas som om barnen lyftes fram som en egen grupp i samhället och att barnens personliga tro till Gud ställs i blickfång.[185] Faktum är att mycket av det som kännetecknade frikyrkorna förmedlas i *Barnaboken*. I “Böne-boken” finns en bön för barn som anser sig vara mera lyckligt lottade än genomsnittsbarnen. [186] Med andra ord summerar bönen det frikyrkliga fromhetsidealet.

[183] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 61.
[184] Hedenborg, *Det gåtfulla folket*, 205–208.
[185] Hedenborg & Kvarnström, *Det svenska samhället 1720–2010,* 33.
[186] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 61.

> Af min Gud, huru mycket godt har du icke
> bewisat mig framfr många andra! Jag har
> ju det icke förtjent. Bewara mig för högfärd och
> öwferdåd. Lär mig nyttja alt, hwad jag äger,
> til din ära och de nödlidandes bästa.[187]

Bönen lägger stor emfas på kärleken till nästan, givmildhet, tacksamhet och att inte ta sin rikedom för givet eller låta fåfängan ta överhand. Idealen kan förvisso ses som allmänkristliga dygder men genom frikyrkorna kom de att få ett allt större tyngd och spred sig även till statskyrkan. Många av frikyrkorna strävade till att leva som de lärde och ägnade sig åt välgörenhetsarbete. Eftersom människorna uppmanades att själva läsa Bibeln och religiösa texter för att kunna diskutera dem men framför allt för att skapa sig en personlig relation till Gud satsade frikyrkliga rörelser på att förbättra läskunnigheten bland folket. Även samfundet *Pro Fide* var delaktig i den här läskunnighetsrörelsen och *Barnaboken* är en direkt produkt av detta.

Kritik direkt mot den svenska statskyrkan kom inifrån. Anhängare av frikyrkor pläderade för en mer individbaserad och personlig tro där fromhetsideal var rådande. Författarna till *Barnaboken* lät fromhetsidealet komma till uttryck på flertalet ställen i boken och tanken på barn som oskyldiga låter glimta i bönen *Gud, som haver barnen kär*. *Barnaboken* kan även i sig ses som ett led i den frikyrkliga kampen för en mer läsvan befolkning, den är trots allt en läsebok som ska sporra människor att läsa kristen litteratur. Även om den ökade läskunnigheten säkerligen möjliggjorde att människor kunde läsa mer religiös litteratur ökade också den profana litteraturen i Sverige under den här tiden. I takt med att läskunnigheten ökade, ökade således möjligheterna att inte läsa religiösa texter. Upplysta ideal och en frikyrklig kritik kom att bidra till att kristendomen, och i relation till denna även barnsynen, i Sverige på lång sikt blev mer nyansrik. I det långa loppet kom ironiskt nog det kyrkliga arbetet för ökad läskunnighet att möjliggöra ett mer sekulärt samhälle.

Vetenskapen och religionen

Så gott som alla 1700-talets stora tänkare i Sverige var kristna och kunde till och med arbeta för kyrkan. Gustaf Murray och Jacob Tengström som var mycket engagerad i

[187] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 67.

den pedagogiska debatten, slutade båda som biskopar. Vetenskapen hade en given plats i salongskulturen där adel och medelklass, kvinnor som män, kunde samtala kring astronomi, geometri eller varför inte brännvinstillverkning? Det gick även att vara vetenskapsman och kyrkoherde, Gustaf Fredrik Hjortberg (1724–1776) var medlem i Vetenskapsakademin och vid sidan av sitt jobb som kyrkoherde i Halland arbetade han även som läkare och testade på att använda sig av nyheten elektricitet i sitt botande. Upplysningen nya upptäckter skulle bidra till en klokare befolkning och till samhällelig nytta. Det här var inget som gick emot kristendomen utan tvärtom var de naturvetenskapliga upptäckterna ett bevis på Guds genialitet när han skapade naturen och människan. Carl von Linné ansåg sig undersöka Guds natur och avslöja guds planritningar för jorden och Murray själv brukade under sin studietid åhöra Linnés föreläsningar.[188] Med detta i åtanke är det av vikt att studera hurudan syn på vetenskap och religion som författarna ville att läsaren skulle ta till sig.

Fysikteologin systematiserades naturens vittnesbörd om en gudomlig skapelse. Utgångspunkten var att Gud hade givit naturen en lagbundenhet och ordning från stort till smått. Det fanns en nytta och en ändamålsenlighet med allt och människan hade givits förnuft och resonemang för att undersöka världen och utnyttja den till fullo. Genom att studera den noga ordnade naturen bekräftade man samtidigt Guds existens.[189] I *Barnaboken* finns en ABC-vers för Å som berättar om åskan. Texten lyder: ”Naturen vitne bär om en alsvåldig Gud I blixtens fina eld och Åskans grofva ljud”.[190] På det tillhörande kopparsticket porträtteras ett landskap med ett litet hus vid en sjö. Vid sjön står två stiligt klädda herrar som lutandes på sina promenadkäppar tittar upp mot himlen och förundras. Hela himlen är nämligen täckt av en stor blixt som lyser upp omgivningen. Bilden och texten förmedlar ett tydligt budskap om Guds allsmäktighet men samtidigt lät författarna påskina tanken om att naturen är beviset och den stora vittnesbörden för Guds existens. De två männen på bilden räds inte heller åskan utan de har valt att gå ut för att studera och förundras över den. ABC-versen och kopparsticket för C med de tre puttina som sitter och mäter sina promenadkäppar indikerar samma sak. Puttina sitter och mäter sina promenadkäppar med varsin

[188] Mansén, *Sveriges historia 1721–1830,* 448–451; Johanson,”Gustaf Murray”, *Svenskt biografiskt lexikon*, hämtat 15.3.2021, https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=8579.; Klinge,” Jacob Tengström”, *Biografiskt lexikon för Finland,* hämtat 16.3.2021, https://www.blf.fi/artikel.php?id=3658.
[189] Mansén, *Sveriges historia 1721–1830,* 451–452.
[190] Murray & Wellander, *Barnaboken*, Bildplansch för Å.

passare, med andra ord mäter de sin rang och sina plikter som är givna av Gud. Passaren symboliserar vetenskapliga metoder och matematikens intrång på arenan. Den förnuftiga människan kan därför ta till vetenskapliga metoder för att rättfärdiga sin existens och därmed rättfärdiga Guds skapelse.

Tanken om att Gud hade försett människan med ett förnuft brukar kallas neologi och spreds från Tyskland till Sverige. Under slutet av seklet var det främst det högre prästeståndet som tog till sig läran. Denna rationella kristendom utgick från att Gud var det högsta förnuftet som sedan hade försett människan med ett eget förnuft och naturen med en tydlig struktur. För att bli en god kristen och för att världen skulle kunna bli bättre krävdes det således att människan lyssnade och utvecklade sitt förnuft.[191] Det här gällde även, eller framför allt barnen. Murray och Wellander lämnade inget åt slumpen utan betonar upprepade gånger i boken om vikten av att låta barnens förnuft utvecklas. I kapitlet med de väsentligaste kristendomslärorna skrev de åt de minsta barnen att Gud älskar dygden och att han har skapat människan för att människan ska kunna vara till nytta för sig själv och för andra. Med andra ord poängterade de att Gud har givit människan redskap för att kunna förvalta och till och med utveckla livet på jorden. Även i delen för de äldre barnen poängteras förnuftet. Där skrev de att barnen har av Gud blivit tillskänkta en kropp men än viktigare än odödlig själ som från begynnelsen är förnuftig. Paradoxalt nog kan konstateras att författarna ansåg barnen redan från födseln vara rustade med både en inneboende ondska och ett förnuft.

När man pratar om upplysningen i Sverige brukar man prata om en upplysning inom kyrkans ramar. Samhällets lärda och högre skikt tog ta del av kontinentens nya idéer om religion samtidigt som de kunde välja vad de tog till sig eller förkastade. Författarna var inte immuna mot de stora vetenskapliga tendenserna på kontinenten och som ett indirekt resultat av allt detta implementerades upplysningsideal såsom nytta och förnuft in i den etablerade statskyrkan. Upplysta ideal och en frikyrklig kritik kom att bidra till att kristendomen i Sverige på lång sikt blev mer nyansrik. I *Barnaboken* kan man utläsa att det var viktigt för författarna att barnen skulle få uppfostras som grundade sig på neologiska tankegångar.

[191] Mansén, *Sveriges historia 1721–1830*, 410–411.

6. Uppfostringsmetoder i *Barnaboken*

I Svenska akademins ordbok beskrivs ordet uppfostra bland annat ”Som att genom påverkan och undervisning fostra någon, i regel barn och unga, till ett beteende i enlighet med vissa i samhället mindre eller mer fastställda normer”.[192] Det är tydligt att barnen på 1700-talet uppfostrades i åtanke att bli gudfruktiga, förnuftiga och framförallt dygdiga medlemmar av samhället. Dessutom var det mer regel än undantag att barnen skulle förfoga över någon form av baskunskap i form av läsning och kristendomskunskap. Hur barnen skulle lära sig allt detta är en fråga som dryftades av *Barnabokens* författare. Redan i bokens inledning uttalade de sig om att man i Sverige men även utanför rikets gränser på allvar öppnat upp för debatt kring en reformering av utbildningen och av läroböcker. I det här kapitlet redogör jag för författarna Murray och Wellanders åsikter om uppfostringsmetoder och ställer dem i kontrast till andra europeiska upplysningstänkares idéer om uppfostringsmetoder.

I den svenska pedagogiska debatten rådde det inte ingen konsensus över i vilken ålder barn ansågs vara skolmogna. Förslagen på skolålder låg allt mellan fyra och tretton år. Generellt var tolv år den övre åldersgränsen och fem den lägre. Oavsett om barnen började skolan eller inte var det önskvärt att barnen hade fått lära sig baskunskaper i kristendom och läsning hemma och detta skedde oftast av modern i hushållet. För högreståndspersoner kunde man från att barnen var mycket unga anställa en informator. När det kom till att uppfostra blivande monarker krävdes en mycket tidig undervisning. Vid tre års ålder påbörjade exempelvis kronprins Gustavs svenska och franskaundervisning och vid en ålder av tio hade han fått gedigen övning i allt från praktiska retoriska övningar, religion, politik, teckning, språk, räkning, historia, hyllning etcetera.[193] Murray och Wellander var medvetna om att barnens kognitiva förmågor varierade i förhållande till ålder. I boken nämns inga exakta åldrar för när de tyckte uppfostran och utbildning bör inledas men de påpekade mycket noga uppfostran och undervisning bör vara åldersanpassad. I *Barnaboken* står det skrivet att barn under särskilda åldrar och omständigheter har olika behov och att undervisningen således bör anpassas efter barnens ålder och förkunskaper. Författarna framhöll att innehållet i

[192] Sökord ”Uppfostra”, Svensk ordbok på Svenska Akademiens Ordböckers webbplats, hämtat 18.3.2021, https://www.saob.se/artikel/?unik=U_0275-0168.AZ9n.
[193] Hedenborg, *Det gåtfulla folket*, 108–109; Hammar, ”Franskan”, 442; Skuncke, *Gustaf III,* 17, 42–44, 55, 60–61, 137–139.

Barnaboken är anpassad efter barnens förståelseförmåga, något som enligt Murray och Wellander inte var någon självklarhet bland motsvarande litteratur för barn. De hoppades därför ABC-boken kunde bli ett gott exempel på litteratur riktad till en yngre publik. De räddes inte heller för att kritisera tidigare läroböcker som de menade är alldeles för komplicerade för barn. Att börja uppfostran och undervisning med alldeles för avancerade ämnen, såsom långa skrivövningar, är ett slöseri med tid och verkar mer hämmande än gynnande för barnen. Författarna levde som de lärde och har exempelvis åldersanpassat delen om kristendomsundervisningen i två delar: En för yngre och en för äldre barn. Dessutom tillade de i förordet att all text som finns i boken är kort och anpassad efter barnens förstånds- och läsförmåga. De betonade särskilt att den här boken inte är riktad till vuxna utan enkom är till för barns behov. I detta påpekande går det att utläsa Murrays och Wellanders kritik av tidigare läroböckers bristfälliga åldersanpassning.

Enligt författarna finns det ett klart råd angående begynnande uppfostran för föräldrar, informatorer och lärare: Man bör komma ihåg att det allra viktigaste är att börja med kristendomsundervisning. Som tidigare nämnt rekommenderas den påbörjas så tidigt som möjligt, helst då barnen börjar tala. Det gör inget om den tidiga kristendomsundervisningen endast blir så kallade ”minnesverk”[194] för barnen. Det viktiga är den moraliska undervisningen ingjuter verkan på själen. Genom att lära barnen bli gudfruktiga leds barnen inte i synd utan kan skilja på rätt och fel. Lätta psalmer, böner och de väsentligaste delarna av kristendomskunskapen bör barnen kunna innantill vid en tidig ålder men författarna varnade för slentrianmässig innantilläsning. Även de minsta barnen måste lära sig kristendomenstycken utifrån hjärtat. Murray och Wellanders tankar påminde mycket om Lockes och hans svenska motsvarighet Porthans åsikter kring morallära. Även enligt dem bör man lära barnen om rätt och fel så tidigt som möjligt. Eftersom Locke utgick från att barnen är tomma blad vid födseln är det viktigt att forma barnen så att deras goda drag uppmuntras och deras dåliga kuvas. Han skrev i *Tankar om uppfostran* att den intellektuella, bokliga bildningen bör ta mindre utrymme i fostran till förmån av uppövandet av den moraliska förträffligheten. Först när barnen innehar en moralisk duglighet kan de vidare öva sig inom bokliga kunskaper.[195]

[194] Murray & Wellander, *Barnaboken*, *Barnabokens* företal.
[195] Burman, *Pedagogiken idéhistoria,* 112–114.

”Ju behagligare vägen (uppfostran) göres, ju säkrare winnes ändamålet.”[196] Så skrev Murray och Wellander om hur uppfostran bör ske. Vi kan inte veta exakt hur det gick till i hem och skolor när barnen skulle uppfostras eller utbildas men *Barnabokens* författare lät genom det här citatet påskina att man inte alltid utgått från barnens förutsättningar när det kommer till inlärningen. En viktig komponent till behaglig inlärning inbegrep för författarna bilder. Genom att ha adderat bilder till sin ABC-bok blev de något av pionjärer inom barnboksgenren då boken är en av de första barnböcker i Sverige med bilder. Bilderna spelar en viktig roll i *Barnaboken*, genom dem konkretiseras och utvecklas *Barnabokens* moraliska ABC-verser. Bilderna kan även hjälpa till med att väcka intresse, känslor, bibehålla uppmärksamheten eller bidra till att bättre komma ihåg de lärdomar som förmedlas via *Barnaboken*. Bilderna är även indirekta förmedlare av normer och rådande föreställningar om omvärlden och samhället, det vill säga kunskap som författarna inte valde att skriva ut. *Barnabokens* bilder hjälper mottagarna att forma deras uppfattningar om samtiden. Till exempel förmedlar *Barnabokens* bilder olika förväntningar på män och kvinnor i samhället och genom att studera människornas kläder på bilderna kan läsaren få en uppfattning om rådande mode eller hur man ska klä sig enligt ståndstillhörighet.

Gemensamt för tänkarna Locke, Lockes svenska motsvarighet Porthan, Murray och Wellander är att de alla ansåg att barnens motivation måste bibehållas genom hela lärprocessen. Porthan skrev till och med en trestegsguide för detta: Information skulle 1. väcka och bibehålla lärjungarnas uppmärksamhet på det som sägs och läses; 2. bibringa dem en verksam håg, att själva därtill nyttja sina krafter att 3. därav bli en vana.[197] Murray och Wellander presenterade inte någon trestegsguide i deras inledning till *Barnaboken* men likväl berörde de ämnet motivation. De utgick från att barnen lär sig bäst när de är motiverade. Som ett dåligt exempel nämner de tidigare läromedel som icke nog fäster barnens uppmärksamhet, bland annat på grund av innehållet inte är åldersanpassat. Brist på motivation kan vara farligt, speciellt när det kommer till kristendomskunskap som har en viktig roll i skapandet av dygdiga människor. De äldre läromedlen har bidragit till just bristande motivation och väckt en så kallad ”mer kallsinnighet än lust” gentemot det som ska läras ut. [198]

[196] Murray & Wellander, *Barnaboken*, *Barnabokens* företal.
[197] Parland-von Essen, *Behagets betydelser*, 62.
[198] Murray & Wellander, *Barnaboken*, *Barnabokens* företal.

Något som inte var en självklarhet för gemene man och kvinna under 1700-talet var att läsning och stavning gick hand i hand. Speciellt hos allmogebarnen prioriterades det första alternativet framom det andra.[199] Författarna var dock högutbildade och utgick från att läsning och skrivning kompletterar varandra och bör läras ut samtidigt. När barnen har lärt sig bokstäverna är det dags att vänja dem vid stavning och läsning. För att lyckas med stavningen är det viktigt att barnen följer stavningsreglerna som finns presenterade i boken men återigen varnade författarna för slentrianmässig innantilläsning. Att fästa sig för mycket vid slentrianmässiga stavningsövningar leder ingen vart. För föräldrar och lärare är det även viktigt att vara uppmärksamma på barnens uttal när det kommer till ord och bokstäver. Den lockeanska tanken om barn som formbara har smugit sig in här eftersom författarna menade att utan handledning kan barnen lägga på sig uttalsfel som de bär med sig upp till vuxen ålder. Konversationen var som bekant lite av tidens jargong för adeln, således läggs ett stort ansvar på vuxna att forma barnen till goda, talföra vuxna.

En god retorik var ett mål i sig för adeln men den kunde även vara en metod för inlärning. Locke gick i bräschen för den så kallade resonerande undervisningsmetoden där han menade att barn lär sig bäst när föräldrar eller lärare resonerar, diskuterar och argumenterar med barnen, på barnens egen nivå givetvis. Lockes litteratur var populär bland adeln som tog till sig hans idéer. [200] I *Barnaboken* visar bilderna och de sedelärande berättelserna exempel på hur konversationer är en viktig del av livet men boken sträcker sig ännu längre än så. I bokens andra del som behandlar kristendomsfrågor är kapitlet om de mest ”angelägnaste styckena” skrivet som en konversation där frågor om kristendomen är ställda ur läsarens/ett barns synvinkel. [201] Författarna svarade sedan på de ställda frågorna. Författarna har således inrättat den konverserande metoden i *Barnaboken*. Genom denna metod försöktes slentrianmässig innantilläsning undvikas samtidigt som barnen övade sina färdigheter inom retorik.

Barnaboken innehåller totalt tolv sedelärande berättelser. Varje historia har en titel såsom ”Det enwisa barnet” eller ”Det wälgörande barnet”, och i de här historierna för läsaren ta del av olika barns öde till följd av deras goda kontra onda handlingar.

[199] Vainio-Korhonen, ”Skrivande barnmorskor”, *Historisk Tidskrift för Finland* (2015:4), 517.
[200] Parland-von Essen, *Behagets betydelse*, 28–29.
[201] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 25.

[202] Att använda sig av sagor och berättelser i fostrande syfte är ingen ny undervisningsmetod. Redan under medeltiden runt om i Europa diktades folksagor, och framförallt fabler, i syfte att fostra och ibland skrämma barn till gott beteende. Fabler och folksagor som fördes vidare från generation till generation kunde fungera som en extra hand för föräldrar när de själva inte kunde hålla ett vakande öga över barnen. Genom att berätta om den farliga vargen, vättar och Näcken försökte de se till att barnen höll sig borta från faror såsom rovdjur och djupa brunnar.[203] Historierna i *Barnaboken* innehåller inga berättelser om vare sig vargar eller vättar. Istället rör den en tematik som var högst aktuell under 1700-talet, det vill säga frågor om dygd och moral. Sedesamma historier var ett ypperligt medel för att låta barnen ta del av goda och onda exempel på önskat beteende och således kunde barnens själar kultiveras från mycket unga åldrar. Den här metoden tillät även att barnen att själva resonera och utveckla sitt förstånd.

Bild 6.1: Politikern Xenofon i färd med att leda en krigshärd.

[202] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 14; Murray & Wellander, *Barnaboken*, 13.
[203] Heywood, *Barndomshistoria*, 150–151.

Berättelserna behövde inte vara uppdiktade utan kunde mycket väl grunda sig på historiska händelser. Att lära sig från det förflutna är en term som används frekvent ännu idag. Under 1700-talet stod antikens händelser och mytologi ofta som inspiration i både konsten och pedagogiken. Det antika idealet syns även i *Barnaboken*. I boken förekommer inga skriftliga berättelser om antiken men likväl används historien som hjälpmedel i ABC-versen för X.

Kopparsticket för X porträtterar en höjd där flertalet mindre tält är uppslagna. Det är krig i luften och mellan tälten och kullarna finns ett infanteri bestående av oräkneliga män. Männen är klädda och utrustade i en 1700-tals tolkning av antika kläder och vapen. Barfota, iklädda ett tygstycke, en sköld, ett spjut och en hjälm är de beredda att ge sig ut i strid. Infanteriet leds av Xenofon (430 f.Kr.–355 f.Kr.) som står längst fram i bilden. Beslutsamt samtalar han med en annan man och Xenofon pekar stolt med hela armen åt vilket håll de ska bege sig. ABC-versen lyder: ”Ej mången til den högd som Xenofon, kan hinna, At lagrar, såsom lärd och såsom hjälte, vinna”. [204] Xenofon var en historiker, politiker, författare från Grekland. Under sin livstid hann han dessutom delta i flera slag och kunde titulera sig som militär expert[205] Ordet lagrar i versen syftar högst troligen på lagerkranser vilka delas ut för framgång och ära. Xenofon framställs som både lärd och en skicklig militär i *Barnaboken*. Bilden och den korta texten är en moralisk berättelse i form av ett historiskt exempel. När kronprins Gustav undervisades användes ofta historia som ett redskap när det kom till undervisning i politik. Genom att studera och diskutera antika händelser förväntades han utveckla ett gott sinne kring politik, etik och juridik, ämnen som alla var tätt sammanvävda med varandra och kom till uttryck genom historiska exempel.[206]

I de sedesamma historierna förekommer inga som helst ens antydningar till tukt eller aga. Locke ansåg aga vara befogat ifall barnen visar brist på omdöme eller ifall barnen helt sonika är för små att resonera med och uppför sig illa. Det går inte att utesluta att lättare slag speciellt för yngre barn utdelades men på det stora hela var aga ingen stor trend inom 1700-talspedagogiken.[207] Av de åtta berättelserna är hela fem av dem exempel på uppfostran som bygger på belöningssystem. Detta innebär att barnen

[204] Murray & Wellander, *Barnaboken*, Bildplansch för X.
[205] Sökord ”Xenophon”, Lexico (Oxford University Press), hämtat 19.3.2021, https://www.lexico.com/definition/xenophon.
[206] Vainio-Korhonen, *Sofie Munsterhjelmin aika*, 44–45; Skuncke, *Gustaf III*, 37–38, 142–148.
[207] Burman, *Pedagogikens idéhistoria*, 114; Parland-von Essen, *Behagets betydelser*, 52–53; Lönnqvist, *Ting, rum och barn*, 357–358.

i berättelserna belönades för deras goda gärningar av sina föräldrar. Belöningen kunde ta sig konkreta former som i äpplen och mynt men på längre sikt belönades även de duktiga barnen med att växa upp till hedersamma människor. De övriga tre berättelserna innehar mera funktionen av skrämseltaktik och varnande exempel. Läsaren får ta del av vad som kan hända ifall barn trotsar sina föräldrars vilja genom att vara olydiga, envisa och högmodiga. Som straff för illdåden väntar inte aga utan evig olycka, såsom brutna ben och förstörd heder. I historiernas slut uppvisar barnen även stor ånger och skam över deras beteende. Forskare såsom Parland-von Essen och Lönnqvist och understryker att den upplysta eliten under 1700-talet började ta till sig idéer om en fostran som tog avstånd från hot, tvång och straff. Att barnen själva genom exempel och sitt förnuft kan resonera kring rätt och fel var att föredra framom skrämsel och aga.

De moraliska berättelserna tillförde ytterligare en dimension; de utvecklade en skamkänsla hos barn. Parland-von Essen har i sin forskning konstaterat att känslostraff, såsom skuldbeläggning eller känslokyla, utvecklade barnens uppfattningar om rätt och fel. Barnen skulle med hjälp av skam- och skuldkänslor orientera sig i vad som var gott och ont.[208] I *Barnabokens* sedelärande historia om ”Det envisa barnet” vägrar ett barn lyda sina föräldrar. [209] Grannen som tidigare vördat barnet får nys om barnets envishet. Via ryktesvägen sprider grannen vidare den inte så goda informationen och i en hast blir barnet föraktat av hela stadens invånare. I ett hedersamhälle som 1700-talets Sverige var det mycket värre att straffas av skuldkänslor och dåligt rykte än av hårda slag.

Parland-von Essen understryker hur skammen användes som straff i disciplineringen av adelsdöttrar i Finland. I synnerhet när det gäller äldre barn verkar känslostraff varit att föredra framom aga.[210] Det uppfostringsideal som förmedlades via *Barnaboken* är dock först och främst ideal. Det går inte att förbise att verkligheten antagligen var mer nyanserad och att idealet inte alltid uppnåddes i trängda lägen, såväl bland högre som lägre klasser. I adelsdamen Märta Helena Reenstiernas dagbok från 1795 skrev hon om hennes son Hans Abraham von Schnells ständigt opassande beteende att ränna omkring i drängstugorna och umgås med tjänstefolket. En förmiddag kom Märta Helenas man, ryttmästaren Christian Henrik von Schnell (1733–

[208] Parland-von Essen, *Behagets betydelser,* 155–156.
[209] Murray & Wellander, *Barnaboken*, 14.
[210] Parland-von Essen, *Behagets betydelser*, 155.

1811), på Hans Abraham med att sitta och spela kort med dräng. Straffet för detta odygdiga beteende blev stryk, både för Hans Abraham och drängen.[211]

När Christian Henrik inte var nöjd över tjänstefolket beteende föredrog han att först allvarligt samtala med dem, precis som tjänstehjonsstagdan fastslog. Vid upprepade eller grova klavertramp var det dock inte ovanligt att han tog till aga som disciplineringsmetod. Barnen skonades inte. Så gick det exempelvis för den lille vallgossen Jan. När han inte lyckades rädda en kalkon från att bli tagen av räven blev han slagen av Christian Henrik. När Christian Henrik inte själv kunde dela ut straff hände det även sig att han uppmanade sitt tjänstefolk att ge sina olydiga barn hasselsmörj, det vill säga pisk med kvistar.[212]

Sedesamma historier var ett ypperligt medel för att låta barnen ta del av goda och onda exempel på önskat beteende. Den här metoden tillät även att barnen att själva resonera och utveckla sitt förstånd. Vid fall av olydiga barn kom känslostraffen att öka och kroppsstraffen minska. I *Barnaboken* uppmuntras överhuvudtaget inte kroppsaga. Märta Helena Reenstiernas dagboksanteckningar visar dock på att tanken om aga som bestraffning fortsättningsvis var förekommande, även bland de högre samhällsskikten. Barnagan var seglivad men 1700-talets upplysta elit initierade en alternativ disciplineringsmetod som sakteligen kom att få större fotfäste. Trots detta skulle det dröja ända fram till 1984 innan Finland, som andra land i världen, förbjöd våld i uppfostrande syfte.[213]

I boken *Émile* skrev Rousseau att barn helst bör uppfostras av en informator på landet. Han hade själv spenderat mycket av sin tid på landsbygden och ansåg att bondebarnen på landet i Frankrike var de sundaste barnen. Barnen på landet fick sundare föda och deras närhet till naturen gjorde att de bäst hade bevarat deras genuina, inre ursprunglighet. Till skillnad från stadsbarnen, som vistades alldeles för långa tider inomhus tillsammans med en guvernant, var bondebarnen på grund av sin utomhusvistelse mer utvecklade för sin ålder och självständiga från sina mödrar. Rousseaus romantiserande av barnen på landsbygden ledde honom till slutsatsen att uppfostran bör ske i hemmiljö med nära tillgång till naturen. Barnens tre läromästare ska vara naturen, de omgivande tingen och slutligen människorna. [214]

---

[211] Ekero Eriksson, *Årstafruns dolda dagböcker*, 105–106.
[212] Ekero Eriksson, *Årstafruns dolda dagböcker,* 62–63.
[213] ”Frågor och svar om barnskyddet i Finland”, Social-och hälsovårdsministeriet, hämtat 17.11.2020, https://stm.fi/sv/barnskydd/fragor-och-svar-om-barnskyddet-i-finland.
[214] Burman, *Pedagogikens idéhistoria*, 12; Lönnqvist, *Ting, rum och barn*, 361–364.

Den romantiserande bilden av barn och natur har även smugit sig in i *Barnaboken*. Av bokens totala 27 kopparstick är det endast tre som inte illustrerar utomhusmiljö. Naturen innehar i boken en kraftig symbolisk betydelse och fungerar som ett hjälpmedel i fostrandet av barnen. Till bokens ABC-verser får ofta djur exemplifiera bokstäver; I för igelkott och B för bi. Bilden till bokstaven B föreställer en bikupa stående på marken. Omkring den flyger flertalet bin och marken är täckt av blommor och buskar. Bildtexten lyder: ”Du bör känna det fält som Vishetens frugter bär, Drag likt det trefna Bi, hvad sundast finnes där.”[215] Naturen i sig symboliserade det rena och goda samtidigt som exempelvis biet fick symbolisera flit och kollektivitet medan igelkotten kunde symbolisera trygghet. Författarna till *Barnaboken* kände säkerligen även till Rousseau tankar om uppfostringsmiljön. Även om *Pro Fides* medlemmar var verksamma för en förbättrad skolgång och medgav att boken kan användas av en större grupp barn, kanske i skolan, idealiseras ändå inlärning som sker hemma i en herrgårdsmiljö med en omkringliggande vacker natur.

Författarnas ledord när det kommer till inlärning var bilder, (historiska) berättelser, exemplifiering, åldersanpassning, konversation och undvikning av innantilläsning. Mycket av det här känns igen i Lockes funderingar som sedermera kom att anammas av Porthan. För de båda männen var morallära den viktigaste grundbulten i uppfostran och dygd kan inte läras ut genom stränga regler utan istället lönar det sig att ta hjälp av fabler, poesi eller historiska exempel. Locke var inte avogt inställd till repetitiva övningar, speciellt inte när det kommer till övandet av goda vanor, och inte heller Murray och Wellander ställde sig misstrogna till enträget arbete så länge det inte blir till innantillärning. Författarna till *Barnaboken* visade dock inga som helst sympatier angående tanken om barnaga, något som Locke ansåg vara motiverat ifall barnen visar brist på omdöme. Murray och Wellander drog sig inte för att kritisera rådande undervisningsmaterial och genom *Barnaboken* hoppades de kunna bidra till den en reformering av uppfostran och undervisning i Sverige. Således blev *Barnaboken* ett bidrag till den upplysta, pedagogiska debatten i Sverige.

[215] Murray och Wellander, *Barnaboken*, bildplansch för B.

7. Avslutning

Murray och Wellander hade på grund av deras högt uppsatta roller i samhället och deras aktivitet i samfundet *Pro Fide* bidragit till att forma och upprätthålla uppfattningar om barn och uppfostran under senare hälften av 1700-talet. Genom en idéhistorik analys av *Barnaboken* har jag i avhandlingen besvarat frågorna till vem boken riktade sig till beroende på kön och klass, hurudan roll religionen hade på uppfostran samt vilka uppfostrings- och undervisningsmetoder *Barnaboken* förmedlar till läsaren. Av flertalet historiker har den svenska upplysningen beskrivits som inte lika påtaglig som exempelvis den franska: Mer eller mindre radikala upplysningsidéer såsom frihet från monark och kyrka fick inget starkt gensvar i Sverige. Däremot var Wellander, och i synnerhet, Murray delaktiga i den svenska pedagogiska debatten och inom *Pro Fides* ramar arbetade de för att stärka läskunnigheten och folkupplysningen i det perifera svenska riket.

Barnaboken är uppkommen i en föränderlig tid då gamla föreställningar ställdes mot nya vilket speglas väl i boken. *Barnaboken* kan inte sägas representera ett alltigenom upplyst eller föråldrat ideal om barn utan är ett praktverk på hur idéer kan löpa parallellt med varandra i sin samtid. I *Barnaboken* ha jag utskilt fyra huvudsakliga ambivalenser. Den första ambivalensen handlar om författarnas syn på utbildning och klass. *Barnaboken* delades ut till tusentals fattiga familjer och under Murrays tid i Stockholm var han med och förbättrade vården och undervisningen för fattiga. Även *Barnaboken* användes i skolor. Trots detta porträtterar *Barnaboken* i huvudsak en livsstil förknippad med högreståndspersoner. Genom text och bild normaliseras ett bildat och bemedlat liv. *Barnabokens* andra ambivalens bygger på det adliga idealet gentemot det borgerliga. Även om adliga dygder hyllas i boken kritiseras dem även. Det här kan förklaras med det ökade borgerliga inflytandet i samhället. För att vinna status efterliknade borgerskapet adelns livsstil men för att samtidigt framhäva sin egen särart kritiserades adeln. Denna paradox syns även i det motsägande budskapet att uppfostran finns till för att stärka ståndssamhälle samtidigt som ofrälse människors förstånd och utbildning väger tyngre än börd.

Barnabokens tredje paradox berör genus. I *Barnaboken* förekommer för tiden typiska uppfattningar och förväntningar på pojkars respektive flickors beteende och uppfostran. Männen och pojkarna porträtteras som aktiva och belevade medan flickorna förväntas vara modesta och vackra. Även moraliska råd är genuskodade.

Trots detta förekommer det enstaka exempel i boken där flickor uppmuntras öka deras bokliga kunnande, något som för tiden inte var en självklarhet.

Den svenska upplysningen skedde inom kyrkans ramar. Den fjärde ambivalensen bygger på motsättningen mellan tankesättet om barns medfödda ondska versus godhet. I boken dominerar föreställningen om barn som onda och befläckade med arvsynden. I textstycken som behandlar kristendomslära påminns läsaren frekvent om syndafallet och dess negativa effekter på barnen. I ett senare skede i boken målas dock barnen i bönen *Gud som haver barnen kär* upp som hjälplösa, oskyldiga och i behov av skydd. Speciellt historikern Susanna Hedenborg poängterar att detta tyder på att barn uppmärksammades som en egen grupp i samhället och att frikyrkliga ideal hade influerat till tanken om barn som harmlösa.

Förändringar sker sällan i en hast och i *Barnaboken* ryms mer förhärskande barnideal tillsammans med mer upplysta sådana. Influenserna från frikyrkor och pedagogikdebatten tar sig olika uttryck och sammanvävs med, ibland mycket, kontrasterande ideal om barn. Likväl är *Barnaboken* ett exempel på uppfostran i förändring. De tankar författarna hade om uppfostrings- och undervisningsmetoder pekar på hur Murray och Wellander var mottagliga för utvecklandet av barns lärande och aktivt ville bidra till pedagogikdiskussionen. I *Barnaboken* kritiseras tidigare läroböcker och författarna sade sig vilja bidra med en lärobok som bidrar till ett lustfullt lärande. Inte helt olikt Locke ansåg författarna att inlärning bör inkludera bilder, historier, utemiljöer och konversation samtidigt som uppfostran ska undvika repetitiv innantillärning och aga.

Barndomshistoria är ett relativt ungt forskningsfält som under senare år väckt allt fler historikers intresse. Detta har i sin tur resulterat i ett allt mer utvidgat forskningsfält men ännu finns det vidare studier inom området. Vidare forskning skulle bland annat kunna rikta större fokus på barns egna perspektiv på liv och levnadsvillkor.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Murray, Gustaf & Wellander, Johan, *Barnabok, Hans Kongl. Höghet KronPrinsen i underdånighet tilägnad af Samfundet Pro Fide et Christianismo*, Stockholm: Kongl. Tryckeriet, 1780.

Rousseau, Jean-Jacques, *Émile ou De l'éducation.* La Haine 1762.

Litteratur

Ahokas, Minna, ”Pro Fide et Christianismon kristillinen valistustoiminta 1770-luvulta 1800-luvun alkuun”, Esko M. Laine & Minna Ahokas (tomi.), *Hyödyllisen tiedon piirit: Tutkimuksia papistosta, rahvasta ja tiedon rakentumisesta 1700-luvulla*, 84–139. Helsingfors: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2018.

Ahokas, Minna, ”Pro Fide et Christianismo: Seuran papisto ja 1700-luvun ruotsalainen koulu-uudistuskeskustelu”, *Kasvatus & Aika* (2013:1): 19–31.

Ahokas, Minna, *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurisa 1700-luvulla*, Helsingfors: Suomeen tiedeseura, 2011.

Ariès, Philippe, *Barndomens historia,* Stockholm: Gidlunds förlag, 1982.

Beccau, Hanna, *Kläder i målningar och verklighet*, Högskolan på Gotland, 2011.

Bergström, Göran & Boréus, Kristina, ”Idé- och ideologianalys”, Göran Bergström & Kristina Boréus (red.), *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig text-och diskursanalys,* 149–179. Lund: Studentlitteratur, 2005.

Burman, Anders, *Pedagogiken idéhistoria: Uppfostringsidéer och bildningsideal under 2500 år,* Lund: Studentlitteratur, 2019.

Cavonius, Gösta, *Från läroplikt till grundskola: Finlandssvensk folkskola under ett halvsekel 1921–1972,* Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 1978.

Coudert, Alison P., ” Faith and Religion”, Elizabeth Foyster & James Marten (eds), *A Cultural History of Childhood and Family in The Age of The Enlightenment 4,* 147–164. New York: Berg Publishers, 2010.

Clausen, Claus (red.), *Barnet blir barn*, Stockholm: Barrikaden, 1983.

D’Alleva, Anne, *Methods and Theories of Art History*. London: Laurence King Publishing, 2005.

Ekero Eriksson, Kristina, *Årstafruns dolda dagböcker*, Stockholm: Norstedts, 2010.

Frängsmyr, Tore, *Sökandet efter upplysningen: Perspektiv på svenskt 1700-tal*, Stockholm: Bokförlaget Natur och kultur, 2006.

Hammar, Elisabet, ”Franskan”, Jakob Christensson (red.), *Frihetstiden*, 439–458. Lund: Bokförlaget Signum, 2006.

Hansson, Stina, ”Konstens regler och hjärtats bud”, *Frihetstiden*, Jakob Christensson (red.), *Frihetstiden*, 413–438. Lund: Bokförlaget Signum, 2006.

Hassan Jansson, Karin, ”When Sweden Harboured Idlers: Gender and Luxury in Public Debates, c. 1760–1830”, Göran Rydén (ed.), *Sweden in the Eighteenth-Century World: Provincial Cosmopolitans*, 249–272. Farnham: Ashgate, 2013.

Hatt, Michael & Klonk Charlotte, *Art History: A critical introduction to its methods*, Manchester: Manchester University Press, 2006.

Hedenborg, Susanna, *Det gåtfulla folket: Barns villkor och uppfattningar av barnet i 1700-talet Stockholm,* Stockholm: Almqvist & Wicksell International, 1997.

Hedenborg, Susanna & Kvarnström, Lars, *Det svenska samhället 1720–2010: Böndernas och arbetarnas tid,* Lund: Studentlitteratur, 2019.

Heywood, Colin, *Barndomshistoria,* Lund: Studentlitteratur, 2018.

Hyrkkänen, Markku, ”Historian arvo ja viehätys”, Kirsti Lempiäinen, Olli Löytti, Merja Kinnunen (toim.), *Tutkijan kirja*, 108–124. Tammerfors: Vastapaino, 2008.

Ilmakunnas, Johanna, ”Adelns arbete och vardag på 1700-talets svenska herrgårdar: Johan Gabriel Oxenstiernas och Jacobina Munsterhjelms dagböcker”, *Historisk Tidskrift för Finland* (2013:2): 156–184.

Ilmakunnas, Johanna, *Ett ståndsmässigt liv: Familjen von Fersens livsstil på 1700-talet,* Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2012.

Ilmakunnas, Johanna, *Joutilaat ja ahkerat: Kirjoituksia 1700-luvun Euroopasta*, Helsingfors: Siltala bokförlag, 2016.

Ilmakunnas, Johanna & Norrback Märtha, ”Konsten att sköta ett herrgårdshushåll*”*, Märtha Norrback (red.), *Hushållsbok för Stensböle gård: Recept, råd och huskurer från 1700-talet*, 11–66. Stockholm: Appel förlag, 2020.

Joutsivuo, Timo, ”Papeiksi ja virkamiehiksi, Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (tomi.), *Huoneentaulun maailma: Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*, 112–183. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden seura, 2010.

Kekäläinen, Markku, ”Upplevelser av teatraliskhet och autenticitet i 1700-talets London”, *Historisk Tidskrift för Finland* (2015:4): 539–548.

Lagerstam, Liisa & Parland-von Essen, Jessica, ”Aatelin kasvatus”, Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (tomi.), *Huoneentaulun maailma: Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*, 184–220. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden seura, 2010.

Levertin Oscar*, Johan Wellander: Litteraturhistorisk studie över skiftet mellan frihetstiden och den Gustavianska åldern*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1918.

Lindberg, Bo, ”Den lärda kulturen”, Jakob Christensson (red.), *Frihetstiden*, 97–142. Lund: Bokförlaget Signum, 2006.

Locke, John, *Works of John Locke*, London: Rivington, 1824.

Lönnqvist, Bo, *Ting, rum och barn: Historisk-antropologiska studier i kulturella gränser och gränsöverskridande*, Helsingfors: Suomen munaismuistoyhdistys, 1992.

Mansén, Elisabeth *Sveriges historia 1721–1830*, Stockholm: Norstedts, 2011.

Nilsson [Hammar], Anna, ”Den förnöjsamme undersåten, dygdens flexibilitet i 1700-talet Sverige”, Catharina Stenqvist & Marie Lindstedt Cronberg (red.), *Dygder och laster: Förmoderna perspektiv på tillvaron,* 265–283. Lund: Nordic Academic Press, 2019.

Norrback Märtha, ”Hushållsbok för Stensböle gård: Handskriften och utgivningen*”*, Märtha Norrback (red.), *Hushållsbok för Stensböle gård: Recept, råd och huskurer från 1700-talet*, 69–81. Stockholm: Appel förlag, 2020.

Parland-von Essen, Jessica, *Affärer, allianser, anseende: Konsten att tillhöra eliten i Helsingfors ca. 1740–1820*, Helsingfors: Schildts, 2010.

Parland-von Essen, Jessica, *Behagets betydelser: Döttrars edukation i det sena 1700-talet adelskultur,* Möklinta: Gidlunds förlag, 2005.

Parland-von Essen, Jessica, ”Book ownership as a Subject of Cultural-historical research, Helsinkians and Their Books in the 1700s”, Cecilia Forselles & Tuija Laine (eds), *The Emergence of Finnish Book and Reading Culture in the 1700s,* 14–30. Helsingfors: Finnish Literature Society, 2011.

Pitkonen, Mika, ”Uppfostran som grund för människans värde och samhällets väl: Jacob Tengströms uppfostringsideal”, *Historisk Tidskrift för Finland* (2000:2): 154–173.

Quenzler Brown, Irene ”Reviewed Work: The History of Childhood. by Lloyd de Mause”, *Renaissance Quarterly* (1977:1): 105–107.

Rahikainen, Marjatta, ”Ariès lapsen ja perhe-elemän historiassa”, Matti Peltonen (toim.), *Ariès ja historian salaisuus,* 44–113. Åbo: Turun Historiallinen Yhdistys, 2013.

Ridderstad, Per S., ”Boksamlande och bibliotek”, Jakob Christensson (red.), *Frihetstiden*, 143–166. Lund: Bokförlaget Signum, 2006.

Runefelt, Leif, ”Aristoteles på kaffehus: Dygdelära och umgänge i Dalins *Argus*”, Catharina Stenqvist & Marie Lindstedt Cronberg (red.), *Dygder och laster: Förmoderna perspektiv på tillvaron,* 341–358. Lund: Nordic Academic Press, 2019.

Runefelt, Leif, *Att hasta mot undergången: Anspråk, flyktighet, föreställning i debatten om konsumtion i Sverige 1730–1830*, Lund: Nordic Academic Press, 2015.

Runefelt, Leif, *Den magiska spegeln: Kvinnan och varan i pressens annonser 1870–1914*, Lund: Nordic Academic Press, 2019.

Runefelt, Leif, *Dygden som välståndets grund. Dygd, nytta och egennytta i frihetstidens ekonomiska tänkande,* Stockholm: Akademitryck, 2005,

Salmi, Hanna & Leena Salmi, Leena, ”Madame de Genlis: Valistuksen ja romantiikan pedagogi”, *Kasvatus & Aika* (2013:1): 104–119.

Simonton, Deborah, ”Economy”, Elizabeth Foyster & James Marten (eds), *A Cultural History of Childhood and Family in The Age of The Enlightenment 4,* 49–68. New York: Berg Publishers, 2010.

Sjöberg, Maria, *Kritiska tankar om historia*, Lund: Studentlitteratur, 2012.

Stavenow-Hidemark, Elisabet, ”Ett nytt sätt att bo på”, Jakob Christensson (red.), *Frihetstiden*, 375–412. Lund: Bokförlaget Signum, 2006.

Skuncke, Marie-Christine, *Gustaf III-det offentliga barnet: En prins retoriska och politiska fostran*, Stockholm: Atlantis, 1993.

Säntti, Janne, m.fl., *Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historia*, Helsingfors: Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura, 2017.

Vainio-Korhonen, Kirsi, *Sofie Munsterhjelmin aika: Aatelisnaisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa,* Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2012.

Vainio-Korhonen, Kirsi, “Oklanderlig franska och skrivsvårigheter. Adelsdöttrars edukation i det tidigmoderna Finland”, Christer Kuvaja & Ann-Catrin (red.), *Svärdet, ordet och pennan: Kring människa, makt och rum i nordisk historia,* 267–278. Åbo: Historiska samfundet, 2012.

Vainio-Korhonen, ”Skrivande barnmorskor”, *Historisk Tidskrift för Finland*, (2015:4): 517–538.

Vainio-Korhonen, Kirsi, *Sophie Creutz och hennes tid: Adelsliv i 1700-talets Finland,* Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2011.

Vilkuna, Kustaa H. J., *Juomareiden Valtakunta: Suomalaisten känni ja kulttuuri 1500–1850,* Helsingfors: Kustannusosakeyhtiö teos, 2015.

Wirilander, Kaarlo, *Herrasväkeä: Suomen säätyläistö 1721–1870,* Helsingfors: Suomen historiallinen seura, 1974.

Öhrberg, Ann, ”Françoise Marguerite Janiçon: En kvinnlig aktör på frihetstidens politiska arena”, Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (red.), *Riksdag,*

kaffehus och predikstol: Frihetstidens politiska kultur 1766–1772, 191–208. Stockholm: Atlantis, 2003.

Österberg, Eva, *De små då: Perspektiv på barn i historien*, Stockholm: Natur & Kultur, 2016.

Digitala resurser

Carlsson Sten, ” Gustav IV Adolf”, *Svenskt biografiskt lexikon*, https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=13318&forceOrdinarySite=true, hämtat 21.9.2020.

Johansson, Ulla, ”Gustaf Murray”, *Svenskt biografiskt lexikon*, https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=8579, hämtat 21.9.2020.

Klinge, Matti, ”Jacob Tengström”, *Biografiskt lexikon för Finland*, https://www.blf.fi/artikel.php?id=3658, hämtat 20.9.2020.

Lexico, https://www.lexico.com/definition/xenophon., hämtat 19.3.2021.

Lotass, Lotta, ” Johan Wellander”, *Litteraturbanken* , https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/WellanderJ, hämtat 21.9.2020.

Malm,Mats, ”Gustaf Murray”, *Litteraturbanken*, https://litteraturbanken.se/f%C3%B6rfattare/MurrayG, hämtat 21.9.2020.

Mäntylä, Ilkka, ” Gustav IV Adolf”, *Biografiskt lexikon för Finland*, https://www.blf.fi/artikel.php?id=325, hämtat 21.9.2020.

Social-och hälsovårdsministeriet, ”Frågor och svar om barnskyddet i Finland”, https://stm.fi/sv/barnskydd/fragor-och-svar-om-barnskyddet-i-finland, hämtat 17.11.2020.

Svenska Akademien, Svenska Akademiens Ordbok, https://www.saob.se/artikel/?unik=U_0275-0168.AZ9n, hämtat 18.3.2021.